

Hamn- och industrimiljöer i Göteborg – en kulturhistorisk inventering

Gamlestaden

Ida Dicksson och Lena Knutson Udd

2021-2022

Göteborgs hamn- och industriminnesinventering

Detta är en delrapport i Göteborgs hamn- och industriminnesinventering. Inventeringen går ut på att ta fram ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag för hamn- och industrimiljöer i Göteborgs stad.

Inventeringen genomförs av industriantikvarierna Ida Dicksson och Lena Knutson Udd, på initiativ av och i samarbete med Göteborgs Stadsmuseum. 2016 genomfördes en pilotstudie där hamn, industrier och industrilämningar i Göteborgs stad under 1800- och 1900-talet identifierades. Källor och kunskapsunderlag som skulle ligga till grund för inventering sammanställdes. Dessutom inventerades i ett första steg Varvsområdet, Sannegården, Lindholmen, Lundbyvass, Färjestaden, Lundbyverken, Kyrkbyn och Rambergsstaden.

2020 inventerades Ringön och Frihamnen och 2021-2022 följande områden: Södra älvstranden, Gamlestaden, Kvillebäcken, Marieholm och Backadalen, Säve industriområde, Mellby industriområde, Hjällbo, Agnesberg och Bergsjön. Fler områden ska inventeras kommande år.

Inventeringarna finns även på Gis-kartor med länkade bilder och text.

Syfte

Göteborg har en väsentlig del av sin identitet som hamn- och industristad. I den höga takt som Göteborgs bebyggelsemiljö nu omvandlas och förnyas är kunskapsunderlaget om stadens hamn- och industrimiljöer alltför bristfälligt. Syftet med denna inventering är att i flera steg ta fram utökade kunskapsunderlag om stadens hamn- och industrihistoriska bebyggelse för att kunna göra väl avvägda, strategiska val inför kommande stadsutveckling.

Metod

Genom fält-, litteratur- och arkivstudier kartläggs befintliga objekt och miljöer kopplade till stadens hamn- och industrihistoria för att kunna bedöma deras känslighet och kulturhistoriska värde. Målet är att avgöra vilka objekt och miljöer som bör hanteras med extra varsamhet.

Urvalskriterier

Faktorer som ålder, autenticitet, byggnadsteknik och dokumentegenskaper som berättar något om den industriella verksamheten, dess utveckling och dess betydelse för sin omgivning är av stor vikt. Samtidigt är en industri alltid föränderlig till sin karaktär. Spåren av de många olika årsringarna kan därför vara minst lika viktiga som autenticitet eller ursprunglighet. Viktigt är också den "industrihistoriska grammatiken", de till synes oansenliga spår och avtryck efter verksamheterna som diverse skjul, lyftanordningar, cisterner, rörgator, staket, järnvägsspår m.m. Dessa spår kan ibland vara avgörande för förståelsen av en industrimiljö.

Preliminär bedömning

I fält görs en första bedömning av objektens bevarade industriella karaktär. En något djupare dokumentation och historisk efterforskning görs kring de objekt som ännu bedöms ha mycket av sin industriella karaktär bevarad. Därefter görs karakteriseringar av såväl miljöer som dessa utvalda objekt samt en preliminär motivering av deras kulturhistoriska värde. Viktigt är då att tala om tålighet och känslighet, såväl gällande hela miljöer som enskilda objekt.

Finansiering

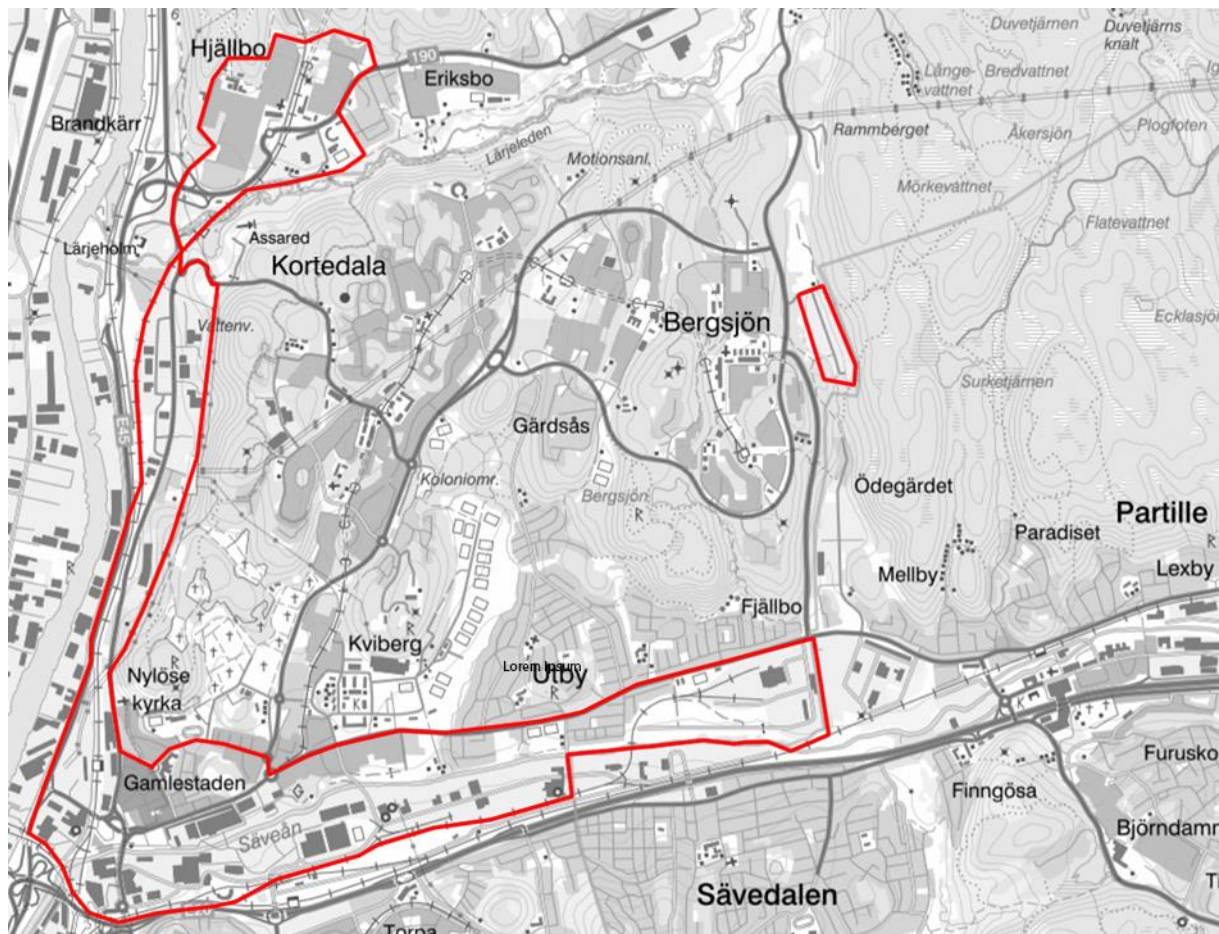
Denna delinventering finansieras genom medel från Göteborgs Stadsmuseum och Torsten Söderbergs stiftelse.

Innehåll

Gamlestaden	5
Historik Gamlestaden	6
Motivering.....	13
Program	13
Beskrivning – karaktär	14
Nr 2. AB Original-Odhner, Gamlestadsvägen 18, Gamlestaden 22:14	17
Nr 3. Galon AB, Gamlestadsvägen 14, Gamlestaden 740:127	20
Nr 4-5. Televerkets verkstad, förråd och garage, Byfogdegatan 3-5, Bagaregården 17:26	22
Nr 6. SKF Datorcentral, Byfogdegatan 6, Bagaregården 16:9	25
Nr 7. J. G. Malmsjö Pianofabrik/Aktiebolaget Dress, Gamlestadsvägen 1, Bagaregården 17:14	27
Nr 8. AB Turitz & Co, Gamlestadsvägen 3 A-D och Byfogdegatan 1 och 7, Bagaregården 17:26	29
Nr 9. Skofabriken Hebe, Malmsjögatan 14, Bagaregården 17:21	33
Nr 10. SKF D-fabriken, Byfogdegatan 8, Bagaregården 16:7	34
Nr 14. SKF H-Fabriken (Hållarefabriken) NKC, Kvibergsbroväg 10, Sävenäs 170:20	36
Nr 18. J. E. Bengtsson & Co, armaturfabrik, Korpralsgatan 1, Kviberg 4:17.....	39
Nr 19. Svenska Lafayette Electronics AB, Artillerigatan 25, Korpralsgatan 5, Kviberg 4:5	40
Nr 20. Hugo Bruswitz Bleckvarufabrik och Göteborgs Bleckvarufabrik, Artillerigatan 23, Kviberg 2:1	42
Gamlestadens Fabriker	44
B1. Gamla Sockerbruket/Gamla Spinneriet, Olskroken 18:7	48
B2. Nya Spinneriet, Olskroken 18:7.....	49
B3. Rensbyggnad/Spinneri, Olskroken 18:7.....	50
B11. Pannhus/Magasin, Olskroken 18:7	52
B13. Gasverk/Reparationsverkstad/Kullagertillverkning, Olskroken 18:7	54
B14. Smedja, Olskroken 18:7	55
B15. Blekeriet, Olskroken 18:7	56
B18. Beredningsverk, Olskroken 18:7	57
B19. Kontor/Lager, Olskroken 18:7	58
B21. Dressbyggnad/Konfektionsfabrik, Olskroken 18:10	59
B22. AB Carma Konfektionsfabrik, Olskroken 18:7	60
B27. Väveri, Olskroken 18:10	61
SKF norra	64
A-fabriken, Artillerigatan 17, Gamlestaden 2:5	67
K-fabriken/Kulfabriken, Rullagergatan 12, Gamlestaden 2:9	69
C-fabriken, Artillerigatan 38, Gamlestaden 2:9.....	70
S-fabriken/Svarven, Kullagergatan 50, Gamlestaden 2:9	71
V-fabriken/Härden, Kullagergatan 24, Gamlestaden 2:9.....	73
R-fabriken/Rullfabriken, Arvid Palmgrens gata, Gamlestaden 2:9	74
M-fabriken/Maskinverkstaden, Sven Wingquists gata 7, Gamlestaden 2:9	76

Huvudkontor 1 – HK1, Rullagergatan 5, Gamlestaden 2:5	78
Huvudkontor 2 – HK2, Rullagergatan 3, Gamlestaden 2:5	79
Huvudkontor 3 – HK3, Hornsgatan 1, Gamlestaden 2:8	80
Källförteckning	82
Publicerade källor	82
Opublicerade källor	82

Gamlestaden

Kartskiss baserad på Lantmäteriets digitala kartor, Ida Dicksson 2022.

I och omkring Gamlestaden där Sävveäns dalgång mynnar ut i Göta Älvdalen, finns ett stort sammanhängande industriområde. Det består av ett flertal industriområden, var och en med sin egen historia och karaktär. I denna inventering har Gamlestaden, Sävve industriområde, Mellby industriområde, Hjällbo och Bergsjön inventerats. Det här inventerade området avgränsas i öster av kommungränsen mot Partille, i söder av Sävveäns bangård och gränsen i väster dras utmed E45. I norr avgränsas området av Hjällbo. Inget industrihistoriskt objekt i Sävve industriområde, Mellby, Hjällbo eller Bergsjön har bedömts ha ett tillräckligt kulturhistoriskt värde för att tas upp närmare här.

Alleyckans vattenverk i norra delen av Gamlestadsvägen, Slakthusområdet väster om Gamlestaden, Renhållningsverkets stora anläggningar i Sävve och SJ:s huvudverkstad Fjällbo i Mellby industriområde är stora dominerande inslag som inte ingår i denna inventering då de särskiljs och tas upp under inventeringsområdena *kommunaltekniska verk* respektive *infrastruktur*.

I denna rapport presenteras Gamlestaden närmare, dels med en översiktlig situationsplan för Gamlestaden som helhet och mer detaljerade för Gamlestadens Fabriker respektive SKF norra. Nummer på verksamheterna syftar därför på situationsplanen på sidan 16 för Gamlestaden som helhet, på sidan 44 för Gamlestadens Fabriker och på sidan 64 för SKF norra. Nummer anges enbart då bebyggelse från verksamheten ännu finns kvar.

Urval

Från varje delområde har ett antal objekt (byggnader eller anläggningar) valts ut som mer kulturhistoriskt intressanta. Det har då handlat om byggnader som behållit en stor del av sitt ursprungsuppförande och som samtidigt på ett tydligt och karakteristiskt sätt berättar om verksamhetens och Gamlestadens historiska utveckling genom byggnadstyp, arkitektonisk uttrycksform eller årsringar. Varje objekt presenteras närmare i text, bild och genom en kulturhistorisk motivering.

Historik Gamlestaden

Gamlestadens Fabriker och Säfveåns AB

Gamlestadens industrihistoria började 1729 då Sahlgrenska sockerbruket etablerades på Ånäs landeris marker intill Säfveån. Sockerbruket utvecklades till göteborgstraktens största industri och bedrevs här i drygt hundra år innan produktionen lades ner år 1835. Rosenlunds Spinneri AB köpte fabriken 1854 och byggde i de gamla lokalerna upp ett spinneri (nr B1), som filial till den stora fabriken vid Rosenlundskanalen i Göteborg. Detta var början till Gamlestadens Fabriker (nr 22) och 1873-1875 utvidgades verksamheten med en ny spinnerifabrik (nr B2). 1880 köptes Gamlestadens Fabriker av firma Johansson & Carlander som så småningom utökade verksamheten med vävda produkter där särskilt lakansvävnaderna blev berömda. 1891 antogs namnet Gamlestadens Fabrikers AB och vid sekelskiftet 1900 hade fabriken utvecklats till Skandinavians största bomullsspinneri med 1 500 anställda. En bit in på 1900-talet tillkom konfektionstillverkning; mönstervävnader med kollektioner av klännings-, skjort-, frotté- och gardintyger av olika formgivare.

Före sekelskiftet hade ytterligare en stor industri etablerat sig i området, nämligen trävaruföretaget Säfveåns AB som 1874 uppfört en stor anläggning öster om Gamlestadens Fabriker och söder om Säfveån. I början av 1900-talet var Säfveåns AB en av Sveriges största exportörer av sågade och hyvlande bräder.

Utbyggnad av järn- och spårväg

Något som kom att få avgörande betydelse för industriutvecklingen i Gamlestaden var järnvägarna och spårvägen som drogs genom området. År 1856 hade Västra Stambanan mellan Göteborg och Jonsered tagits i bruk och Bergslagsbanan mellan Göteborg och Trollhättan stod klar 1877. Spårvägslinjen Olskroksberget-Kviberg öppnades 1905 och fick avgörande betydelse. Trots goda industriella tågförbindelser hade Gamlestaden dessförinnan varit ganska svårtillgängligt för vanliga göteborgare men nu kunde fabrikörerna vid Gamlestadens Fabriker, stadens slakthus och kronans regemente på Kviberg anställa personal som bodde längre bort.

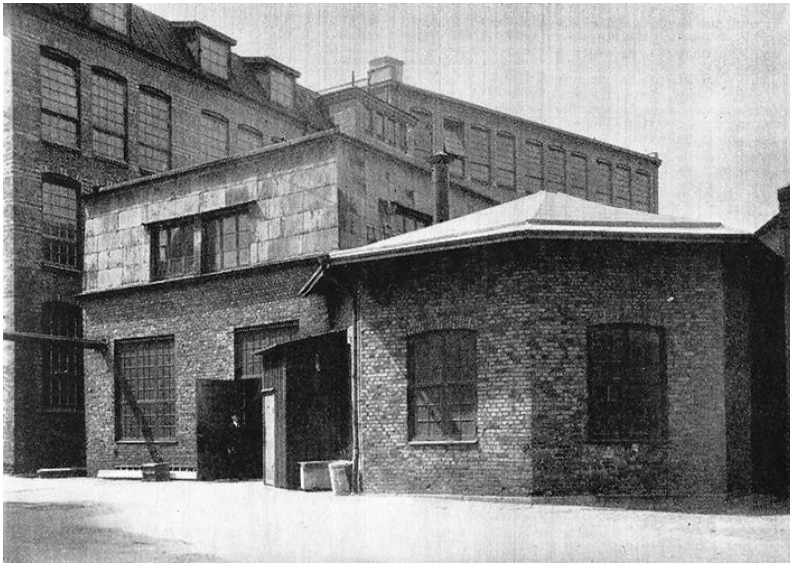
Från 1914-1915 byggdes Sävenäs rangerbangård ut i etapper. Lokstationen på Sävenäs tillkom 1930. Fjällbo Huvudverkstad byggdes 1928-1929 omkring fyra km öster om Gamlestadsområdet. Verkstaden utförde reparationer av godsvagnar och blev snart en stor arbetsplats.

SKF – norr om Säfveån

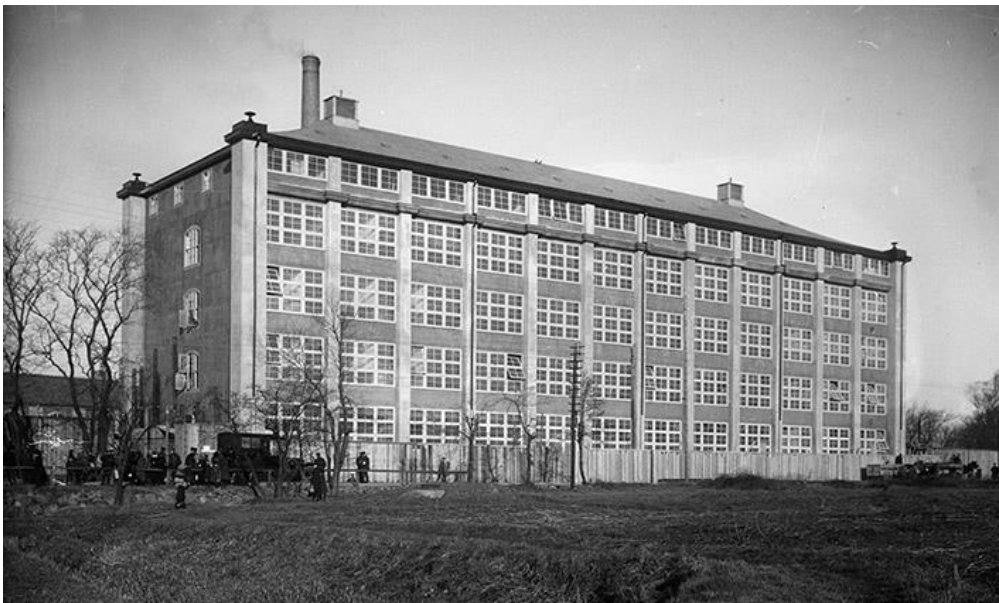
Om sockerindustrin utgjorde grunden för Gamlestadsområdets första industrialiseringsperiod och textil- och trävaruindustrin den andra, så inledde SKF den tredje perioden. Den byggde på metallindustrins tillväxt genom så kallade snilleindustrier vilket skulle bli den riktigt stora utbyggnadsperioden för Gamlestaden. Driftsingenjör Sven Wingqvist på Gamlestadens Fabriker startade 1906 tillverkning av kullager i fabriken verkstadslokaler eftersom lager behövde bytas så ofta i fabriken. Fabriksbyggnaderna stod på lergrund vilket ständigt skapade sättningar som gjorde att textilmaskinernas drivaxlar blev sneda och lagren skar sig. Här lades grunden till det som 1907 blev kullagerfabriken SKF och till Wingqvists banbrytande uppfinning det sfäriska kullagret.

SKF startade sin tillverkning av det självreglerande sfäriska kullagret i en tvåplansbyggnad på Hornsgatan norr om Säfveån, precis intill Artillerigatan ("Rättboet" kallat, finns inte kvar idag).

Wingqvists uppfinning blev från start en omedelbar succé och produktionen ökade explosionsartat, inte minst på exportmarknaden. Fabriken utvidgades mycket snabbt. Utbyggnader gjordes 1909, 1910, 1911, 1912, 1914 och 1917 längs Hornsgatan och Artillerigatan och med byggnader inåt gården. SKF utnyttjade redan från början elkraft och fabriksbyggnaderna var därför inte lika beroende av tillgång på vatten som tidigare industrier. Byggnaderna uppfördes dessutom rationellt och modernt med nymodigheter som toaletter och omklädningsrum på varje plan i direkt anslutning till fabriksalarna. SKF bildade tidigt dotterbolag i bland annat Tyskland och Storbritannien. Från början sysselsatte fabriken fyra tjänstemän och tolv arbetare men redan 1918 hade koncernen omkring 12 000 anställda. Med sina omkring 5 000 anställda i Göteborg var man stadens då största arbetsplats.

I denna verkstad på Gamlestadens Fabrikers område tillverkades det första SKF-lagret. Se även byggnad B13 på sidan 54. Bild ur Steckzén 1957.

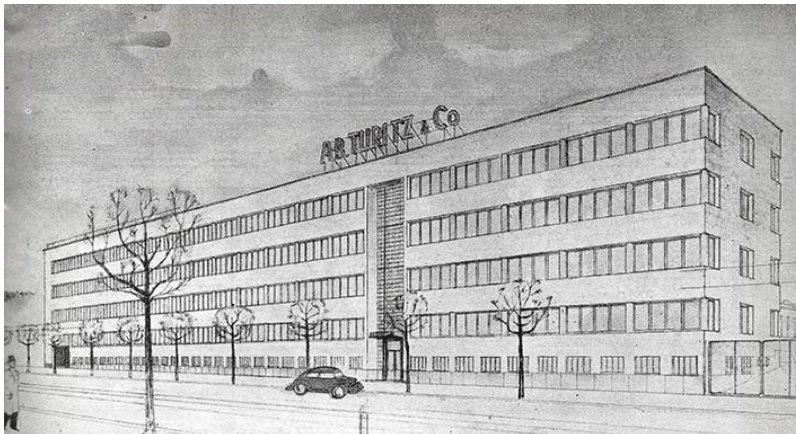
AB Original-Odhnerhuset, den först uppförda byggnaden, sedd från nordväst. Foto från 1920 ur Odhner-Hjørnearkivet, Göteborgs Stadsmuseum.

Original-Odhner

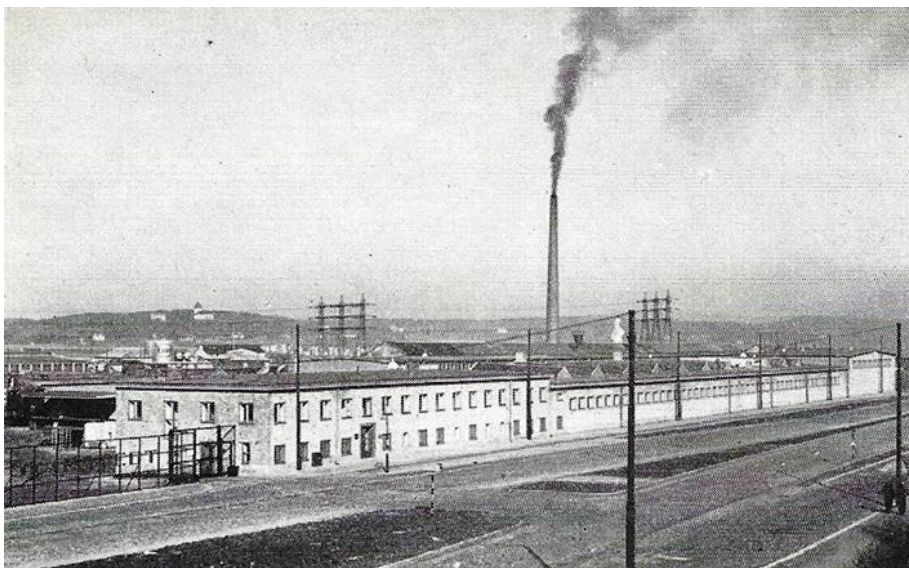
En annan snilleindustri som kom att hamna i Gamlestaden var Odhners räknemaskiner. Den svenska ingenjören W. T. Odhners genialiska räknemaskin från 1870 tillverkades fram till ryska revolutionen i S:t Petersburg där hans familjeföretag låg. Men efter revolutionen togs kontakt med sysslingarna Erik och Sven Wingqvist och tillverkningen flyttades till Sverige 1918. Först hyrde man lokaler av Gamlestadens Fabriker men 1920 stod en ny stor fabrik redo att tas i bruk längre norrut på Gamlestadsvägen (nr 2). Redan efter ett par år uppgick arbetsstyrkan till 400 personer. Räknemaskinerna exporterades över stora delar av världen.

Fler industrietableringar i Gamlestaden

Området mitt emot Gamlestadens Fabriker, Gesundaberget, uppläts som industritomter av Göteborgs stad under 1930-talet. För att locka verksamheter erbjöd sig staden att dra fram järnvägslastspår som kunde användas av tomtägarna mot att de bidrog till anläggningskostnaden. Televerket flyttade hit med verkstäder, förråd, garage och smedja år 1931 (nr 4-5) och 1941 invigde AB Turitz & Co (nr 8) som skötte landets EPA-butiker sitt nya huvudkontor och centrallager här. Andra stora etableringar i Gamlestaden var Robert Skarstedts wellpappfabrik (nr 1), som 1939 flyttade från Gårda till Gamlestadsvägen norr om Odhnerfabriken och Galon AB som 1945 uppförde en fabriksanläggning för beredning av konstläder (galon) längs Gamlestadsvägen söder om Odhners fabrik. På 1940-talet var Robert Skarstedts AB ett av landets ledande företag inom förpackningsbranschen och man tillverkade förpackningar av wellpapp och kartong.

AB Turitz & Co:s anläggning vid Gamlestadsvägen när den var helt ny. Bild ur *Beskrivning över Göteborg* 1939.

Robert Skarstedt AB på adressen Gamlestadsvägen 20. Bild ur *Stor-Göteborg*, 1948.

Bellevue industriområde

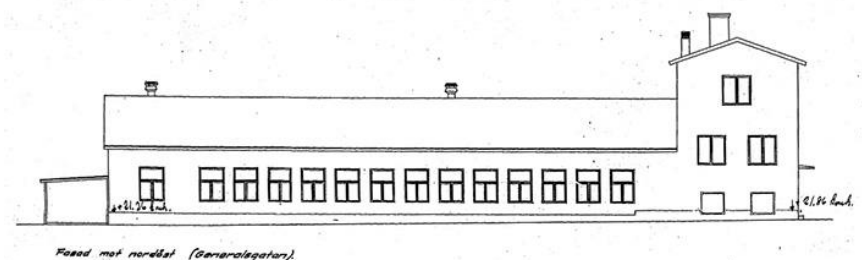
Bellevue industriområde direkt öster om gamla SKF kom huvudsakligen att bebyggas under 1940-talet, även om Hugo Brusewitz Bleckvarufabrik och Göteborgs Bleckvarufabrik (nr 20) fanns där redan 1938. Här uppfördes år 1944 J. E. Bengtsson & Co sin armaturfabrik (nr 18) och år 1946 Svenska Lafayette Electronics AB (nr 19) som tillsammans med bleckvarufabrikerna beskrivs mer utförligt längre fram.

En anläggning som har haft samma typ av verksamhet ända sedan 1976 är Jojjens Däckservice AB som finns kvar än idag (nr 17). Före däckserviceverksamheten var detta en fabrik vid namn Ljung-Grens med okänd verksamhet, uppförd 1945. Därutöver finns även några mindre industribyggnader som verkar ha fungerat som sängfabrik (nr 15), klänningsfabrik och tvättanstalt (nr 16) samt lokal för skinnberedning, senare Bellevue marknad (nr 21).

Arbetskraftsinvandring av främst italienare och greker till de expanderande industrierna i Gamlestaden, bidrog från 1940-talet till att Bellevue industriområde kom att få en mångkulturell prägel. Den estniska båtklubben byggd av estniska SKF-arbetare, sägs ännu ha aktiv verksamhet i området ner mot Säfveån. Senare har grupper med invandrare från bland annat före detta Jugoslavien, Iran med flera länder tillkommit och den mångkulturella prägel lever kvar än idag när industribebyggelsen har fyllts av annan verksamhet.

Jojjens Däckservice AB.
Foto LKU 2021.

Denna ritning från 1944 visar att byggnaden är relativt intakt idag. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

SKF – söder om Säfveån

SKF etablerades först norr om Säfveån, mot Artillerigatan. Men man blev så småningom trångbudda och 1943 påbörjades expansionen söder om Säfveån då D-fabriken (nr 10) för kullagertillverkning uppfördes. SKF köpte året därpå mer mark av Säfveåns AB, intill den påbörjade D-fabriken. En stor del av Säfveåns anläggning stod kvar inom SKF:s område fram till 1983 då det sista revs.

D-fabriken utökades 1946 och 1952. Längre österut, mot von Utfallsgatan, uppfördes efter bygglov 1958 Rullkroppsfabriken (nr 13) som trots sin idag anonymt ommålade fasad mot von Utfallsgatan är relativt intakt ner mot Sävån. Anläggningen är dock väldigt otillgänglig och inhägnad och har inte kunnat inventeras här, men det kan troligen finnas ett kulturhistoriskt värde som inte närmare undersökts. Väster om Rullkroppsfabriken uppfördes E-fabriken (nr 12) på 1970-talet. Nedanför D-fabriken, ner mot vattnet, ligger SKF Centrallager (nr 11) från 1962 som år 2018 byggdes om till centralkontor med omfattande fasadförändringar som följd. SKF H-fabriken (Hållarefabriken), idag NKC (nr 14) från 1964 och SKF Datorcentral (nr 6) från 1976 samt den tidigare nämnda D-fabriken (nr 10) är de byggnader från SKF:s södra anläggning som beskrivs mer utförligt längre fram i denna inventering.

Gamlestaden under 1960- och 1970-talet

Företaget Galon AB flyttade troligen från Gamlestaden till Västra Frölunda redan under 1960-talet och andra verksamheter flyttade in i byggnaderna längs med järnvägen, norr om Gamlestadens Fabriker. För Odhners räknemaskiner ännu längre norrut vände den positiva utvecklingen på 1970-talet. På tre år mer än tiodubblades den japanska exporten av miniräknare. 1977 lades fabriken ner och de sista 200 anställda fick sluta.

Under 1960-talet kom textilkrisen, vilket bland annat ledde till att Gamlestadens Fabriker gick samman med sin värsta inhemska konkurrent, det Norrköpingsetablerade företaget Tuppen. Verksamheten i Gamlestaden lades därefter successivt ner och flyttade till Norrköping och företaget Gamlestadens Fabriker omvandlades till Investment AB Asken. På 1970-talet revs flera byggnader inom Gamlestadens Fabriker men tack vare en kombination av omsorg om den äldre bebyggelsen och en fastighetskris finns stora delar av Gamlestadens Fabriker och områden som Turitz faktiskt kvar än idag.

Flygfoto över delar av Gamlestaden med Gamlestadens Fabriker i förgrunden, SKF norra i bildens övre vänstra hörn och SKF:s senare anläggningar söderut (höger om Sävån på bilden). I bildens mitt syns bland annat före detta Turitz, Malmsjö Pianofabrik/Dress och Televerkets byggnader. Foto Nils-Olof Sjödén 2001. Bild ur Antiquum 2003.

Fortsatt utbyggnad av infrastruktur

Gamlestaden har en lång historia som trafikknutpunkt. Vid Sävveåns mynning, den nya porten mot väster möttes treriksvägen, landsvägen mellan Danmark, Sverige och Norge, sedermera E6, och huvudvägen från Västergötland och Stockholm, dagens E20. Danska vägen med sin förlängning norr- och söderut är kommunens äldsta landsväg. Under 1960-talet påbörjades en omfattande utbyggnad av stora trafikmot och leder på och intill Gamlestadstorget. Trafiken har varit en förutsättning för området men också ett problem som ständigt diskuterats. Tingstadstunneln och tvärförbindelsen mellan Bellevue och E20 var två av lösningarna. Invigningen av Gamlestadens nya pendeltågsstation och den nya spårvagnsstationen Gamlestadstorget 2012 precis norr om Sävveån och Gamlestadens Fabriker var en annan lösning. Med åren har både bil-, tåg- och spårvagnstrafiken trots kreativa och kostsamma lösningar tagit allt större utrymmen i anspråk i Gamlestaden, vilket även skilt de olika industriområdena mer och mer från varandra.

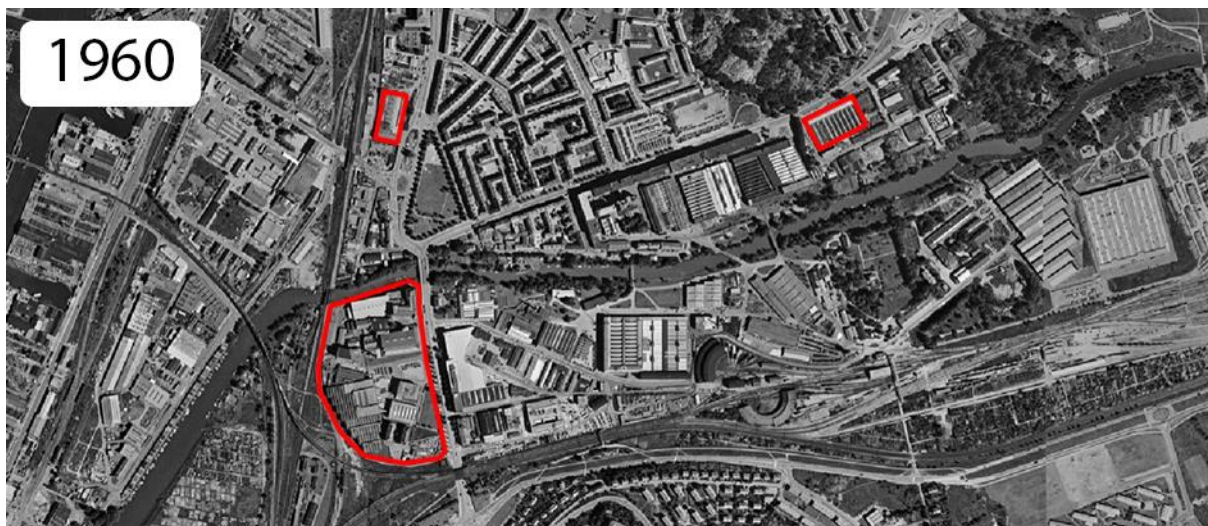
Sävve industriområde

Trävaruföretaget Sävveåns AB grundades 1874 på Sävveåns gård. I övrigt behöll det som idag är Sävveåns industriområde sin lantliga karaktär till en bit in på 1930-talet, med två undantag. Längre österut, precis öster om Sävveånsverket, uppfördes Kartongfabriken Excelsior 1917, också känt under namnet Industripapp AB och öster om Industripapp uppförde De förenade kolsyrefabrikernas AB år 1930 en fabrik. Sävveåns AB avvecklades under 1940-talet och SKF köpte företagets mark 1944. Österut, bredvid Industripapp, uppfördes Göteborgs första fjärrvärmeverk Sävveånsverket 1955 för att förse Kortedala med värme. Detta ligger ännu kvar och finns närmare beskrivet i *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse del III – ett kulturmiljöprogram för Göteborgs stad* (sidan 158) och i senare inventeringsområde "kommunaltekniska verk" och tas inte närmare upp här. Kolsyrefabriken låg kvar fram till 1972 och Industripapp, som under 1970-talet gick under namnet Sävveåns Pappersbruk, lades ner 1978.

Två av Industripapps yngsta byggnader finns kvar. Strax innan nedläggningen av fabriken uppfördes en sågtandstaksbyggnad, ritad av Sten Ericsson. AB Strängbetong utförde ritningar och konstruktion av dessa sågtandstak i betong. Byggnaden är idag skyddsobjekt och ingår i Sävveånsverket. Den andra kvarvarande byggnaden är ett våghus från 1962-1963 som placerades i suterräng ner mot slänten och längs med Sävveån.

Gamlestadens industrier efter 1970-talet

SKF:s storskaliga verksamhet som idag fortgår på södra sidan om Sävveån gör området delvis avskärmat från allmänheten men också att det ännu finns storskalig industriell verksamhet i Gamlestaden. Sävveåns industriområdes värmekraftverk och senare tillkomna verksamheter likaså.

Både bil-, tåg- och spårvagnstrafiken har med åren tagit allt större utrymmen i anspråk i Gamlestaden, vilket även skilt de olika industriområdena mer och mer från varandra. För lokaliseringens skull är Gamlestadens Fabriker längst i söder, Galon AB längst i norr och Hugo Brusewitz längst i öster markerade på dessa flygfotografier. Kartskisser baserad på Lantmäteriets digitala kartor, bearbetade av Ida Dicksson 2022. © Lantmäteriet.

Motivering

I Gamlestaden finns, trots industriverksamheters nedläggning och bil-, tåg- och spårvagnstrafikens utbredning, ännu förvånansvärt många välbevarade industribyggnader och industriområden kvar. De flesta har idag fått nya funktioner, men SKF bedriver fortfarande industriell verksamhet inom området, söder om Sävveån och i sydost pågår verksamhet i Sävve industriområde för fullt.

Norra SKF och Gamlestadens Fabriker är självständiga och unika industriområden med höga kulturhistoriska värden var för sig, men även resten av Gamlestaden har en ovanlig mångfald av industribyggnader med höga kulturhistoriska värden. Det är just den mångfalden och bredden av verksamhetstyper, byggnadstyper och representerade tidsperioder som är så industrihistoriskt intressant. Byggnader som här valts ut som kulturhistoriskt värdefulla bör ses i sitt kulturhistoriska sammanhang.

Den industrihistoriska utvecklingen i Göteborg har av Lisbeth Birgersson och Trad Wrigglesworth (*Industrihistorisk inventering av Göteborgsområdet*, 1984) delats in i fyra stadier; hantverksmässig industri, textilindustrins glansålder, svenska innovationer inom verkstadsindustrin samt tidsperioden när industribyggnaderna växte på bredden istället för på höjden. Allt detta finns representerat inom Gamlestaden med välbevarade byggnader än idag.

Utvecklingen av svenska industribyggnadstyper är också väl representerad i Gamlestaden, med allt från det tidiga 1900-talets verkstadsbyggnader med gjutjärnspelare, många våningsplan och stora ljusinsläpp till dagsljusfabriker där armerad betong möjliggjorde ännu större fönsterpartier, verkstadsbebyggelse i ett plan (de äldre med ljusinsläpp från sågtandstak och de nyare med taklanterniner), småindustribyggnader från 1920-1940-talet i ett eller två plan samt stickspårsberoende verksamheter från samma tid med spårnära lastkajer och stora lagerytor. Bland dessa exempel finns dessutom äldre verkstadsbyggnader som ännu är i full drift inom SKF idag.

Här finns också mer särpräglade och för Göteborg unika byggnader som Televerkets och Turitz garage, båda från 1930-talet men helt olika i sin utformning, och SKF Datorcentral från 1976 som både representerar datorernas genomslag inom industrin och tidstypisk arkitektur med plåtbrutalism i 1970-talets färgskala.

Program

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – ett program för bevarande

I *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – ett program för bevarande – del II*, sidan 10 och framåt, står det mycket om Gamlestadens Fabriker. Motiveringen lyder: "Området speglar viktiga delar av Göteborgs industrihistoria från 1700-talet till 1900-talets början. Sockerbruken var 1700-talets mest betydelsefulla industrianläggningar och Gamlestadens fabriker var under många år Göteborgs största textilindustri. Här finns också kopplingar till två andra storföretag, SKF och Original Odhner. Sockerbruksbyggnaden från 1700-talet är den äldsta bevarade fabriksbyggnaden i Göteborg. Kontorshuset och delar av fabrikskomplexet är välbevarade och tidstypiska. Hela miljön är ett värdefullt industriminne."

I *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – Ett program för bevarande. Del II*, på sidan 17, motiveras det kulturhistoriska värdet såhär: "SKF har haft en mycket stor betydelse för Göteborgs näringsliv och hela fabriksområdet är därför ett värdefullt industrihistoriskt minnesmärke. Av särskilt intresse är A-fabriken med sin karakteristiska tegelfasad och klocktornet som utgör symbol för SKF samt för övriga byggnader för perioden 1910-30." De byggnader som får en egen presentation i programmet är A-fabriken, HK1, Laboratoriet, M-fabriken och R-fabriken.

Beskrivning – karaktär

Gamlestadens industriområden har, trots verksamheters nedläggning och bil-, tåg- och spårvagnstrafikens utbredning, ännu förvånansvärt många industriområden och industribyggnader bevarade.

Bebyggelsen har ingen enhetlig karaktär utan området består snarare av flera industriområden av olika karaktär och med olika typer av industrier. Ända in på 1980-talet fanns här fullt med levande industri och i en inventering från 1984 konstateras: "Anläggningarna lever med rykande skorstenar, processånga som pyser, lukter och buller. Stora godstransporter rör sig och hanteras ständigt inom området." Detta har idag ändrats drastiskt. För att hitta rykande skorstenar, lukter och buller måste vi österut, till Säveånverket, Göteborgs första fjärrvärmeverk, som idag drivs av det kommunala bolaget Renova. Inom SKF:s anläggningar söder om ån finns ännu industriell produktion och en hel del godstransporter, dock inte via järnväg. Utöver detta har Gamlestaden förlorat sin industriella aktivitet och områdena består av före detta industribyggnader med föränderliga verksamheter som flyttar in och ut, vilket ständigt tvingar byggnader till anpassning och därmed ställer det kulturhistoriska värdet på sin spets. Trots det speglar bebyggelsen ännu väl Gamlestadens mycket långa och skiftande industrihistoria, från sockerbrukets dagar med början på 1700-talet fram till SKF:s delvis helt moderna anläggningar.

Det som rivits av den industrihistoriskt intressanta bebyggelsen är huvudsakligen SKF:s allra första fabriksbyggnad, Säfveåns AB:s trävaruanläggning och Gamlestadens Fabrikers arbetarbostäder och stora väveri (B5). Rivits har också den äldre industribebyggelsen i Säve industriområde.

Den äldsta bevarade industribebyggelsen finns inom Gamlestadens Fabrikers anläggning (nr 22) med spår från såväl Göteborgs tidigaste hantverksmässiga industri (sockerindustri) som textilindustrins glansålder i Göteborg. Den stora utbyggnadsetappen under 1900-talets första decennier, som verkstadsindustribyggnader i flera våningsplan, snart utvecklade till dagsljusfabriker, representeras av AB Original-Odhner (nr 2) och SKF norras långa mot Artillerigatan (nr 23). Inom SKF norras område finns exempel på det tidiga 1900-talets typiska verkstadshallar så som hallar uppförda som treskeppiga basilikor (V-fabriken), verkstadshallar med förhöjda och betonade gavelpartier (M-fabriken) och här finns den bäst bevarade av Göteborgs idag få återstående äldre sågtandstaksbyggnader (R-fabriken). Söder om Säveån finns också de mer specialiserade verkstadsindustribyggnaderna i ett plan som är typiska för den stora utbyggnad som skedde inom bland annat metallindustrin under andra världskriget, där byggnaderna växte på bredden istället för höjden och fick sitt dagsljus från långa rader av taklanterniner. Exempel på sådana byggnader är SKF D-fabriken (nr 10) och SKF H-Fabriken (Hållarefabriken) NKC (nr 14).

Enplansbyggnader från tiden kring andra världskriget återfinns även norrut längs järnvägen; Galon AB (nr 3) och Robert Skarstedt AB (nr 1) och i Bellevue industriområde med Hugo Bruswitz Bleckvarufabrik och Göteborgs Bleckvarufabrik (nr 20). Mindre småindustrier från samma tidsperiod, med enkel bebyggelse i ett eller två plan anpassade efter respektive verksamhet, återfinns i Bellevue industriområde med exempelvis J. E. Bengtsson & Co:s armaturfabrik (nr 18) och även i området Gesundaberget direkt öster om Gamlestadens Fabriker i form av Skofabriken Hebe AB (nr 9).

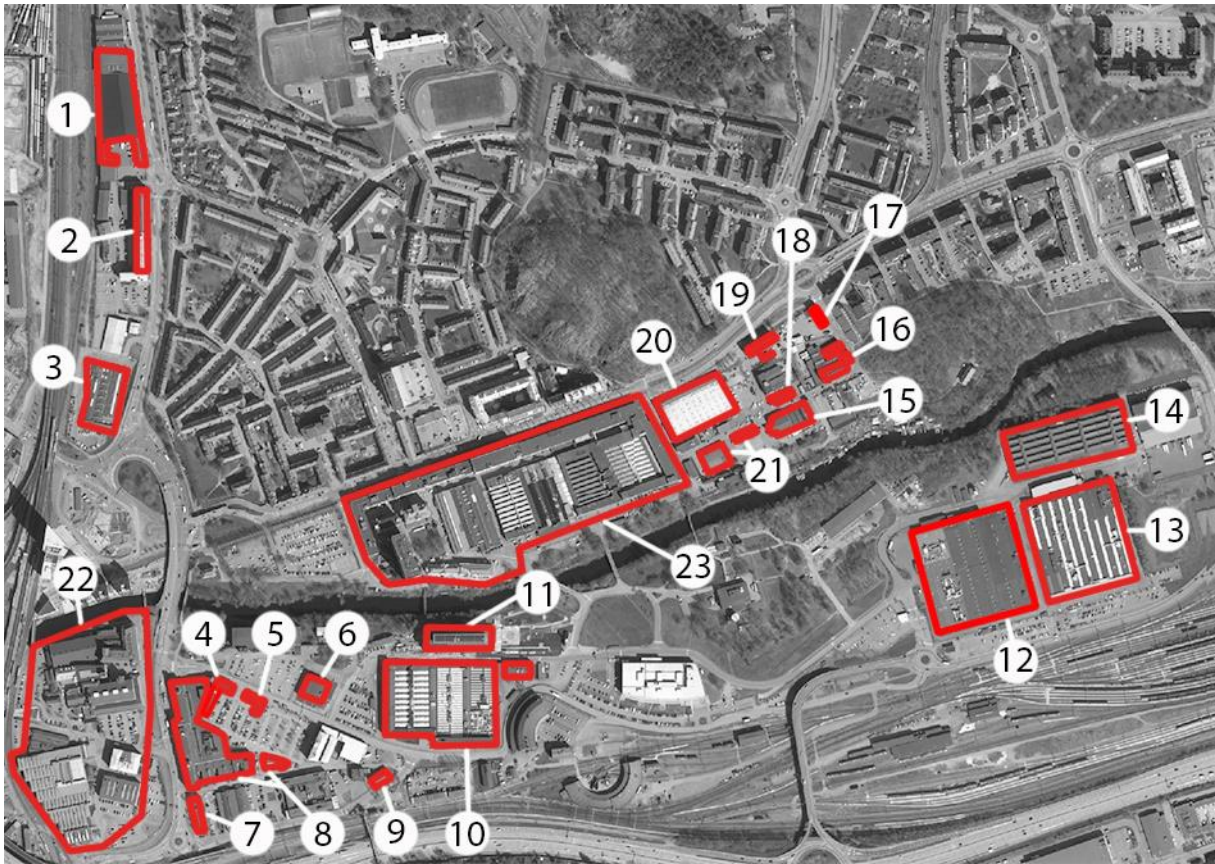
Exempel på mer särpräglade och unika byggnader är Televerkets och AB Turitz & Co:s garage (nr 5 och 8), båda uppförda på 1930-talet men helt olika i sina uttryck, samt SKF Datorcentral (nr 6) från 1976. Bellevue industriområde direkt öster om gamla SKF, längs med Säveån österut, har idag helt ändrat karaktär, men den tidigare mångkulturella prägeln speglas ännu i de mindre industri- företagens nya, icke-industriella verksamheter. Båtklubben som byggdes av estniska SKF-arbetare, sägs ännu ha aktiv verksamhet i området ner mot Säveån.

Järnvägens spår

Järnvägen har haft huvudspår och stickspår genom Gamlestaden på många håll. Då i stort sett alla stickspår sedan länge är borttagna speglas detta idag enbart genom den utformning av kvarter och byggnader som stickspårens dragning bidrog till. Ett bra exempel på detta är garagebyggnaden (del av nr 8) som är inklämd mellan två före detta stickspår vid Gesundaberget på Turitzkomplexets baksida, vilket gav den dess märkliga form. Sådana indirekta spår av järnvägens och stickspårens betydelse i området är viktiga nu när själva den fysiska rälsen är borta. Kvar i sydost, mot Sävenäs, finns däremot ännu järnväg kvar. Här finns en järnvägsövergång med rödljus för transporter in till NKC och SKF:s Rullkroppsfabrik och vad som troligen är det sista kvarvarande stickspåret i området. Detta har dock inte använts på 20-25 år. I Sävenäs finns ännu pendeltågsstationen Sävenäs på Västra stambanan. Sävenäs rangerbangård sköts av Green Cargo och är en av landets största knutpunkter för godstransporter på järnväg. Varje år hanteras över 200 000 vagnar, varav 120 000 går till Hisingen och Göteborgs hamn via Hamnbanan.

Den övre bilden visar järnvägsövergången med rödljus och till vänster syns stickspåret på NKC:s område. Foto ID 2022.

Kartskiss baserad på Lantmäteriets digitala kartor, Ida Dicksson 2022.

1. Robert Skarstedt AB, wellpappfabrik (1939)
2. AB Original-Odhner (1920)
3. Galon AB (1945)
- 4-5. Televerkets, verkstad, förråd och garage (1931)
6. SKF Datorcentral (1976)
7. J. G. Malmsjö Pianofabrik/Aktiebolaget Dress (1929)
8. AB Turitz & Co (1939)
9. Skofabriken Hebe AB (1940)
10. SKF D-fabriken (1943, 1946, 1952)
11. SKF Centrallager, numera Huvudkontor (1962)
12. SKF E-fabriken (i drift 1971)
13. SKF Rullkroppsfabriken (1956-1958)
14. SKF H-Fabriken (Hållarefabriken) NKC (1964)
15. Stallmästaregatan 5 (1944, 1946, 1952)
16. Generalsgatan 7/Stallmästaregatan 8 (1947)
17. Jojjens Däckservice AB Reparationsverkstad och däckservice (1944)
18. J. E. Bengtsson & Co, armaturfabrik (1944)
19. Svenska Lafayette Electronics AB (1946)
20. Hugo Brusewitz Bleckvarufabrik och Göteborgs Bleckvarufabrik (1938)
21. Stallmästaregatan 3 (1941-1946)
22. Gamlestadens Fabriker (1733-1959) Detaljerad situationsplan finns på sidan 44
23. SKF norra (1909-1967) Detaljerad situationsplan finns på sidan 64

Objekt som inte är skrivna med fet stil finns med på kartan och nämns i text, men har inte fått en separat beskrivning och kulturhistorisk värdering.

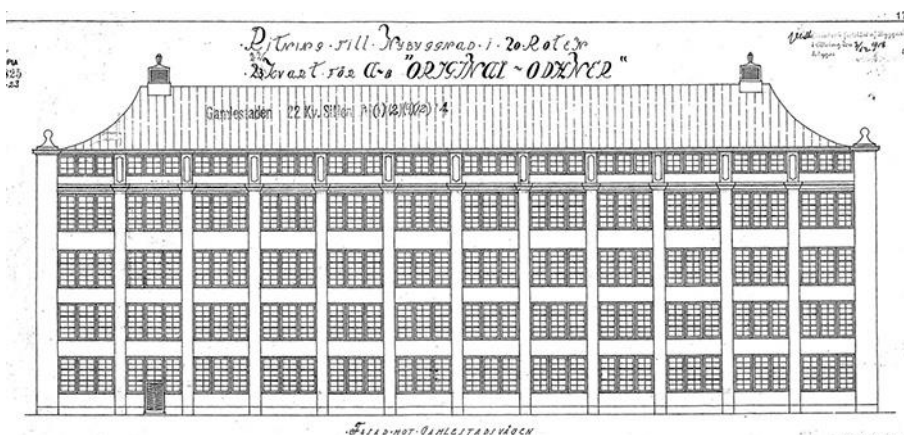
Nr 2. AB Original-Odhner, Gamlestadsvägen 18, Gamlestaden 22:14

Anläggningen består idag främst av en sammanbyggd sydlig och en nordlig länga med långsidorna längs Gamlestadsvägen, en tvärställd mindre länga i söder, bebyggelse in mot gården som idag endast delvis finns kvar. Den sydligaste, äldsta längan är uppförd i fyra plan med en femte vindsvåning med ett väl tilltaget profilerat våningsband mellan plan fyra och fem. Pelar-balkkonstruktionen med stora höga fönsterpartier betonas med pelare som skjuter ut något från fasaden. Taken är idag platta men bryts av större takkupor, troligen fläktrum av olika slag.

Den norra längan liknar den södra men har en mer avskalad, funktionalistisk utformning, helt utan våningsband och utskjutande pelare. Båda längorna domineras av de stora fönsterinsläpp som var typiska för personalintensiva och därmed ljuskrävande industrier i flera våningsplan. Byggnaden är en klassisk representant för de så kallade dagsljusfabrikerna där den armerade betongkonstruktionen möjliggjorde större ljusinsläpp. Den tvärställda kontorslängan i söder har idag fem plan och ett modernt designat trapphus. I kontrast till fabriken ljusa puts har kontorsbyggnadens fasader en mörkt grafitgrå kulör. Fasader och fönster på samtliga byggnadsdelar har nyligen genomgått en total renovering och eventuellt bytts.

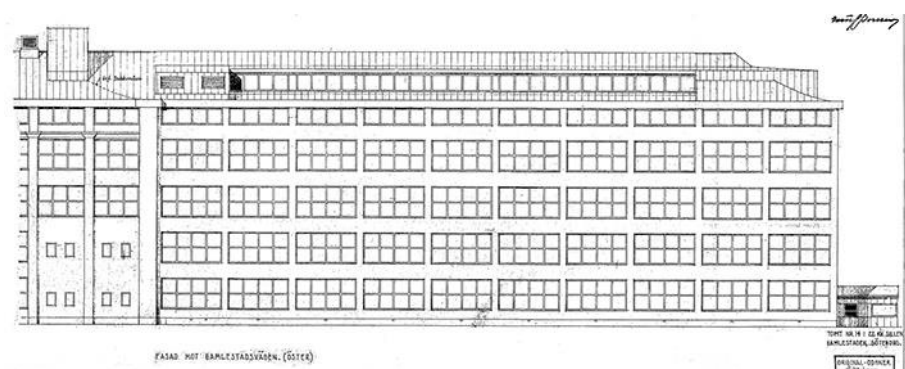
På AB Original-Odhners byggnad på Gamlestadsvägen har fasadernas form och proportioner samt fönstrens placering och storlek bevarats vid sentida restaurering. Jämför med ritningen nedan. Foto LKU 2022.

Fasaden mot Gamlestadsvägen. Den äldsta, södra delen av byggnadskomplexet ritades 1918 av arkitekt R. O. Svensson. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Fasaden mot Gamlestadsvägen. Byggnaden är idag kraftigt ombyggd men delar av det äldre uttrycket finns kvar. Det ursprungliga pagodliknande taket är dock borta. Foto LKU 2022.

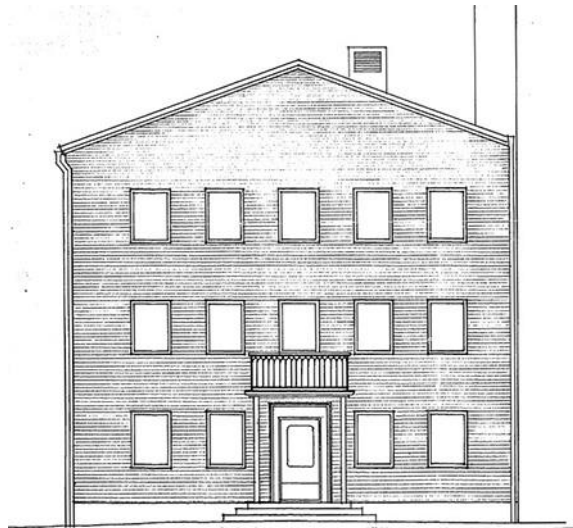
Fasaden mot Gamlestadsvägen, norra delen. Anläggningen byggdes ut mot norr med början 1957. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Den svenske ingenjören W. T. Odhner (1845-1905) lyckades vid Nobels verkstäder i S:t Petersburg konstruera en genialisk räknemaskin år 1870. Odhner avled 1905 men företaget levde vidare som familjebolag. När ryska revolutionen bröt ut 1917 kontaktades sysslingar i Sverige; Sven och Erik Wingqvist vid SKF. Genom dessa kontakter kunde man starta Aktiebolaget Original-Odhner och flytta tillverkningsenheten till Sverige 1918. Först hyrde man lokaler av Gamlestadens Fabriker men 1920 stod den stora fabriken på Gamlestadsvägen klar och redan efter ett par år uppgick arbetsstyrkan till 400 personer. Räknemaskinerna exporterades över stora delar av världen. Företaget kom efter 1942 att ingå i AB Åtvidabergs industrier och under 1950-talet var antalet anställda hela 800.

Taket hade tidigare en tydligt pagodliknande profil på både den äldre och nyare fabriklängan, se ritningar på föregående sida. Fabriken byggdes ut 1943 med den tvärställda kontorsbyggnaden i söder och en förrådsbyggnad. Kontoret utvidgades i omgångar och fick då fler och fler våningsplan. Den nordligaste av längorna i två plan som uppfördes 1957 och byggdes upp till sin fulla höjd 1961 liknar den första längan.

Från 1965 gick företaget under namnet Facit och man satsade stort på produktutveckling. Samtidigt hårdnade konkurrensen främst från japanskt håll, på tre år tiodubblades den japanska exporten av miniräknare och Facit fick svårt att sälja sina produkter. Efter att Electrolux tagit över Facit 1972 tillverkade fabriken i Göteborg under en övergångsperiod skivspelare och datorprodukter, men avvecklades 1977 och därmed fick de sista 200 anställda sluta.

Byggnaden uppfördes 1918-1920 av A. Krüger & Son och ritades av Göteborgsarkitekten R. O. Svensson med Byggnadstekniska Byrån Carl Ritzén vid konstruktionsritningarna. Tillbyggnader gjordes efter ritningar av Nils Einar Eriksson 1943, 1954 och 1957 och efter ritningar av Nils Andersson 1961.

FASAD MOT GAMLESTADSVÄGEN

Ritning av arkitekt Nils Einar Eriksson 1954 som visar gaveln på den tvärställda kontorsbyggnaden i söder. Fotot till höger visar hur entrén ser ut idag. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren. Foto LKU 2022.

AB Original-Odhner – kulturhistorisk motivering

Byggnaden som idag är kraftigt ombyggd har trots detta ett högt kulturhistoriskt värde, både på grund av sin för tiden och verksamheten så klassiska fabriksbyggnadstyp och verksamhetens lokalhistoriska betydelse. Det kulturhistoriska värdet finns idag framförallt i de östra fasaderna ut mot Gamlestadsvägen, med gaveln på kontorslängan och långsidorna på fabriksbyggnaderna. Kulturhistoriska värdebärare är sådant som finns kvar av verksamhetstidens uttryck, som fasadernas form och proportioner, fönsterplacering och storlek, detaljer som våningsband, portinfattningar och fönstrens spröjsade karaktär. Att byggnaden inte har kvar sitt pagodliknande tak förtar dock en hel del av dess ursprungliga uttryck.

Nr 3. Galon AB, Gamlestadsvägen 14, Gamlestad 740:127

Trots att byggnaderna förlorade sin funktion som galonfabrik redan 1965 och därefter har anpassats till de många olika verksamheter som huserat här sedan dess, är anläggningens genomtänkta, funktionalistiska formspråk relativt välbevarat.

Anläggningen består av flera sammanbyggda delar, verkstadshallar/lager i ett plan och kontor i två plan. Längs järnvägen i väster sträcker sig den äldsta ljus gulputsade verkstadsdelen med detaljer av kopparplåt. Kontoret i söder och den nyare verkstadsdelen i öster kontrasterar med rödbrunt fasadtegel. Längs östra fasaden finns en lastkaj med skärmtak. Kontorets fasad i söder är den mest förändrade, med flera nya entréer samt skyltar och skyltfönster.

Fönster och dörrar/portar har olika storlekar och utseenden men är utformade och placerade på ett av arkitekten genomtänkt sätt. Trots att många fönster bytts ut och lufter förändrats har de flesta fönster kvar sin placering och symmetrin och den arkitektoniska karaktären, med stor variation i material och detaljer, är intakt. Exempel på detta är västra fasadens gröna lastport med funktionalistiskt, platt rundat skärmtak av kopparplåt och kontorets äldre, steninfattade entré ut mot Gamlestadsvägen.

Den ljusgula putsade verkstadsdelen mot väster har kvar en hel del av sin ursprungliga karaktär. Foto ID 2021.

Kontorsbyggnadens gavel mot öster. Foto LKU 2021.

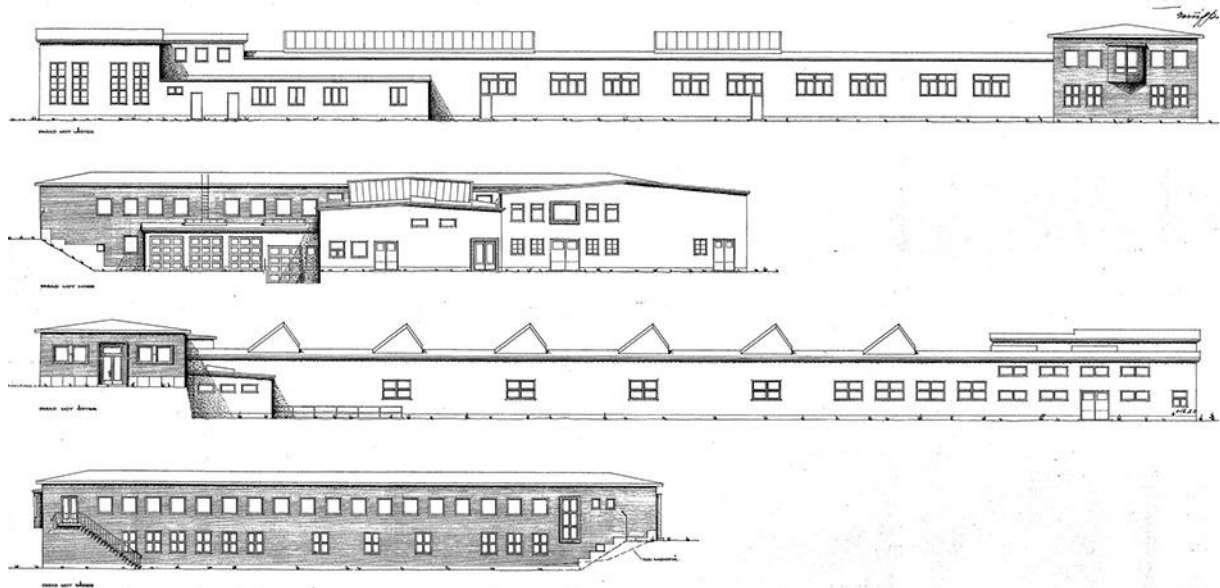

Lastport med rundat skärmtak mot väster. Foto ID 2021.

Nästan ingen information om verksamheten vid Galon AB har hittats och därför får byggnaderna, i kombination med bygglovsritningar, själva berätta sin historia.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1945 för beredning av konstläder (galon), vilket senare beskrivs som en textilväv med ett skikt av PVC pålagt som sedan passerar lackerings- och präglingsmaskiner. 1951 byggdes anläggningen ut i öster och söder och fick då sitt nuvarande utseende. Troligen flyttade Galon AB redan under 1960-talet från Gamlestaden. 1965 började nya verksamheter dyka upp i lokalerna. 1975 byggdes delar av lokalerna om till Göteborgs Bangårdspostterminal och under 1980-talet flyttade en cykel- och sportbutik och Balettakademin in i delar av lokalerna.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1945 och ritades av arkitekt Albert Gustafsson. Anläggningen byggdes ut 1951 efter ritningar av arkitekt Sture Högstedt.

Om- och tillbyggnad 1951. Högst upp syns fasaden mot väster, därefter norr, öster och söder. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Galon AB – kulturhistorisk motivering

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde. Trots många årsringar är den ursprungliga utformningen förvånansvärt välbevarad och speglar det arkitektoniska uttrycket från uppförandet på 1940- och 1950-talet. Trots att både en del fönster och dörrar har bytts ut är det genomtänkta funktionalistiska formspråket fortfarande tydligt. Årsringar som lagts till har ofta anpassats. Kulturhistoriska värdebärare är helhet och proportioner i det arkitektoniska formspråket där takvinklar och byggnadsvolymer är väl avvägda mot fönsteröppningar och entréer och där de olika funktionerna verkstad/lager/kontor är tydligt åtskilda. Även de fasadmaterier och välbevarade detaljer som är ursprungliga eller från 1951 års utbyggnad samt vissa av de tydliga och välanpassade årsringarna som gjorts genom åren och som speglar byggnadens utveckling utgör kulturhistoriska värdebärare.

Nr 4-5. Televerkets verkstad, förråd och garage, Byfogdegatan 3-5, Bagaregården 17:26

Televerkets anläggning består av två byggnader som formar varsitt L. Nummer 4 bestod av verkstad och förråd och 5 var garage och smedja. Byggnaderna är genomgående mycket välbevarade.

Verkstaden är vänd mot Byfogdegatan och är uppförd i tre plan plus källare. De två nedersta planen har fasader med gult tegel och en enkel mönstermurad ram runt varje fönster, även källarfönstren. Övre planet är uppfört med något högre takhöjd och har slätputsade fasader i en ockragul kulör. Byggnaden har ett flackt sadeltak. De grönmålade fönsterbågarna av trä har idag hela rutor på de två övre planen men tre rutor per luft på bottenplanet, vilket också var det ursprungliga utseendet på samtliga våningsplan.

Sammanbyggt, i vinkel med verkstaden, sitter förrådet i två plan vars fasader är klädda med liggande, mörkt målad träpanel. Byggnaden som tidigare hade två smala fönsterband, ett för varje plan, har kvar det ursprungliga smala fönsterbandet på övre planet men har istället fått en rad av fönster med 2 x 2 rutor på nedre planet. Även dessa med grönmålade fönsterbågar.

Garaget och smedjan är en låg ljusputsad vinkelbyggnad i ett plan med flackt pappklätt sadeltak. Den södra delen (före detta smedjan) är idag kontor och har en grönmålad entré och flera stora fönster med grönmålade fönsterbågar och småspröjsade rutor. Mot Byfogdegatan i norr utgörs fasaden av en lång rad av mörkbruna garageportar, där alla utom en är kvar i originalutförande. Även mot söder finns flera garageportar. Många fönster och portar har troligen bytts ut till nya men med samma färg och storlek och i viss mån även ursprunglig spröjsindelning.

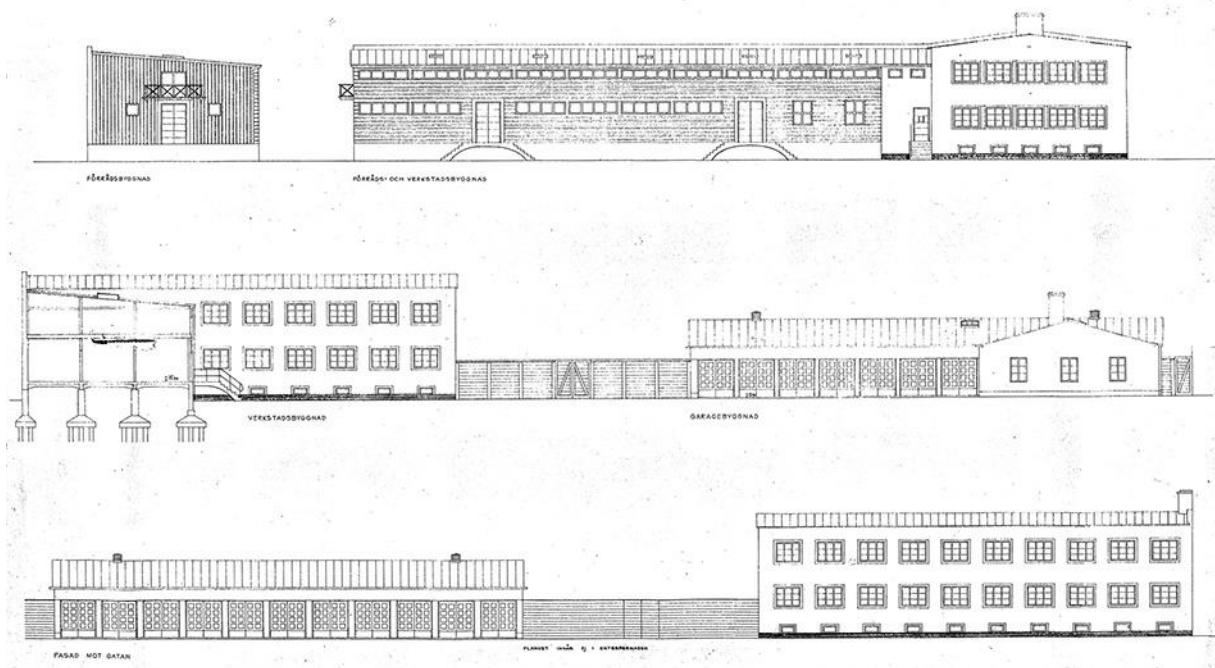

Televerkets verkstad (till höger i bild) och förråd (till vänster i bild) är sammanbyggda och bildar ett L. Bilden är tagen från innergården. Foto LKU 2022.

Garagets fasad mot Byfogdegatan. Alla garageportar utom en är original från 1931. Foto LKU 2021.

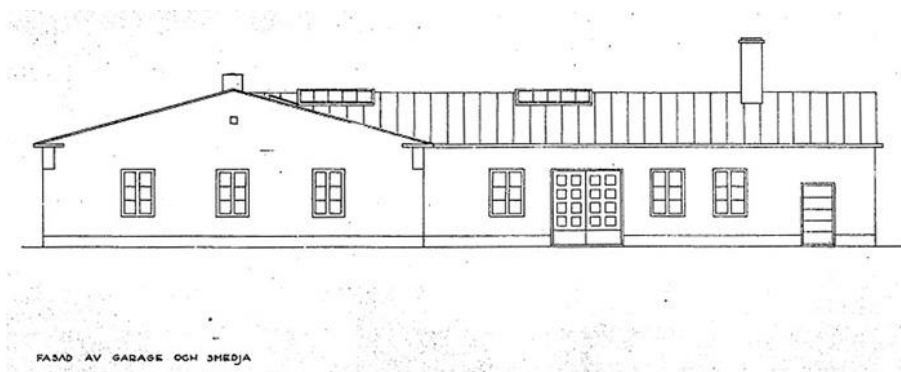
BYGGNADER FÖR TELEGRAFVERKET
 Å TOMTERNA NR. 2,3 och 4 I 170E
 KVARTERET GESUNDABERGET I GÖTEBORG

1931 ritade arkitekt Carl Åkerblad Telegrafverkets byggnader i Gamlestaden. Överst: östra fasaderna på förråd och verkstad (notera att verkstaden endast har två plan här), mitten: södra fasaderna på verkstad och garage/smedja och nederst: norra fasaderna på garage och verkstad. Ett plank sitter mellan byggnadskomplexen. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Smedjan till höger, sammanbyggd med garaget till vänster, sett från innergården. Foto LKU 2021.

Garage och smedja, västra fasaderna. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

I området Gesundaberget längs Byfogdegatan och Gamlestadsvägen upplät staden mark på 1930-talet för nyetablering av industri. Dessutom drogs järnvägslastspår till området, och dessa fick användas av tomtägarna mot att de bidrog till anläggningskostnaden. Innan grannen AB Turitz & Co (nr 8) började uppföra sin anläggning 1939 var här gott om utrymme och 1931 lät Kungliga Telegrafverket uppföra förråds- och verkstadsbyggnad (nr 4) och en garagebyggnad med smedja (nr 5). Förrådet var avsett för Televerkets material i Göteborgsdistriktet och här fanns även verkstäder för reparationer av apparater och liknande. Båda byggnaderna uppfördes i L-form där den västra hade verkstäder ut mot Byfogdegatan och förråd in mot gården och den östra garage ut mot gatan och smedja in mot gården.

Byggnaderna uppfördes efter bygglov 1931 och ritades av arkitekt Carl Åkerblad i Stockholm som var noggrann med detaljerna. Ett ritningsblad i bygglovet återger i detalj alla olika typer av dörrar, fönster och portar som förekom i bygglovet. 1946 byggdes verkstaden på med ett plan.

Televerkets verkstad, förråd och garage – kulturhistorisk motivering

Byggnaderna hör ihop och har tillsammans ett mycket högt kulturhistoriskt värde, trots att de idag delvis är inklämda och omgärdade av senare tillkomna byggnader. Byggnaderna är mycket välbevarade och karakteristiska för den typ av verksamhet som de haft, med individuellt och verksamhetsanpassat utseende på verkstad, förråd, garage och smedja. Deras sammanhållna karaktär men samtidigt helt olika uttryck och utformning är av stor vikt för förståelsen. Kulturhistoriska värdebärare är de verksamhetstypiska uttrycken så som garageportar, verkstadens enhetliga fönsterrader och förrådets smala fönsterband. Kulturhistoriska värdebärare är också varje byggnadsdels välbevarade uttryck i form av exempelvis ursprungliga proportioner och detaljer.

Nr 6. SKF Datorcentral, Byfogdegatan 6, Bagaregården 16:9

Denna tre plan höga, kvadratiska byggnad med platt tak har en mycket tydlig karaktär av 1970-tal, i såväl arkitektonisk form som material och färgskala. Byggnaden är symmetrisk med identiska fasader åt alla håll. Bottenplanet har synliga betongbalkar och ett enhetligt rött tegel däremellan. Den övre delen utgörs av ett fönsterband med aluminiumfönster i två plan samt över, under och mellan detta, partier med brunlackerad, grovt profilerad aluminiumplåt. Mellan varje fönster sitter partier med gullackerad, smalare profilerad aluminiumplåt. På bottenplanet finns några ventilationsgaller och portar men inga fönster. I sydöstra hörnet sitter en ursprunglig entré med ett platt skärmtak ovanför. En del av fönstren är diskret igensatta, oklart när detta gjordes. I övrigt är exteriören helt intakt sedan uppförandet och även dörrbladen i entrén är ursprungliga.

Byggnaden som SKF lät uppföra i mitten av 1970-talet som datorcentral är lådformad med platt tak och har fasader av tegel och olika typer av plåt. I byggnadens sydöstra hörn sitter en ursprunglig entré. Foto ID 2021.

Skivminnesenheter i den nya dataanläggningen i Göteborg. Bild ur SKF Årsredovisning 1977.

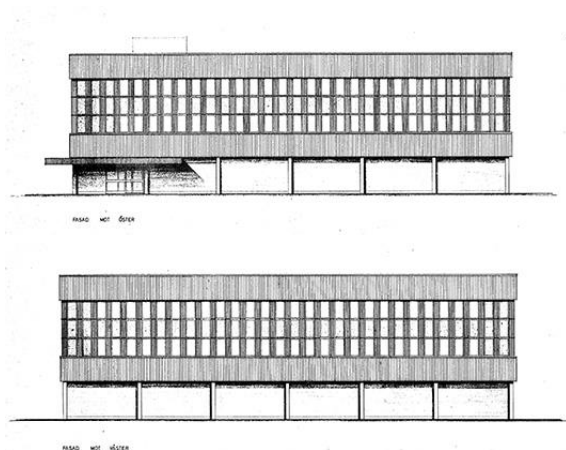
SKF uppförde byggnaden som datorcentral 1976 och den var då säkert både tekniskt avancerad och mycket modern. I mitten låg själva datorhallen med fri höjd i tre plan och runt denna fanns på bottenplanet rum för riktare, omformare, batteri, fläktar, kylmaskiner och luftbehandling. Runt datorhallen, på plan två och tre, fanns kontor och personalutrymmen med inte mindre än 20 enmanskontor och tre större kontor. Det måste ha krävts många personer för att sköta och driva denna datorcentral.

SKF Data var en självständig organisatorisk enhet inom moderbolaget SKF. Den nya byggnaden var vid starten 1976 utrustad för att ge koncernkontoret och övriga SKF-enheter i Sverige effektiva tjänster ifråga om databehandling. Via något man kallade "hyrda telelinjer" var flera kontinentala SKF-bolag knutna till centret. Byggnaden verkar idag användas som kontor.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1976 och ritades av arkitekt Alexander Ericsson vid F. O. Peterson & Söner.

Byggnadens fasadmateriäl utstrålar 1970-tal. Till höger en ritning från Stadsbyggnadskontoret 1976. Ritningen är beskuren. Foto ID 2021.

SKF Datorcentral – kulturhistorisk motivering

Byggnaden har ett mycket högt kulturhistoriskt värde och representerar både de byggnadstekniska förutsättningarna för de tidiga datorernas byggnader och 1970-talets typiska material- och färgval samt nästan brutala uttryck. Kanske kan man här tala om plåtbrutalism, istället för det annars förekommande uttrycket betongbrutalism. Det är svårt att utan ytterligare fördjupningar avgöra hur unik denna byggnad är, men det finns troligen få, om ens någon, lika välbevarad byggnad som representerar den tidiga datoreran i Sverige. Det kulturhistoriska värdet kan därför mycket väl vara högt även i ett nationellt perspektiv.

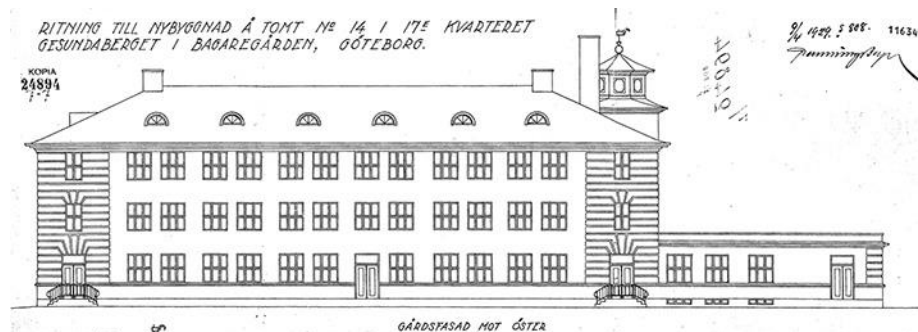
Kulturhistoriska värdebärare är dels det arkitektoniska och estetiska uttrycket från 1970-talet i såväl form som material- och färgval och dels byggnadens konstruktionstekniska utformning som berättar om de tidiga datorernas behov av höga, luftiga lokaler med kylning, fläktsystem och liknande inbyggt i stora utrymmen kring maskinen. Att verksamheten dessutom krävde en stor arbetsstyrka är ytterligare en detalj som faktiskt speglas i byggnadens utformning och berättar om dess funktion och behov. Uttryck för detta är också viktiga kulturhistoriska värdebärare.

Nr 7. J. G. Malmsjö Pianofabrik/Aktiebolaget Dress, Gamlestadvägen 1, Bagaregården 17:14

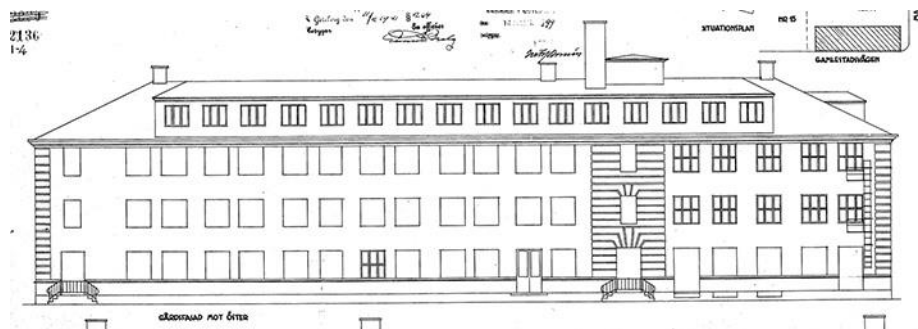
Byggnaden har ett valmat tak och består av tre plan plus en vindsvåning med takkupor och en källare. Byggnaden är uppförd i betong men fasaderna har ett varierat gult tegel med prydlig mönstermurning med raka valv över fönster och mönstermurade rusticerande hörnkedjor i samtliga hörn, samt vid det trapphus som utgör det tidigare nordöstra hörnet men där byggnaden senare förlängts. Hörnkedjorna har i öster dragits in på fasaden som blinderingar och omfattar även de yttre trapphusens fönster med solfjäderformad dragning in över fönster och port. Trots denna mönstermurning är fasaderna inte putsade utan har synligt gult tegel.

Byggnadens många, rejält tilltagna fönster har nya rödmålade fönsterbågar men har fått behålla ursprunglig fönsterstorlek och spröjsindelning. Fönstrens stora ljusinsläpp vittnar om ljusbehovet i den personaltäta tillverkningsindustri som en textilindustri var. Den största förändringen har skett vid entréerna i norr på den östra fasaden (baksidan in mot gården) där ett stort skärmtak satts upp samtidigt som ett större väggparti på bottenplanet klätts in med brunbetsad träpanel vari nya portar med rödmålade dörrblad tagits upp.

Ritning som visar byggnadens utseende under Malmsjö Pianofabriks tid, efter 1929.

Här syns de om- och tillbyggnader som genomfördes inför Aktiebolaget Dress övertagande, efter 1940.

Byggnadens östra fasad, samma som på ritningarna ovan. Den mest påtagliga förändringen som skett är den nya entrén utformad av träpanel.

Ritningar från Stadsbyggnadskontoret. Ritningarna är beskurna. Foto LKU 2021.

Johan Gustaf Malmsjö var en svensk pianotillverkare som 1843 öppnade egen pianofabrik i Göteborg. Man tillverkade tafflar, pianon och flyglar. År 1893 blev J. G. Malmsjö Pianofabrik kunglig hovleverantör och 1898 arbetade 65 personer i företaget.

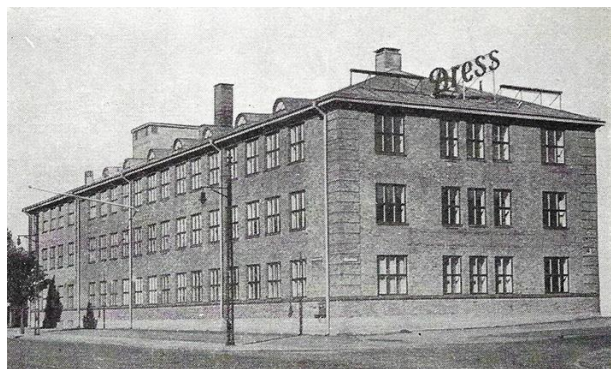
Verksamheten flyttade flera gånger runt inne i centrala Göteborg tills man efter bygglov 1929 uppfördes byggnaden på Gamlestadsvägen 1 för pianofabriken. Det grövre arbetet, tillverkning av ryggar och stommar, skulle förläggas till en fabrik i Arvika medan den instrumentala delen av fabrikationen skulle utföras här i byggnaden. För just denna tillverkning krävdes att lokalerna var helt torra eftersom minsta lilla fuktighet skulle skada de känsliga musikinstrumenten.

1941 hade pianofabriken flyttat och Aktiebolaget Dress flyttade in. I samband med inflyttningen tillkom en vindsvåning med en rad takkupor mot öster och byggnaden förlängdes med ungefär halva sin längd mot norr. Byggnaden hade tidigare avslutats där det norra trapphuset ligger, vilket kan anas i mönstermurningen. På 1940-talet var detta en modern konfektionsindustri med 350 anställda som gått från att tillverka herr- och pojkkäddor till att nyska in sig på ytterkläder. De anställda hade tillgång till service i form av både lunchrestaurang och daghem. Daghemmet inreddes på byggnadens vind.

Företaget verkar ha funnits i byggnaden fram till 1969 då Göteborgs socialförvaltning tog över och lät bygga om den för montering av legoarbete. Arbetet utfördes delvis av "svårt rörelsehindrade" enligt bygglovshandlingen. Där fanns då även motionssalar, lokaler för kuratorer och läkare samt en matsal. Socialförvaltningen fanns i byggnaderna i tioåret och därefter har olika fastighetsbolag stått som ägare, bland annat Wallenstam, och lokalerna har hyrts ut till många olika verksamheter.

1985 hade byggnaden ljusgröna fönsterbågar och grönmålad plåt på taket. Fönsterkuporna hade lunettformade fönster.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1929 och ritades av ingenjör Nils Karlsson. 1940, inför Dress övertagande, signerades en ombyggnadsritning Axel Person & Co Byggnads AB.

Byggnaden idag och vid tiden för Aktiebolaget Dress verksamhet. Bild ur *Stor-Göteborg*, 1948. Foto LKU 2021.

J. G. Malmsjö Pianofabrik/Aktiebolaget Dress – kulturhistorisk motivering

Dess ursprungliga funktion som pianofabrik med högt ställda klimatkrav på byggnaden, och att fasaderna och fönstren behållits i ursprungligt utförande, även då fönsterbågarna bytts ut, samt att den är miljöskapande i och med sitt väl synliga läge, gör att byggnaden ännu har ett högt kulturhistoriskt värde. Byggnadens ursprungliga konstruktion och arkitektoniska utformning är ännu relativt intakt. Kulturhistoriska värdebärare är fasaderna med sin tydliga mönstermurning och de karakteristiska fönstren med ursprunglig placering och utformning.

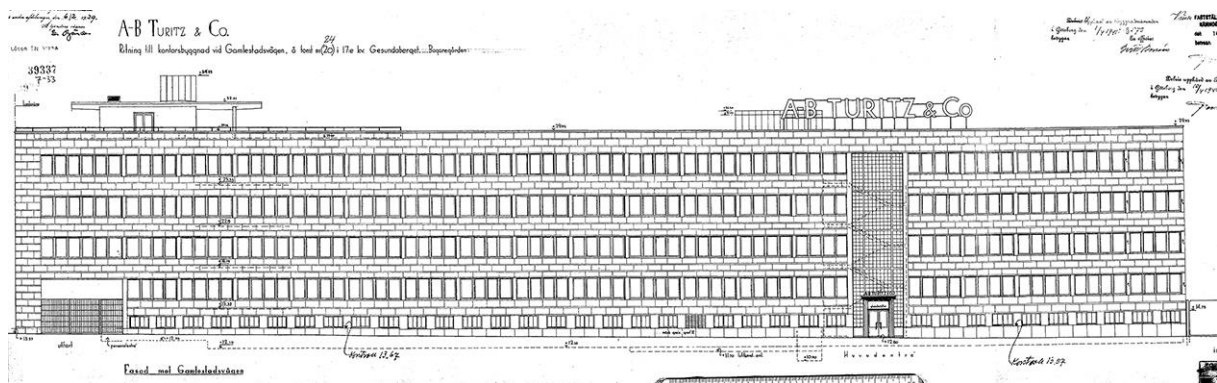
Nr 8. AB Turitz & Co, Gamlestadsvägen 3 A-D och Byfogdegatan 1 och 7, Bagaregården 17:26

AB Turitz & Co:s fasad mot Gamlestadsvägen är monumental och välbevarad. Byggnaden är hela 160 meter lång, uppdelad på två delar, och består av fyra plan och källare samt delvis en takvåning. Den södra och äldsta delen med fasader av gult tegel har kvar sitt ursprungliga utseende, även i sina många ytskikt och detaljer. Här finns bruna fönsterbågar av trä, fönsterband som går över hörn, koppar på avdelare i fönster och som fönsterbleck och vindskiva på det platta taket. Karakteristiskt är även detaljer av huggen marmor runt fönstersmygar och portar. Trapphuset i väster som utgörs av ett helt fönsterparti, infällt i fasaden, har också huggen marmor som inramning. Många speciella detaljer finns även i söder och öster, som entrén i sydöstra hörnet och takvåningen i sydost, inklädd i brun plåt och kopparplåt med ett elegant svängt, platt tak.

Mot norr, öster och söder har anläggningen kraftigt byggts om genom åren, men det markerade centrala trapphuset som syns tydligt mot Gamlestadsvägen och som skiljer den norra nyare delen från den södra äldre, finns kvar, liksom själva byggnadsformen. I vinkel mot den södra kontorsbyggnaden finns en kraftigt ombyggd lagerbyggnad i ett plan som idag har fasader av vitt mexitegel. Mot öster, in mot gården, är resten av byggnadskomplexet väldigt ombyggt och det ligger dessutom inklämt och dåligt exponerat. Byggnaden sitter i nordost ihop med Televerkets verkstads- och förrådsbyggnad (nr 4). Värt att notera är det äldre halvcylinderformade trapphuset i betongglas mot gården i öster.

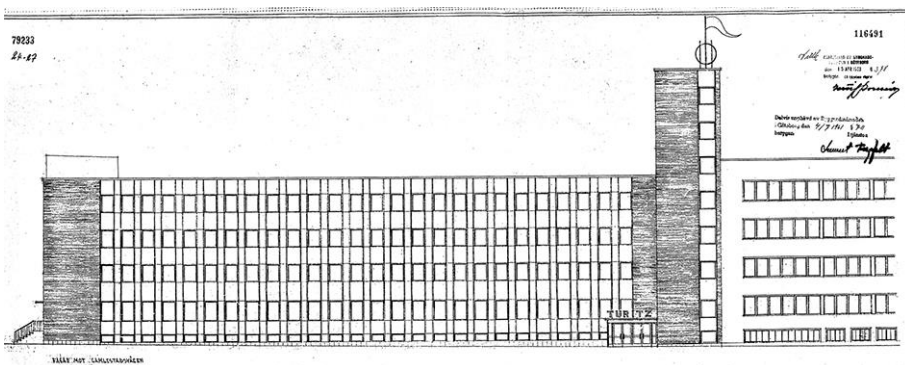
Bilden visar fasaden mot Gamlestadsvägen, den södra och äldsta delen. Foto LKU 2021.

Ritning från 1938 som visar samma fasad som fotot ovan. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Den norra nyare delen mot Gamlestadsvägen.
Foto LKU 2021.

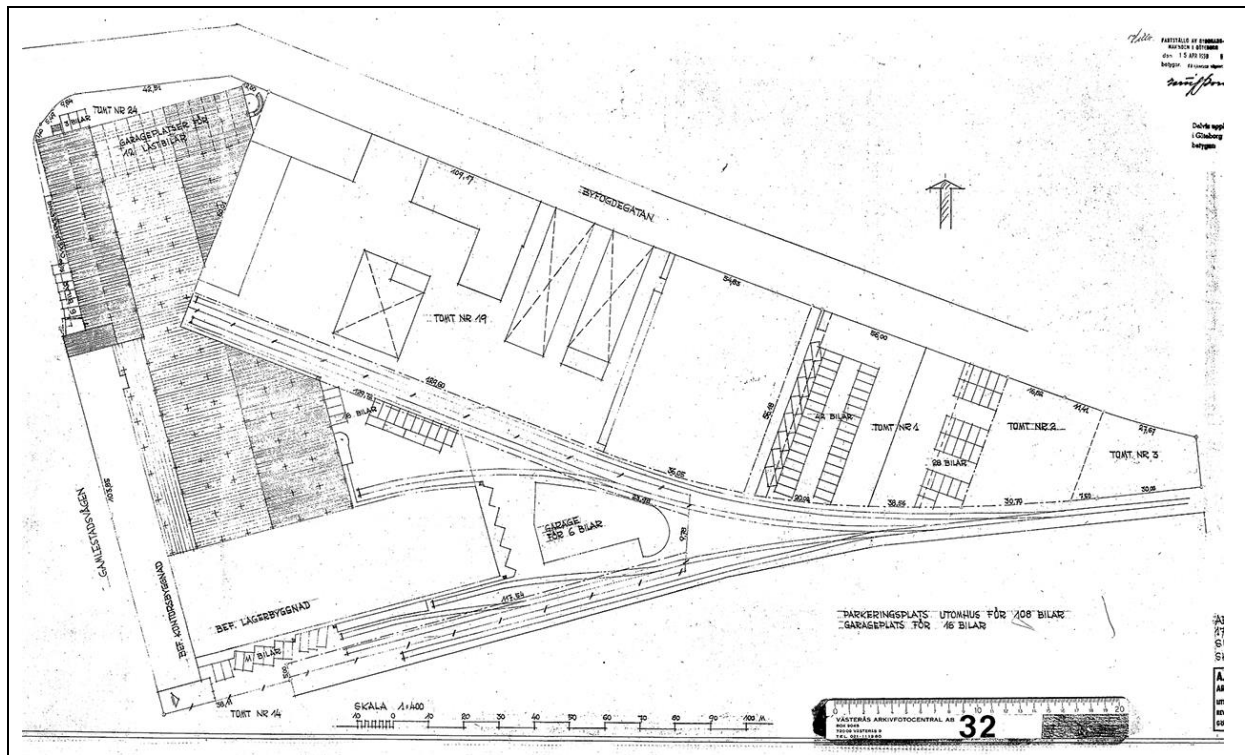
Ritning från 1957 som visar samma fasad som fotot ovan. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Garage- och verkstadsbyggnaden tillhörande Turitz & Co uppfördes i slutet av 1930-talet, samtidigt som den första kontorsdelen mot Gamlestadsvägen. Foto LKU 2022.

Längst i öster, in mot gården, finns också den fristående och mycket välbevarade garage- och verkstadsbyggnaden med en tydligt funktionalistisk karaktär. Byggnadens form är säregen, snarast njur- eller snäckformad, med en rundad och lätt böjd spets mot öster. Den är uppförd i ett plan med ett flackt sadeltak och ljusst putsad fasad. Många av de ursprungliga garageportarna finns kvar. I väster finns en speciellt utformad garageinfart med rundade hörn för att underlätta infart från båda hållen. Byggnaden har fönster främst i norr men även i den rundade östra gaveln, de är stora, kvadratiska med tre lufter med tre rutor i varje. Bågarna är brunmålade och troligen ursprungliga och verkar vara av stål.

Planskissen visar hur järnvägens dragning och Byfogdegatans sträckning fått styra utformningen av byggnaderna. Särskilt tydligt är detta för det "snäckformade" garaget. Ritning från 1957 från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

År 1909 grundade Herman Gustaf Turitz bolaget AB Turitz & Co och öppnade American Bazar på Kungsgatan i Göteborg. I slutet av 1920-talet lanserade Turitz "enhetsprisidén" som var en nyhet från USA och England och i samarbete med Nordiska Kompaniet i Stockholm bildades Enhetspris Aktiebolaget – EPA – som ett dotterbolag till Turitz. Redan 1934 hade EPA elva varuhus i landet. AB Turitz & Co skötte inköp, administration, finansiering och lagerhållning och 1939 lät man uppföra denna storslagna, kombinerade kontors- och centrallagerbyggnad i Gamlestaden för den växande verksamheten. Transportband fördelade varorna mellan och inne i lagerhusets våningar och till lagerlokalerna i kontorsbyggnaden. Ett tecken på att byggnaden uppfördes under krigstid var att här anordnades luftskyddsrum för hela personalen i källaren.

Den södra delen av anläggningen är äldst, med en för tiden modern kontorslänga längs Gamlestadsvägen och en lagerbyggnad i vinkel mot öster längs järnvägens stickspår in i området, samt den snäckformade garage- och verkstadsbyggnaden som uppfördes efter bygglov 1939. Kontoret uppfördes av betong och kläddes med delvis putsade fajansplattor. Byggnaderna klämdes in på ett område som begränsades främst av järnvägens stickspår och Gamlestadsvägen. Särskilt garagets form fick anpassas kraftigt efter tomten och efter de två stickspåren för ingående respektive utgående varor som gick här fram till båda sidorna av bolagets tomt. I spetsen mot öster fanns en bilverkstad medan den övriga byggnaden innehöll garageplatser.

Den norra delen av anläggningen, en kontorsbyggnad i direkt anslutning till den gamla byggnaden längs Gamlestadvägen och en lager- och garagebyggnad mellan Byfogdegatan och Televerkets verkstads- och förrådsbyggnad uppfördes efter bygglov 1957 och fick även den en märklig form för att få plats.

EPA-rörelsen hade stor framgång och i början av 1960-talet fanns 64 EPA-varuhus i landet. NK och Turitz & Co slogs ihop 1969 och efter ytterligare en sammanslagning 1976, nu mellan NK-Turitz och Åhlén & Holm, lades det gamla huvudkontoret vid Gamlestadvägen ner och 450 arbetstillfällen försvann. På 1980-talet övertogs byggnaderna, tillsammans med bland annat Gamlestadens Fabriker, av Försäkringsbolaget SPP, och kom, precis som Gamlestadens Fabriker, att bevaras utan större förändringar ända tills idag.

Den södra och äldsta delen av anläggningen uppfördes efter bygglov 1939 av F. O. Peterson & Söner och ritades av arkitekterna Sven Steen och Vilhelm Mattson. Den norra delen ritades 1957 av arkitekt Owe V Svärd vid A. Krüger & Son AB.

AB Turitz & Co – kulturhistorisk motivering

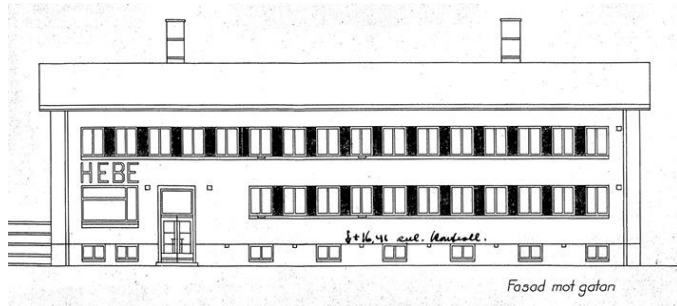
Anläggningen uppfördes av AB Turitz & Co i två etapper och har som helhet ett kulturhistoriskt värde där särskilt byggnadernas märkliga, ursprungliga byggnadsvolymer är kulturhistoriska värdebärare som berättar om anläggningens förutsättning med sitt beroende av järnvägsspår och lastbilstransporter som tidigare gick direkt intill huset. Delar av den äldsta anläggningen från 1939, med den södra delen av kontorslängan längs Gamlestadvägen och garagebyggnaden i öster, har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa är mycket välbevarade och det mesta på byggnaderna utgör kulturhistoriska värdebärare, såväl helheten med byggnadsvolymer och fönster och dörröppningar som enskilda byggnadsdetaljer med form, material och arkitektonisk egenart.

Nr 9. Skofabriken Hebe, Malmsjögatan 14, Bagaregården 17:21

Byggnaden är en enkel, rektangulär byggnad i två plan med sadeltak. Den har vitputsade fasader och rödmålade fönsterbågar med regelbundna fönsterrader av fönster med två lufter. Längs i väster på den södra fasaden sitter ett något större fönster med fyra höga lufter och en port med en i putsen slät och lätt insjunken ram som portinfattning, allt på ursprunglig plats. Grunden är gråputsad och samtliga källarfönster är idag igensatta. Mycket få synliga förändringar har gjorts på byggnaden och den är fortfarande en enkel fabriksbyggnad med tydlig 1940-talsprägel.

Byggnadens södra och västra fasader. En jämförelse med ritningar visar att byggnaden är väldigt intakt från uppförandet på 1940-talet. Foto LKU 2021. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Byggnaden uppfördes efter bygglov på 1940-talet åt Skofabriken Hebe med personalutrymmen, maskinsal, lager, arbetsal, paketering och kontor. 1978 flyttade Bomans mössfabrik in i lokalerna och huserade här några år. Från 1984 har byggnaden fungerat som butik och lager åt OC Oscarsons AB, en grossist till tillverkningsindustrier för möbler, hängande textil, marin och fordon. Företaget finns kvar i byggnaden än idag (2022).

Byggnaden uppfördes huvudsakligen av betong med väggpartier av tegel och lättbetong. Fasadritningar visar att fönsterplaceringen är original men att fasaden varit mörkfärgad i partierna mellan fönstren. 1978 placerades fönsterluckor här som idag tagits bort. Någon gång på 1970-talet fick porten ett platt skärmtak och överljuspartiet sattes igen.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1940 och ritades av David Gifs.

Skofabriken Hebe – kulturhistorisk motivering

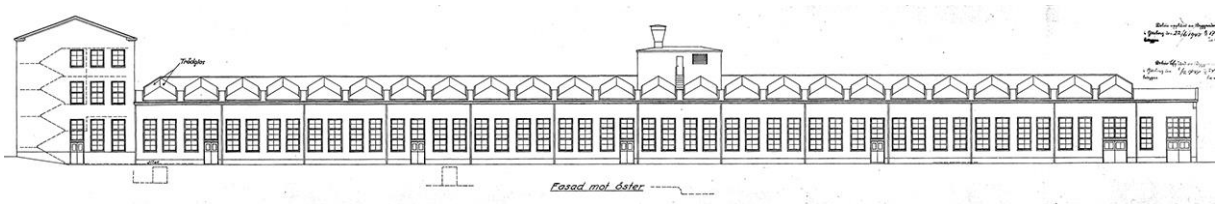
Byggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde, framförallt för sitt välbevarade yttre som före detta skofabrik. Den representerar en typ av verksamhetsbyggnad som tidigare varit vanlig i städernas utkanter och på landsbygden, men som med tiden ofta försvunnit eller byggts om. Den är förvånansvärt intakt med sitt enkla men karakteristiska 1940-talsutseende. Byggnaden tillhör en tidigare vanlig fabriksbyggnadstyp för mindre tillverkningsindustrier som varken krävt skorstenar, skrytsam arkitektur eller extra stora ljusinsläpp. Kulturhistoriska värdebärare är byggnadens form och volym, fönster med ursprungliga och regelbundna placeringar och rödmålade äldre träbågar, portinfattning och slätputsad ljus fasad.

Nr 10. SKF D-fabriken, Byfogdegatan 8, Bagaregården 16:7

Byggnaden är stor och rektangulär och består av flera sammanbyggda takskepp, utbyggda i flera etapper. Längs fasaderna i söder, väster och norr har anläggningen två till tre våningsplan medan merparten av byggnaden består av verkstadshallar i ett plan med takfönster. Den lägre fasaden mot öster uppvisar mer av industri- och verkstadskaraktär än de snarast kontorslika byggnadsdelarna mot söder och väster. Byggnaden är uppförd med fasader av rött tegel och långa rader av höga smala fönster med två lufter över varandra, varav det övre genomgående satts igen. Mot norr finns äldre kvadratiska fönster med fyra rutor fortfarande kvar, regelbundet placerade längs hela fasaden. På taket syns stora avancerade ventilationsanordningar och mot norr anas verkstadshallarnas mycket flacka och bredvid varandra sammanbyggda sadeltak. Byggnaden är fortfarande kullagerfabrik för SKF och här finns gott om industrihistorisk grammatik i form av olika typer av fläktanordningar, industriportar, belysningsarmatur, säkerhetsgrindar m.m. Tydligast är detta i öster där raden av taklanterniner bildar en karakteristisk takprofil.

D-fabriken mot öster har tydlig industrikaraktär. Taklanterninerna finns kvar men är delvis dolda bakom stora fläktanordningar. Foto ID 2021. Nedan ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

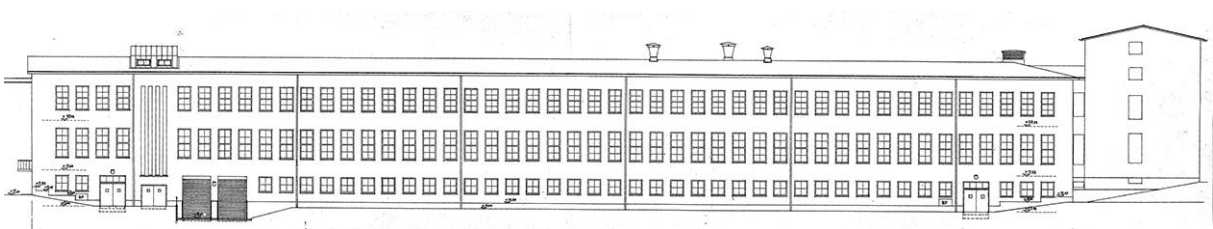

D-fabriken mot norr med verkstadshallarnas mycket flacka sadeltak och regelbundet placerade fönsterrader. Foto ID 2021.

Delar av D-fabriken västra och södra fasader. Foto ID 2021.

Ritning från 1950 som visar västra fasaderna. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Södra SKF tillhör företagets senare historia och D-fabriken var den första av SKF:s fabriker som uppfördes på södra sidan om Säveån. Hela anläggningen byggdes etappvis från 1943 till 1952 och under byggnadstiden köptes ytterligare mark in från Säfveåns AB för framtida expansioner för SKF. I D-fabriken tillverkades de sfäriska kullagren. 1950-1951 påbörjades en utbyggnad för slip- och hopsättning för större rull- och kullager som stod klar något år senare. I D-fabriken producerades år 2017 inte mindre än 800 000 lager.

Östra delen uppfördes omkring 1943, med en andra etapp 1946. Den ritades av K. Melin vid F. O. Peterson & Söner. Västra delen uppfördes efter bygglov 1952 och ritades 1950 av Jan Steen vid F. O. Peterson och A. Ericsson.

SKF D-fabriken – kulturhistorisk motivering

Byggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde. Detta är SKF:s första stora fabrik på södra sidan av Säveån och den äldsta av de i drift varande byggnaderna inom SKF:s område idag. Den är ett typiskt exempel på de mer specialiserade verkstadsindustribyggnader i ett plan som började dyka upp inom bland annat metallindustrin under andra världskriget, med byggnader som expanderade på ett större område istället för att byggas på höjden och fick ändamålsenliga taklanterniner i täta rader för jämnt dagsljusinsläpp.

Byggnadens viktigaste kulturhistoriska värdebärare är dels fasaderna i norr med rader av kvadratiske fönster med fyra rutor och de karakteristiskt sammanbyggda flacka takfallen som var typiska för denna typ av verkstadsbebyggelse och dels fasaden i öster där man både ser verkstadshallens höjd med all industrihistorisk grammatik på taket och de karakteristiska taklanterniner som ännu ser ut att användas. I viss utsträckning utgör även de många fönsterraderna och den enhetliga fasaden i söder och väster kulturhistoriska värdebärare, även om de halvt igensatta fönstren här har förändrat karaktären drastiskt.

Interiör från D-fabriken. Bild ur SKF årsredovisning 1954.

Nr 14. SKF H-Fabriken (Hållarefabriken) NKC, Kvibergsbroväg 10, Sävenäs 170:20

Denna monumentala och gedigna industribyggnad är uppförd i suterräng med två plan mot söder och fyra plan mot Sävån i norr och består till största delen av höga verkstadshallar i ett plan med ett bottenplan under. Fasadmaterial är gult hålstens tegel och på det mycket flacka sadeltaket sitter taklanterniner i fem rader. Västra gaveln är täckt med gul trapetskorrugerad plåt och här finns en större lastkaj.

Den högre, norra fasaden har karaktären av kontor i flera plan. Här finns en ursprunglig entré med glasade trädörrar och även en del av fönstren är ursprungliga. Här finns två trapphus som markeras av partier med enkla smala fönster och brun klinker i våningspartierna mellan. Övriga tre fasader har industriell karaktär med industriportar, lastkajer och utlastningsanordningar för att ta hand om plåtspill. Den enhetliga södra fasaden med fönster i två våningsplan bryts på tre ställen av markanta och kraftiga tegelpelare (frånluftskanaler) från marken till över takhöjd. Fasaden bryts även av ett genomgående hisschakt sammankopplat med en stor travers. Många av fönstren är utbytta mot moderna, men placering och storlek är ursprungliga.

Järnvägsräls in till området finns kvar, inklusive bommar vid bilvägen, men rälsen har inte använts på 20-25 år. Även inne på området, utanför södra fasaden, finns en del räls kvar. Anläggningen, som än i dag hyser samma verksamhet som vid uppförandet, har en hel del industrihistorisk grammatik kvar, som fläktanordningar, rörledningar, travers och äldre armatur. Norr om byggnaden, ner mot Sävån, ligger ett ursprungligt pumphus som tillhört verksamheten men som numera tagits ur drift.

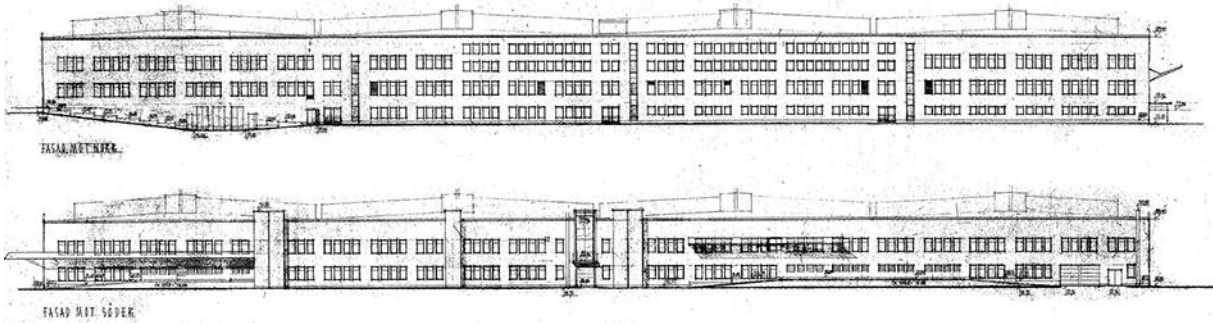
Byggnadens norra fasad består av fyra våningsplan. Här finns kontorsdelen. Foto ID 2022.

Södra fasaden har en påtaglig industriell karaktär med travers, industriportar, utlastningsanordningar för plåtspill och frånluftskanaler i form av markanta tegelpelare. Foto ID 2022.

Ritningen nedan visar norra och södra fasaderna. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Det gamla pumphuset vid Sävån används inte längre. Foto ID 2022.

I H-Fabriken (Hållarefabriken) tillverkades hållare för kul- och rullager i SKF:s regi från mitten av 1960-talet. Fabriken innehöll en pressverkstad med bland annat en automatisk fosfateringsanläggning. Verksamheten drevs i SKF:s egen regi fram till 2011 men såldes sedan till NKC Manufacturing Sweden AB som sedan dess fungerat som underleverantör till SKF. I fabriken tillverkas fortfarande hållare av plåt och stål till rullager. Här utförs pressning, fräsning, svarvning, laserskärning och fosfatering. I byggnaden finns också verktygsverkstad, förråd, kontor och tre skyddsrum.

Byggnaden uppfördes 1962-1964 av F. O. Peterson & Söner och ritades av Alexander Ericsson.

Takkonstruktionen och taklanterninerna är väl synlig inifrån byggnaden. Foto ID 2022.

SKF H-fabriken (Hållarefabriken) NKC – kulturhistorisk motivering

Byggnaden har med sin monumentala och gedigna karaktär ett högt kulturhistoriskt värde. Den är ett bra exempel på 1960-talets storskaliga industribyggande där man fortfarande värderade hög kvalitet i materialval och även dagsljusinsläpp i form av taklanterniner för god arbetsbelysning. Att verksamheten fortfarande är i drift med samma typ av tillverkning gör den till en levande industrianläggning med högt kontinuitetsvärde.

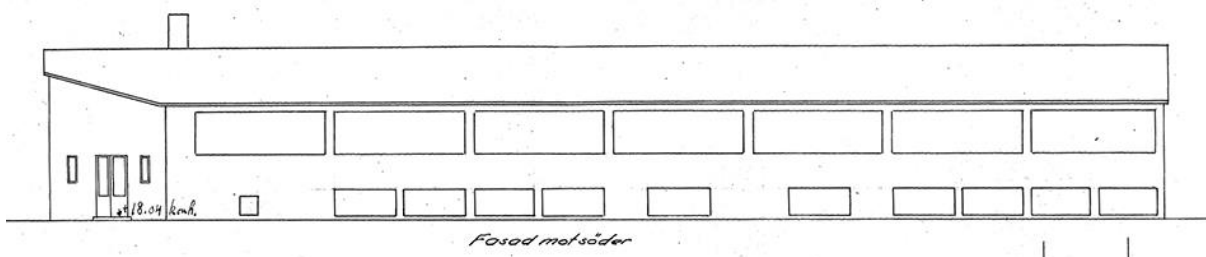
Kulturhistoriska värdebärare är byggnadens ursprungliga fasader i gult hålstenstegel med karaktärsskapande pelare för frånluftskanaler och taklanterniner som ännu fungerar som ljusinsläpp. Även industrihistorisk grammatik som utlastningsanordningar, travers, lastkajer och järnvägsräls är här viktiga värdebärare.

Nr 18. J. E. Bengtsson & Co, armaturfabrik, Korpralsgatan 1, Kviberg 4:17

Denna anspråkslösa, mindre fabriksbyggnad är uppförd i ett plan med källare och ett asymmetriskt sadeltak. Gaveln mot väster har ett avfasat hörn mot gatukorsningen. Fasaderna är slätputsade i en blekgul kulör. Av de tidigare symmetriskt placerade fönsterpartierna på byggnadens långsidor, med sex lufter vardera, finns några kvar medan andra delvis har satts igen eller förstorats till butiksfönster. Placering av fönster och dörr på västra gaveln är ursprunglig. Byggnaden har än idag karaktären av småskalig industriell verksamhet från 1940-talet.

Byggnaden uppfördes som armaturfabrik för J. E. Bengtsson & Co. Ingen information om verksamheten har framkommit. 1961 var det AB Artur Nilsson Bildelar som huserade i lokalerna och idag finns Stadsmissionens Second Hand här.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1944 och ritades av civilingenjör Fritz Dellby.

Notera att det avfasade hörnet finns med på ritningen och att dörr- och fönsterplaceringar i stort sett är ursprungliga. Foto LKU 2021. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

J. E. Bengtsson & Co, armaturfabrik – kulturhistorisk motivering

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde genom sin enkla men tydliga 1940-talskaraktär av småskalig industriell verksamhet. Kulturhistoriska värdebärare är det asymmetriska sadeltaket, den västra fasadens avfasning, fasadernas ljusa slätputs och de enkla men stora fönstrens placering.

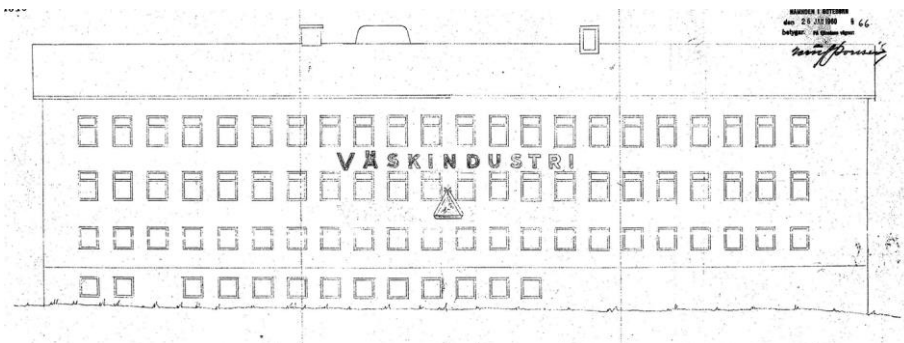
Nr 19. Svenska Lafayette Electronics AB, Artillerigatan 25, Korpralsgatan 5, Kviberg 4:5

Denna välbevarade industribyggnad är uppförd i tre plan med källare och vind och har ett sadeltak klätt med enkupigt taktegel. Fasaderna är täckta med ett nyanserat gult tegel utom på den östra gaveln som är slammad. De enhetliga fönsterraderna i tre plan visar på en personalintensiv tillverkningsindustri beroende av stora ljusinsläpp och är samtidigt mycket karaktärsskapande för byggnadens norra långsida mot Artillerigatan. På denna fasad och även på västra gaveln sitter företagsnamnet "Lafayette" kvar med röda bokstäver.

Mot söder på innergården finns också en mindre utställnings- och lagerbyggnad klädd med ljusgula eternitplattor och en förbindelsegång mellan de båda byggnaderna med passage under, även den klädd med eternitplattor. Här finns också en lastkaj samt flera portar av varierande ålder. På västra gaveln sitter en entré med ursprunglig infattning av skiffer och koppar men med en nyare port. Byggnaden har en del äldre, delvis ursprungliga detaljer som stuprör, väggarmaturer och en märklig takkupa med fönster och vad som ser ut som en stor fläktanordning på taket, klädd med röd plåt. Många av fönstren är ursprungliga och har grönmålade bågar av trä.

Byggnadens fasad mot Artillerigatan har ännu kvar företagsnamnet "Lafayette" med röda bokstäver. Foto LKU 2021.

Ritning 1960 från Stadsbyggnadskontoret. Vid denna tid fanns någon typ av väsktillverkning i byggnaden. Ritningen är beskuren.

Det är oklart vad denna industribyggnad från 1946 hade för ursprunglig verksamhet. 1952 inreddes, och höjdes eventuellt, vindsvåningen och 1960 fick norra fasaden sin första reklamtext; "Väskindustri". 1966 uppfördes utställnings- och lagerbyggnaden söder om, och förbunden med, fabriksbyggnaden. Först 1974, i samband med att Svenska Lafayette Electronics AB invigde sin tillverkning i byggnaden, sattes dagens reklamtext "Lafayette" upp på norra och västra fasaderna. Om denna verksamhet har ingen information framkommit.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1946 och ritades av arkitekter på Birger Johanssons Ingenjörbyrå.

Byggnaden sedd från sydväst (Korpralsgatan). På gaveln sitter företagsnamnet kvar och här finns en entré med ursprunglig infattning av skiffer och koppar men med en nyare port. Foto LKU 2021.

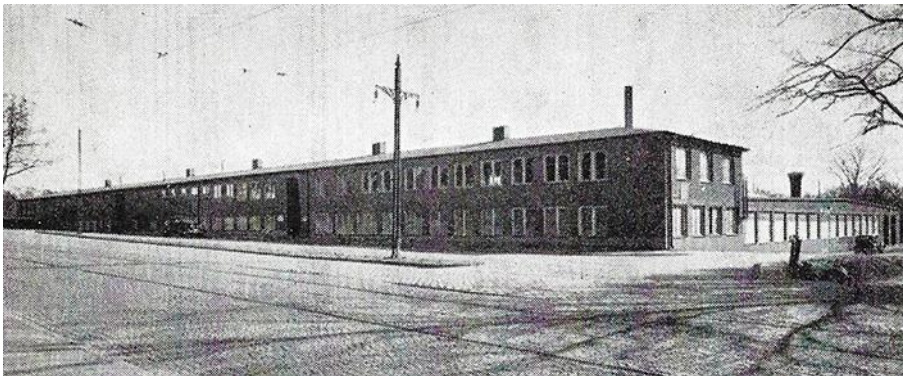
Svenska Lafayette Electronics AB – kulturhistorisk motivering

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde som representant för efterkrigstidens tillverkningsindustri i mindre skala men är också miljöskapande i och med sin väl synliga och karaktäristiska norra fasad. Kulturhistoriska värdebärare är främst de intakta och väl exponerade fasaderna mot norr och väster med gult tegel och många regelbundna fönsterrader och namnet "Lafayette" skrivet på fasaden.

Nr 20. Hugo Brusewitz Bleckvarufabrik och Göteborgs Bleckvarufabrik, Artillerigatan 23, Kviberg 2:1

Byggnadskomplexets "framsida" är en länga i två plan som sträcker sig längs Artillerigatan, mot norr. Bakom denna finns en till ytan mycket stor verkstadsdel i ett plan. De mörkt röda tegelfasaderna är accentuerade med dekorativt ljusa fogar. Grunden är uppförd av torrstampad och pikhuggen betong. Tvåplansdelen har ett flackt valmat sadeltak medan verkstadsdelen har ett mycket flackt sadeltak med takfönster som idag är igensatta. Över fönster och dörrar sitter genomgående raka murade tegelvalv.

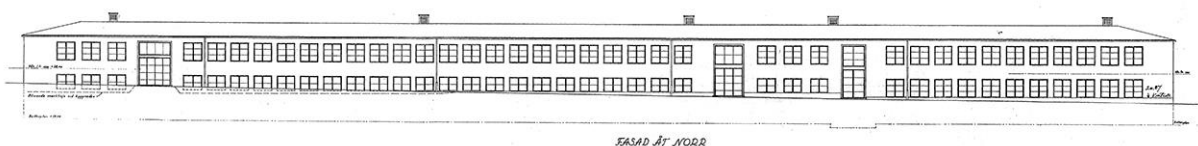
De regelbundet och repetitivt placerade fönstren har två eller tre lufter, de flesta är nyare men med ursprunglig form och placering. Mot norr finns två ursprungliga och enkla, men tydligt markerade entréer och trapphus, indragna i fasaden från marknivå och ända upp till tak, med omfattning av skifferskivor men med utbytta dörrblad. I öster har verkstadsdelen ett antal industri-/garageportar, en äldre lastkaj och större partier av glasbetong. Även mot söder finns glasbetongpartier i källarplanet som ligger i suterräng. Här finns också äldre invändiga stuprör.

Den nya bleckvarufabriken med sin långsträckt fasad längs Artillerigatan. Bild ur *Beskrivning över Göteborg 1939*.

Samma fasad som ovan men sedd från andra hållet. Foto LKU 2021.

Fasaden mot Artillerigatan mot norr. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

AB Hugo Brusewitz Bleckvarufabrik grundades 1903 av Hugo Brusewitz, införlivades 1938 med Esselte och köptes sedan upp av AB Plåtmanufaktur i Stockholm men drevs vidare under samma namn. Bolaget utvecklades till ett av de ledande i landet i sin bransch och specialiserade sig särskilt på tillverkning av emballage för kaffe, konfektyr etc. men tillverkade dessutom flera andra typer av reklamemballager. Den första fabriken låg i Rosenlund.

AB Plåtmanufaktur köpte även upp AB Göteborgs Bleckvarufabrik som grundades 1924. För att inhysa de båda dotterbolagen uppfördes 1938 denna fabriksbyggnad vid Artillerigatan. Verksamheterna hamnade därmed under samma tak i den nya, moderna anläggningen och fick i samband med flytten en moderniserad maskinpark. 1945 fanns även Triåk AB Jönsson & Co i östra delen av byggnaden. Idag fungerar anläggningen som företagshotell men här bedrivs troligen ingen industriell verksamhet.

Byggnaden var den första industribyggnaden i området. Dagens utseende tillkom vid en ombyggnad 1958 då framförallt taket ändrades genom att det tidigare taket med taklanterniner byggdes om till ett flackt valmat sadeltak med takfönster. Takfönstren är idag igensatta.

Byggnaden uppfördes 1937 och ritades av arkitekt Gunnar O. Jacobson som även stod för ombyggnadsritningarna 1958.

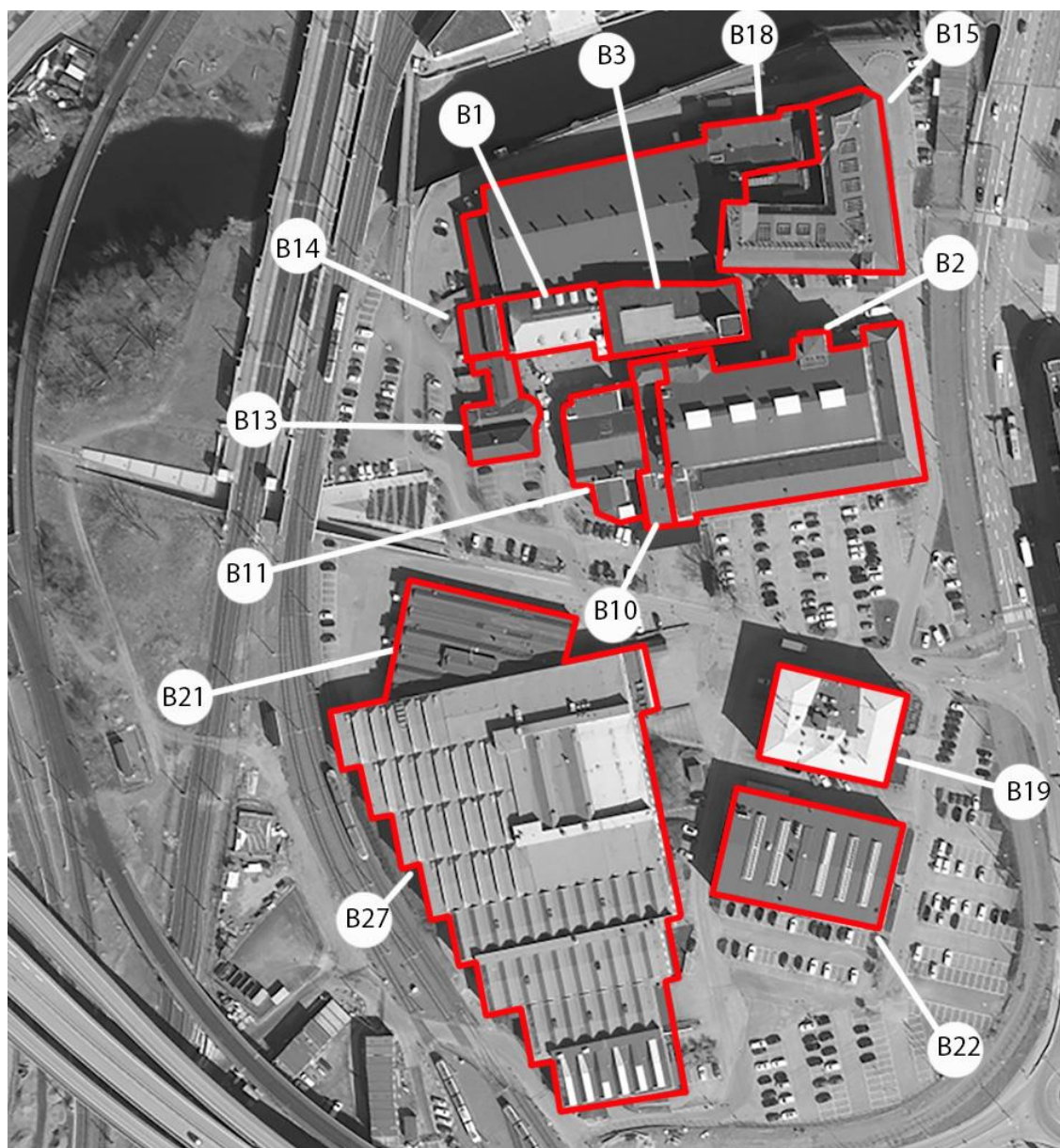
Nedan: Västra gaveln på längan längs Artillerigatan. Höger: En av portarna med omfattning av skifferskivor. Foto LKU 2021.

Hugo Brusewitz Bleckvarufabrik och Göteborgs Bleckvarufabrik – kulturhistorisk motivering

Byggnaden är Bellevue industriområdes första industribyggnad och har med sin tydliga industrikaraktär som dessutom är framträdande och karaktärsdanande i stadsrummet ett kulturhistoriskt värde. Kulturhistoriska värdebärare är de långsträckta karakteristiska tegelfasaderna med sina regelbundna fönsterrader och de två steninfattade entréerna mot Artillerigatan. Kulturhistoriska värdebärare är också sådant på övriga fasader som berättar om byggnadens industriella karaktär och ger förståelse för anläggningens historiska verksamhet. Hit hör glasbetongpartier, lastkajer och industri-/garageportar. Kulturhistoriskt värdebärande är även byggnadens hantverksmässigt utförda detaljer och kvalitet i material så som de dekorativt ljusa tegelfogarna och den pikhackade grunden av torrstampad betong.

Gamlestadens Fabriker

Kartskiss baserad på Lantmäteriets digitala kartor, Ida Dicksson 2022.

B1 Gamla Sockerbruket/Gamla Spinneriet (1733, 1757)

B2 Nya Spinneriet (1875)

B3 Rensbyggnad/Spinneri (1917)

B10 Ångmaskinrum (1875)

B11 Pannhus/Magasin (1903)

B13 Gasverk/Reparationsverkstad/Kullagertillverkning (före 1870)

B14 Smedja (troligen 1854)

B15 Blekeriet (1928)

B18 Beredningsverk (1959)

B19 Kontor/Lager (1903)

B21 Dressbyggnad/Konfektionsfabrik (1941)

B22 AB Carma Konfektionsfabrik (1942)

B27 Väveri (1947)

Objektet på föregående sida som inte är skrivet med fet stil finns med på kartan och nämns i text, men har inte fått en separat beskrivning och kulturhistorisk värdering.

Alla byggnader inom Gamlestadens Fabrikers industriområde har sedan länge haft ett internt B-nummer (B står för byggnad) som än idag används på området. Vi använder oss därför här av denna interna numrering. Det är samma nummer som även återges i den gedigna industrihistoriska inventeringen av området som gjordes av det bebyggelseantikvariska konsultföretaget, Antiquum, 2003, *Gamlestadens Fabriker*, som utgör huvudkälla till denna del av vår inventering av Gamlestaden.

B1-B27. Gamlestadens Fabriker

Gamlestadens Fabriker består av ett sammanhållet komplex av industribyggnader som väl speglar en textilindustris utveckling och behov, från 1800-talet och fram till 1960-talet. Den höga blekeri-byggnaden (B15) från sent 1920-tal är ett tydligt blickfång från öster och har med sin mörkt brunröda färg, pagodliknande tak och höga täta fönsterrader blivit en symbolbyggnad för området. En av de senast tillkomna byggnaderna är det stora väveriet (B27) från 1947 och 1952, med sin karakteristiska trappstegsgavel mot järnvägen. Här finns även ett kontor översållat med dekormurning (B19) och den för sin tid moderna och enkla konfektionsfabriken (B22). Centralt i området ligger den äldre fabriksbebyggelsen med det gamla sockerbruket från 1700-talet samt bebyggelse från 1850-talet och hundra år framåt.

Den före detta gasverksbyggnadens ursprungliga åttkantiga form har delvis gått förlorad då den sammanbyggts med verkstäder och smedjor. Kraftverkets ståtliga gavel från 1903 har en helt annan karaktär än övrig bebyggelse och ett genomtänkt arkitektoniskt formspråk. Den är precis som så mycket annat i området ritat av Ernst Krüger på A. Krüger & Son, grundat av August Krüger.

Gamlestadens Fabriker är, trots alla rivningar, ett ännu tätt och sammanhållet textilindustriområde med en lång historia som går att avläsa i byggnadsbeståndet, där såväl de enskilda byggnadernas arkitektoniska och tekniska utformning som placering i förhållande till varandra säger en del, både om den tid de uppförts i och om textilindustrins skiftande behov.

Vid Gamlestadens Fabriker hade varje byggnad sin specifika funktion i produktionskedjan. För att få ett bra flöde mellan byggnader och våningsplan anordnades ett system av invändiga passager som ledde mellan byggnader eller till de ursprungliga hisschakten och in- och utlastningslägena. Dessa passager, särskilt broarna mellan byggnaderna, är ett typiskt särdrag med högt kulturhistoriskt värde, särskilt som så mycket industrihistorisk grammatik i övrigt gått förlorad i det idag ganska städade området.

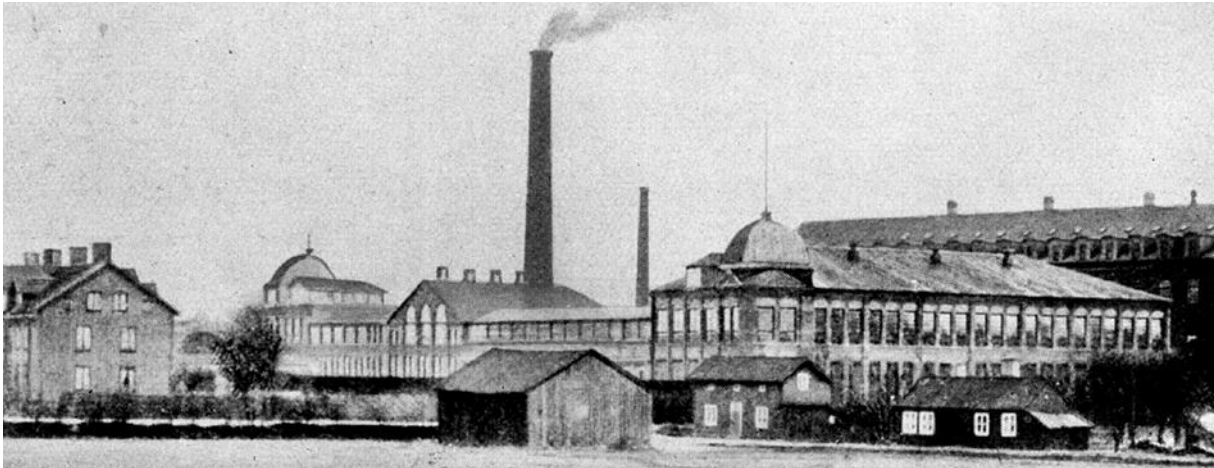
Det har funnits många högresta torn och skorstenar inom området, vilket i sig är typiskt för just textilindustrins bebyggelse. Alla utom ett är idag rivna. B3:s funktionalistiska torn är idag det sista som utgör blickpunkt för området Gamlestadens Fabriker. Tornet uppfördes som ventilationsschakt i den dammfyllda miljö som en textilindustri var. Det enda som återstår av alla tidigare skorstenar är ett fundament.

Platsens industrihistoria började redan 1729 då Sahlgrenska sockerbruket etablerades på dåvarande Ånäs landeris marker intill Sävåån. Sockerbruket utvecklades till göteborgstraktens då största industri. För sockerproduktionen uppfördes en stor stenbyggnad som stod klar 1733. Efter en brand 1757 återuppfördes byggnaden, men då med bara en vindsvåning till skillnad från de ursprungliga tre. Byggnaden finns ännu kvar på platsen (B1).

Sockerproduktionen lades ner 1835. Ägaren till Rosenlunds Spinneri AB (Barclay & Co) köpte upp fabriken 1854 och sockerbrukets huvudbyggnad (B1) byggdes om till spinneri. Affärerna gick

strålande och nya byggnader för bland annat blekeri och färgeri uppfördes inom området. En ny spinnerifabrik (B2) uppfördes 1873-1875 och fabriksmiljön kompletterades med arbetarbostäder, bagarstugor och brygghus. När Rosenlunds Spinneri AB upplöstes år 1880 övertogs rörelsen av firma Johansson & Carlander och 1891 antogs namnet Gamlestadens Fabrikers AB.

Johansson & Carlanders tillverkning begränsades först till garn och tråd, men vid slutet av 1800-talet uppfördes ett väveri söder om B2. Inom bara några år växte anläggningen i alla väderstreck. Den stora väverianläggningen (B5, idag riven) som tidigare var dominerande i området revs delvis redan på 1950-talet.

Gamlestadens Fabriker 1892. Till vänster arbetarbostäder från 1875, på platsen där nuvarande B19 ligger. Till höger B5 (gamla väveriet, idag rivet). Den stora skorstenen tillhörde B11 (pannhuset) och den mindre B1 (Gamla Sockerbruket/Gamla Spinneriet). Bild ur Antiquum 2003.

Under 1800-talets sista decennier hade Gamlestadens Fabriker utvecklats till Skandinavien största bomullsspinneri och vid sekelskiftet 1900 arbetade 1 500 personer vid spinneriet. Ett nytt huvudkontor och lager (B19) uppfördes 1903, samtidigt som området sakta började elektrifieras, med ombyggnader av pannhus och maskinrum som följd.

Inom området hade man länge haft problem med sättningar i byggnaderna eftersom dessa stod på lergrund. Sättningarna ledde till att textilmaskinernas drivaxlar blev sneda och lagren skar sig. 1906 började företagets driftingenjör Sven Wingquist tillverka nya kullager i Gamlestadens Fabrikers verkstad (B13) eftersom drivaxlarnas lager behövde bytas så ofta. Detta blev upptakten till det nya företaget Svenska Kullagerfabriken (SKF) som grundades 1907 och som sedan revolutionerade verkstadsindustrin med Wingquists stora uppfinning – det sfäriska kullagret. Gamlestadens Fabriker hade stor betydelse inte bara för uppbyggnaden av SKF. Man var även med vid etableringen av Original Odhner.

Områdets signum har länge varit dess torn. Det äldsta tornet var den klockstapel som fanns över B1:s östra trapphus och som försvann i och med byggandet av B3 år 1917. Runt 1900 och under trettio år framöver var den spetsiga tornhuv som täckte B2:s östra trapphus ett landmärke på fabriksområdet. Tornet var ett vattentorn som byggdes till strax innan sekelskiftet 1900 för att inrymma den för textilfabrikernas brandfarliga miljöer så viktiga vattentanken till sprinklersystemen. Vattentornet revs 1932.

Efter en brand i färgeri- och blekeribyggnaderna uppfördes 1927-1928 en ny stor byggnad (B15) som idag är ett blickfång från det stora trafikområdet öster om Gamlestadens Fabriker. Byggnaden ritades av Conny Nyqvist. Under de kommande decennierna utökades området med tidstypiska, alltmer rationella fabriksbyggnader, varav B21, B22 och B27 finns kvar idag.

Flygfotografi från slutet av 1930-talet där man bland annat ser utbredningen av gamla väveriet (B5). Foto O Blad, GLA. Bild ur Antiquum 2003.

Bolagets vävda produkter bestod till en början av oblekta och blekta vävnader och en av de främsta kvaliteterna var lakansvävnader. Mot mitten av 1900-talet började man även tillverka mönstervävnader med kollektioner av klännings-, skjort-, frotté- och gardintyger, skapade av olika formgivare. Man tillverkade även konstsilke och var en av Skandinaviens största tillverkare av fisknät. År 1942 uppfördes en modern konfektionsfabrik (B22) för tillverkning av bland annat klänningar, badrockar och kappor. Dit flyttade nu AB Carma, Gamlestadens Fabrikers konfektionsgren, som tidigare flyttat runt inom området.

Under 1960-talets textilkris gick Gamlestadens Fabriker samman med sin största inhemska konkurrent, Tuppen i Norrköping. Verksamheten i Göteborg flyttades därefter successivt till Norrköping; konfektionstillverkningen 1963, spinneriet 1966 och väveriet 1967. Kvar på området fanns AB Carma som ändrade inriktning från konfektion till tillverkning av tapeter, mattor, filtar och stoppningsmaterial. Gamlestadens Fabriker omvandlades till Investment AB Asken. På 1970-talet förändrades ägarstrukturen ytterligare och samtidigt revs flera byggnader, bland annat det sista av väveriet (B5). Rivningsansökan gällde även de äldsta byggnaderna B1, B13 och B14, men denna ansökan avslogs.

På 1980-talet övertogs Gamlestadens Fabriker, och flera kringliggande kvarter, av Försäkringsbolaget SPP. Det hade funnits diskussioner om att riva och bygga nytt, men fastighetskrisen omöjliggjorde planerna och inga av byggnaderna revs. Det var inte heller ekonomiskt realistiskt med omfattande ombyggnader. Istället initierades "Projektet Gamlestadens Fabriker" med målsättningen att förändra och lyfta området med byggnadernas villkor som utgångspunkt. Förenklat kan man säga att det var en blandning av omsorg om den äldre arkitekturen och marknadsekonomiska hänsyn som bidrog till att så stora delar av Gamlestadens Fabriker trots allt finns kvar idag.

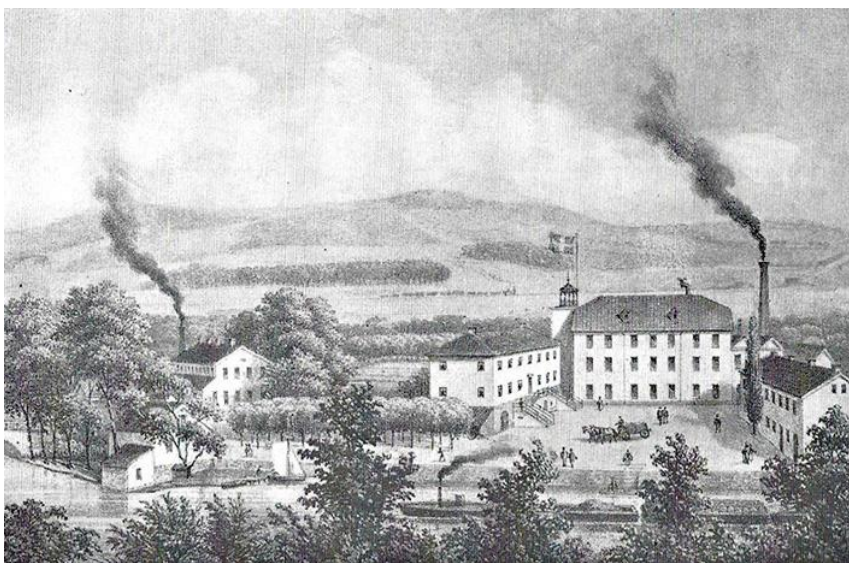
Många av områdets byggnader ritades av Ernst Krüger på A. Krüger & Son, grundat av August Krüger. Ernst Krüger arbetade i sin fars företag och ritade många industrier och kontor i Göteborg. Anställd på företaget var bland andra Cyrillus Johansson som troligen ritade flera av Gamlestadens Fabrikers byggnader.

De enskilda byggnaderna beskrivs mer utförligt nedan:

B1. Gamla Sockerbruket/Gamla Spinneriet, Olskroken 18:7

Byggnaden består av tre plan och inredd vind. Den var ursprungligen friliggande men har med åren byggts ihop med intilliggande byggnader och idag är bara den södra fasaden helt synlig. Stommen är av tegel medan de ursprungliga träbjälklagen på senare tid ersatts av betongbjälklag. Taket är valmat och täckt med skivplåt. Mot söder finns tre takkupor med spröjsade fönster. Södra fasaden är spritputsad med en diskret mittrisalit och fönsteromfattningar i slätputs, allt i en blekgul kulör. Här finns även 14 smidda, raka ankarlut. Gavelpartiet inramas av en takgesims med plåttäckning och profilerad slätputsad takfot. Byggnaden har tvåluftsfönster med tre fönsterrutor per luft. På södra fasaden finns två moderna dörrpartier med överljus. Mot väster sitter tre småspröjsade fönster på vindsplanet.

Byggnaden uppfördes ursprungligen 1733 men år 1757 brann överbyggnaden. Dåvarande ägaren Birgitta Sahlgren lät återuppföra byggnaden så att produktionen kunde fortsätta. Vinden uppfördes i ett plan istället för som tidigare tre och det var nu som byggnaden fick sitt nuvarande utseende. Sockertillverkningen lades ner 1835 och byggnaden omvandlades 1854 till spinneri och blev en filial till Rosenlunds Fabriker. Efter att det nya spinneriet (B2) tillkommit på området 1875 kom B1 i fortsättningen att kallas "Gamla Spinneriet".

Gamlestadens Fabrikers äldsta byggnad B1, Gamla Sockerbruket/Gamla Spinneriet. Det går fortfarande att ana likheter mellan dagens byggnad och byggnaden på den äldre litografin från omkring 1870. Foto LKU 2021 och bild ur Göteborgs Stadsfullmäktige 1963.

B2. Nya Spinneriet, Olskroken 18:7

B2 är en tegelbyggnad i tre plan samt en vindsvåning. Den röda tegelfasaden har mönstermurningar i gult tegel, främst i form av en rikt dekorerad takgesims under det senare påbyggda vindsplanet. På norra fasaden finns många, troligen ursprungliga, stickbågade fönsterpartier och några senare tillkomna fönsterpartier med raka betongbalkar istället för tegelvalv. Samtliga fönster i norr och söder har nytillverkade stickbågade rödmålade fönsterbågar av samma storlek som är delade i tre fönsterrutor. Det tillbyggda vindsplanet har både i norr och söder liggande rödmålade fönsterbågar med spröjs och mindre glasrutor. Norra fasaden har två utanpåliggande trapphus. I trapphuset mot nordost är tidigare fönsterpartier igenmurade och senare upptaget ljusinsläpp markeras istället av glasbetong. Igenmurade fönsterpartier och övre delen av trapphuset är slätputsade.

Bilden visar delar av norra fasaden med trapphuset mot nordväst. Till höger i bild anas B3 (Rensbyggnad/Spinneri). Foto LKU 2021.

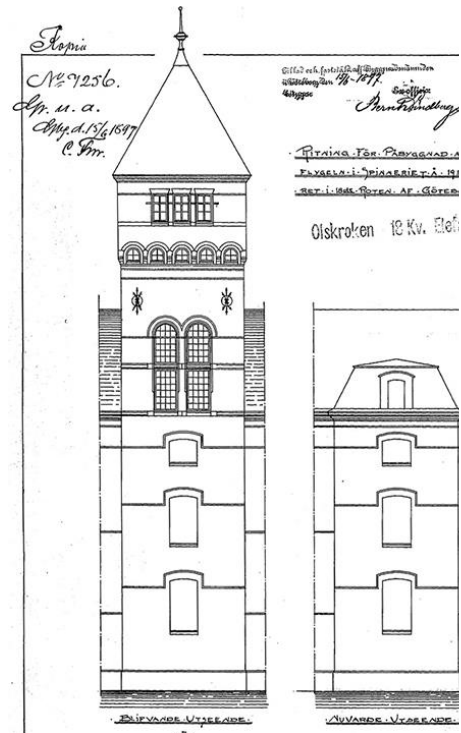
Runt nordöstra hörnet och längs med östra och södra fasaden finns en tillbyggnad av tegel i ett plan, som i söder tidigare var sammanbyggd med det stora väveriet (B5) som revs etappvis under 1950-1970-talet. Tillbyggnaden har valmat tak och högt sittande fönsterband som i söder utgörs av betongpartier med infällda betongglas, men i öster av större fönster av liknande storlek som den något större, ursprungliga fönsterraden.

Gavelpartiet mot väster består av flera till- och påbyggnader och det är idag svårt att särskilja B2 från B10 (ångmaskinrum som här inte beskrivs separat). Invändigt ska bjälklaget i denna västra del bestå av slagna tegelvalv, till skillnad från resten av byggnaden. Det ska även finnas spår på varje plan av de ställen där transmissionsremmar överförde kraften till de axlar som löpte vidare in i B2.

Fasaderna mot söder och öster med tillbyggnaden i ett plan från 1932. Foto LKU 2021.

Ernst Krügers ritning från 1897 visar den nya tornhuvun på nordöstra trapphuset (vänstra skissen) och det befintliga utseendet (högra skissen). Tornhuvun försvann vid en stor ombyggnad 1932. Nedan syns trapphusets utseende idag. Foto LKU 2021. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

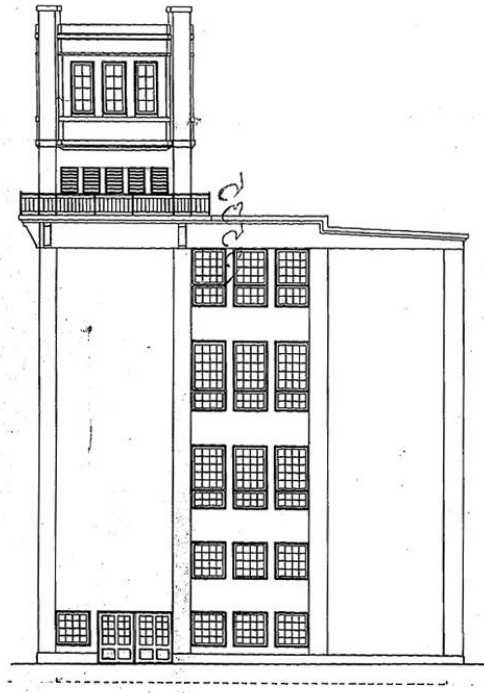
Huvuddelen av byggnaden uppfördes 1875 och kompletterades 1932 med en tillbyggnad i ett plan mot söder och öster. Ett av de mest typiska särdragen för Gamlestadens Fabriker under 1900-talets första decennier var den spetsiga tornhuv som krönte byggnadens nordöstra trapphus med den för de brandfarliga textilfabrikerna så viktiga vattentanken till sprinklersystemet. Tornhuvun ritades av arkitekt Ernst Krüger år 1897 och den försvann vid den stora ombyggnaden 1932 då byggnaden även fick sitt nya betongbjälklag. I ett senare skede har en takvåning byggts på.

Gavelpartiet mot väster som ursprungligen utgjordes av B10 var tidigare det ångmaskinrum som omvandlade ångpannornas ånga till rörelsekraft till fabriken drivaxlar. B10 ingick som en del av B2:s byggnadskropp. Efter att ångan spelat ut sin roll som kraftkälla utökades spinneriverksamheten även till denna del av byggnaden.

B3. Rensbyggnad/Spinneri, Olskroken 18:7

B3 är ett putsat hus med en funktionell konstruktion bestående av bjälklag och pelare av betong i fyra och ett halvt plan utan källare. Byggnaden har också ett tydligt funktionalistiskt formspråk. Dess pelar-balk-konstruktion är synlig i de slätputsade partierna i de annars spritputsade fasaderna. Byggnadens östra hörn utgörs av ett högrest torn med ytterligare ett plan med fönster. Tornet omgärdas av ett balkongparti med ett tunt smitt räcke. Taket är huvudsakligen platt men med ett något sluttande parti mot norr vilket förstärker den karakteristiska profilen i öster, som ibland i stiliserad form fungerar som logotyp för "Gamlestadens Fabriker" och återfinns bland annat på några skyltar i området.

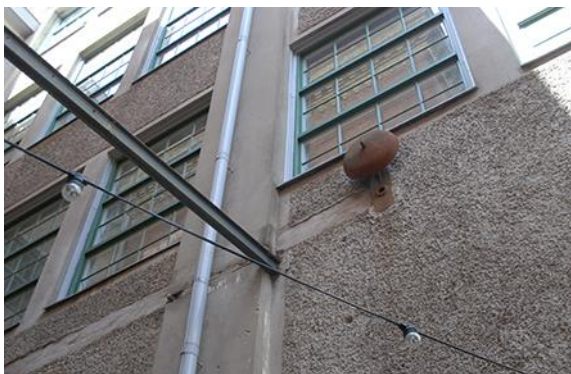
I öster har den mittersta tredjedelen av fasaden fönsterpartier som till största delen utgörs av fönster som är mycket lika originalutförandet med tre lufter (ursprungligen två varav det övre var dubbelt så högt) liggande på varandra med småspröjsade rutor. Tornets fönster har idag röda fönsterbågar och en indelning i två högsmala lufter utan spröjs. Byggnadens nedersta två plan har alltid haft något lägre fönster på grund av byggnadens märkliga konstruktion som var en direkt följd av rationella behov, men ett nytt fönsterparti har tagits upp i mitten av fasaden. Ett nytt dörrparti är upptaget i östra fasaden och två äldre dörrpartier är här igensatta utan synliga spår idag.

Tornet och östra fasaden (nedan) är relativt välbevarade från uppförandet runt 1917. Några förändringar har gjorts av byggnadens fönster och dörrar. Tornet konstruerades som ett ventilationsschakt, i förbindelse med en halv våning över bottenplanet. Hela konstruktionen skulle ge en bättre ventilation i den dammiga arbetsmiljön. Arkitekt var Ernst Krüger och konstruktör Hjalmar Lynander. Foto LKU 2021. Ritning från 1916. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Byggnaden uppfördes 1917 som spinneri men togs inte i drift förrän efter krigets slut på grund av nationell brist på bomull. På grund av komplikationer med grundläggningen hade den ansvarige konstruktören Hjalmar Lynander en mycket betydelsefull roll. Källaren konstruerades för att till större delen vara vattenfylld. I och med att vattnet var lättare än den omgivande leran så flöt byggnaden, samtidigt som den vattenfyllda källaren gav byggnaden stabilitet. Planet över bottenplanet konstruerades som ett entresolplan (halvvåning), i detta fall utan ståhöjd eftersom tanken inte var att det skulle användas. Avsikten med denna konstruktion var istället att skapa självdrag som krävdes för den dammiga arbetsmiljön. Hela torndelen i östra hörnet var ett ventilationsschakt i förbindelse med denna halv våning.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1917. Arkitekt var Ernst Krüger och konstruktör Hjalmar Lynander.

En del äldre armatur och industrihistorisk grammatik finns bevarad på och vid byggnad B3. Foto LKU 2021.

B11. Pannhus/Magasin, Olskroken 18:7

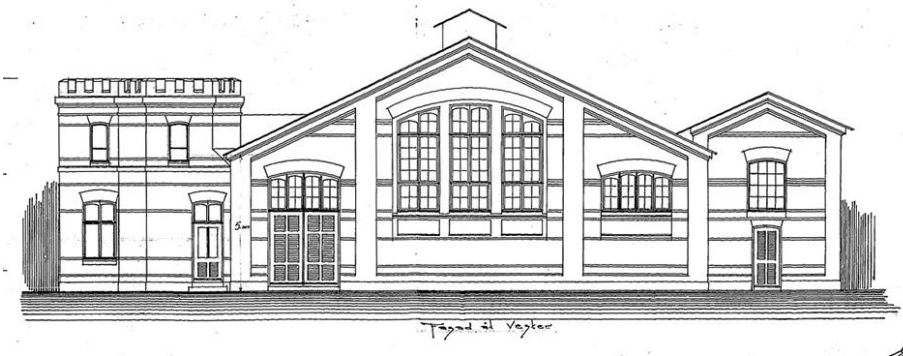
Byggnaden är uppförd av rött tegel och består ursprungligen av B11, B7 (skorstenssockel) och B9 (magasinsbyggnad). Den ursprungliga B11 har tre urskiljbara delar där mittpartiet är det högsta parti som nu innehåller en restaurang. På var sida om detta mittparti finns tvåplansbyggnader i tegel. Samtliga byggnadsdelar har inslag av mönstermurningar i horisontella band av gult tegel. Takslutet är krenelerat på norra delen och taket är klätt i papp med plåtdetaljer. Det nordvästra hörnet är byggt som en torndel med avfasat hörn. De två södra byggnadsdelarna har sadeltak täckt med svart papp och plåtdetaljer.

De flesta fönster- och dörröppningar sitter på ursprunglig plats och är i ursprunglig storlek. Fönsterbågarna i norr har troligen ursprungligt utseende medan fönster och dörrblad i väster är helt moderna men av ursprunglig storlek. Den västra fasaden utgörs av stora stickbågade fönsterpartier, typiska för kraftstationers högsta maskinhallar, särskilt de som uppfördes i städerna. På den södra fasaden finns sockeln av den före detta skorstenen av gult tegel bevarad. Teglet är mönstermurat, bland annat med inslag av tandsnittsfris.

Fasaderna mot väster är till stor del ursprungliga och även mittpartiets placering av fönster och port, medan fönsterbågarna har bytts ut. Foto LKU 2021.

Ernst Krüger ritade huvuddelen av byggnaden 1903. Ritning från Stadsbyggnadskontoret, av. Ritningen är beskuren.

Bilden är tagen från söder och till höger i bild syns fundamentet till den höga skorsten som fanns här, för övrigt det enda som idag återstår av Gamlestadens Fabrikers alla skorstenar. Foto LKU 2021.

Byggnadens norra och västra fasader. Foto LKU 2021.

Hela det äldre pannhuset revs 1903, förutom B7 som idag är en rest av den gamla skorstenen och B9, en magasinsbyggnad och före detta tvättinrättning. På platsen byggdes samma år detta nya pannhus av två flygelbyggnader som löpte ut från B10. Det nya pannhuset var en del av fabriken elektrifiering och troligen användes det endast under några år för att via ångmaskiner tillverka egen elektricitet till fabriken. Samtidigt moderniserades kraftkällorna och elmotorer installerades för drift av maskinerna. Ett decennium senare fick man troligen elektricitet via ledning från Trollhättan och då hade både pannhus och maskinrum spelat ut sin roll. Möjligen tillverkade man processånga längre än så i någon enstaka ångpanna.

Huvuddelen av byggnaden ritades av arkitekt Ernst Krüger 1903.

B13. Gasverk/Reparationsverkstad/Kullagertillverkning, Olskroken 18:7

B13 består av flera delar och är dessutom sammanbyggd med B14. Byggnaderna är enligt Antiquums utredning delvis murade med handslaget tegel med ett antal dekorativa runda ankarslut som syns på fasaden. Den mittersta delen, före detta gasverket, var ursprungligen en åttkantig byggnad som sedan byggts till i norr och söder med ytterligare byggnadskroppar av tegel, dessa i två plan. Den åttkantiga byggnaden har ett likaledes åttkantigt tälttak som övergår i ett sadeltak mot väster, allt klätt med papp. Mot öster har tre fönster med segmentbågade tegelvalv tagits upp i det gamla gasverket och där sitter moderna, men anpassade grönmålade fönsterbågar.

På den översta bilden syns det före detta, åttkantiga gasverket som uppfördes före 1870 och, söder och norr om detta, senare tillkomna byggnader. Det var här som driftingenjör Sven Wingquist under tidigt 1900-tal började experimentera fram sina kullager, något som sedan kom att utgöra grunden för SKF. Se även fotot på sidan 7. Nedersta bilden visar tillbyggnaden mot norr och delar av B1. Foto LKU 2021.

Den södra delen har ett påbyggt andra plan som klätts med svart plåt och även här har nedre planet större fönster med segmentbågade tegelvalv och moderna, men anpassade grönmålade fönsterbågar. Tegelfasaden och vindsplanet är åtskilda av en dragen gesims. Den norra delen är helt uppförd i tegel med ett högre nedre plan och ett lägre övre plan. Takfoten är mönstermurad och under denna sitter en murad tandsnittsfris. Sadeltaket är klätt med papp.

Ursprungligen fanns endast den delvis åttkantiga delen, mittdelen av B13, som måste ha fungerat som gasklocka. Den kompletterades 1870 mot norr med en tegelbyggnad i två plan utan källare och sammanbyggdes så småningom med B14. Det befintliga gasverket utökades mot söder 1883. Tillbyggnaden var främst avsedd för stenkol som användes för produktion av belysningsgas. På 1890-talet påbörjades installation av elektriskt ljus, vilket snabbt kom att medföra ett minskat behov av gas och redan 1891 upphörde gastillverkningen. Byggnaden kom istället att fungera som verkstad och 1906 startade driftsingenjör Wingquist tillverkning av kullager i lokalerna. Drivaxlarnas kullager måste nämligen bytas ofta på grund av sättningar i byggnaderna, med sneda drivaxlar och lager som skar sig som följd. Här lades grunden till det som 1907 blev SKF och till Wingqvists uppfinning det sfäriska kullagret. Även när tillverkningen av kullager flyttade till egna lokaler utanför Gamlestadens Fabrikers område fortsatte B13 att användas för verkstadsändamål.

Utbyggnaden mot söder ritades 1883 av arkitekt August Krüger.

B14. Smedja, Olskroken 18:7

Det varierar något i olika beskrivningar vilka delar av byggnadskomplexet väster om B1 som räknas till B14 eller B13. Till B14 räknar vi här hela den tvåplansbyggnad som har två smala sammanbyggda sadeltakfall och som sammanbyggs med B1 och som sedan övergår i en enplansbyggnad som vetter mot parkeringen i väster.

Den lägre delen mot väster är vitputsad och har två stickbågade fönsteröppningar med moderna fönster samt tre äldre portöppningar med raka valv som ersatts med två större fönsterpartier och ett modernt dörrblad mot parkeringen i väster. Byggnaden har en mönstermurad takfot som antyder att konstruktionen är av tegel. Taket är ett pulpettak klätt med papp.

Det yttre av de två sammanbyggda sadeltaken intill B1 var ursprungligen en fristående yttre byggnad i väster med ett eget smalt sadeltak, som senare byggdes ihop med spinneriet genom en tillbyggnad mellan B1 och B14. Denna tillbyggnad fick ett eget smalt sadeltak som byggdes ihop med den fristående byggnaden. Därav den märkliga takformen bestående av två sammanbyggda smala sadeltak. Gavlarna är markerade med två närmast fronton-liknande partier med mönstermurade takfötter och takgesims i de gulvitputsade tegelfasaderna. Byggnadens tak är av trä täckt med papp och har ett antal tvåluftsfönster med tre rutor i varje luft och grönmålade fönsterbågar.

I fonden syns B1 och framför den de två smala sadeltakfallen och den lägre delen med pulpettak mot parkeringen i väster (B14). (Se även bilden på föregående sida.) Foto LKU 2021.

Byggnaden är sammanbyggd med B1. Den västra delen är troligen den äldsta och kan ha sitt ursprung vid tiden för Rosenlunds Fabrikers övertagande 1854, men är senast från 1860. Ett maskinhus byggdes in mellan denna byggnad och B1:s västra fasad 1883 och kom med tiden att förlängas och byggas ihop med B13. Tidigare var den västra delen inte putsad likt den östra, utan hade synligt rött tegel. Eftersom B14 ligger vid den tidigare B1:s skorsten fungerade den troligen som pannhus eller liknande. Senare omnämns den västra delen som smedja.

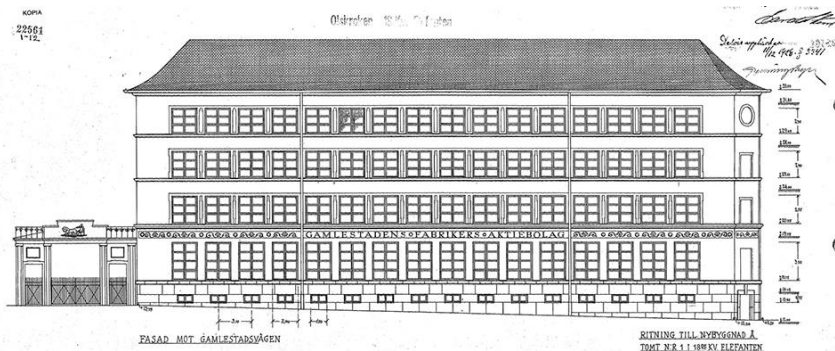
B15. Blekeriet, Olskroken 18:7

B15 är ett putsat tegelhus i fyra plan med källare och inredd vind. Bjälklagen är av betong och sockeln av granit med infällda källarfönster. Byggnaden är uppförd som en något tillspetsad vinkelbyggnad i nordöstra hörnet av fastigheten och har ett avfasat hörn i vinkeln som är brett nog för ett fönster per plan, med ett cirkelformat fönster på övre planet. Fasaden är infärgad i en djupt brunröd kulör och har fönster i långa rader på samtliga plan utom vindsplanet, likt USAs dagsljusfabriker, vilket skvallrar om en arbetsintensiv verksamhet med stort behov av dagsljusinsläpp. Varje våningsplan markeras i fasaden med en dragen gesims. Bottenplanet är något högre, med högre fönster och dekorerats under gesimsen även av en festong som i mitten bryts av bolagsnamnet "GAMLESTADENS FABRIKERS AKTIEBOLAG".

Blekeriets östra fasad mot Gamlestadvägen är mycket välbevarad. Foto LKU 2021.

Arkitekt var Conny Nyqvist. Notera den vackert utformade porten/entrén till vänster. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Fönsterbågarna är av trä, indelade i vad som ser ut som två lufter med tre rutor i varje, fyra rutor i varje på bottenplanet. Taket är av trä, till största delen klätt med skiffer på de synliga delarna och med en pagodliknande takform. Mot väster, in mot övriga byggnader, sitter flera takfönster som inte är synliga annat än uppifrån. Mot norr finns även en källarentré och två större fönster i källarplanet. Vid hisspartiet på södra fasaden finns några bevarade och några igensatta cirkelformade, äldre fönster. Alla dörrpartier är moderna.

En stor brand 1926 förstörde merparten av de äldre byggnader för blekeri, färgeri och appretur som låg här. Denna nya, stora byggnad för blekeriändamål stod klar 1928. Byggnaden planerades med stora öppna ytor med pelarraderna till nästa bjälklag som enda begränsning. 1958 tillkom hisspartiet på södra fasaden.

Byggnaden uppfördes av Betongaktiebolaget Västra Sverige 1927-1928 och ritades av Conny Nyqvist.

B18. Beredningsverk, Olskroken 18:7

Denna byggnad har det modernaste utseendet i hela området och tillkom till största delen så sent som 1959, precis innan textilkrisen slog till. Den är långsträckt, rektangulär och består av två plan varav källarplanet delvis ligger över och delvis under mark. Sockeln är av betongelement medan fasaden är av enhetligt rött tegel. Mot västra gaveln finns en tillfartsramp med lastkaj under tak på övre planet (kallas bottenplan, då det nedre kallas källarplan).

Längs hela norra fasaden mot Sävån sitter fönsterband med fönsterbågar av aluminium, ett på källarplanet och ett på bottenplanet. Det nedre fönsterbandet bryts av med smala vertikala tegelpartier. Mellan planen sitter även enstaka mindre partier med glasbetong. Det flacka sadeltaket är täckt med papp. I nordost, mot B15, har byggnaden (tidigare B17) helt byggts om under 2000-talets början.

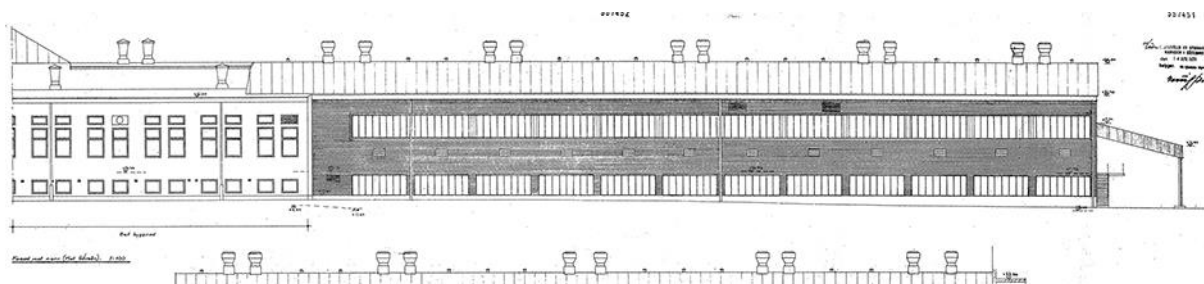
Denna områdets sista nybyggnad var ett beredningsverk som ersatte det något svåröverskådliga gytter av byggnader som låg här tidigare med blekeri, färgeri och appreturverksamhet. Beredningsverket fick nya, rationellt utformade lokaler och var ett tecken på den effektiviseringsprocess inom textilindustrin som kom att leda fram till den första stora svenska strukturkrisen i modern tid – tekokrisen.

Byggnaden uppfördes efter bygglov 1959 och ritades 1958 av Gunnar Westdahl på Westdahls Ingenjörbyrå AB.

Ritning från 1958 och fotografi från idag över beredningsverkets (B18) norra fasad, mot Sävån. Fasaden har kvar de karaktäristiska fönsterbanden. Foto LKU 2021.

Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

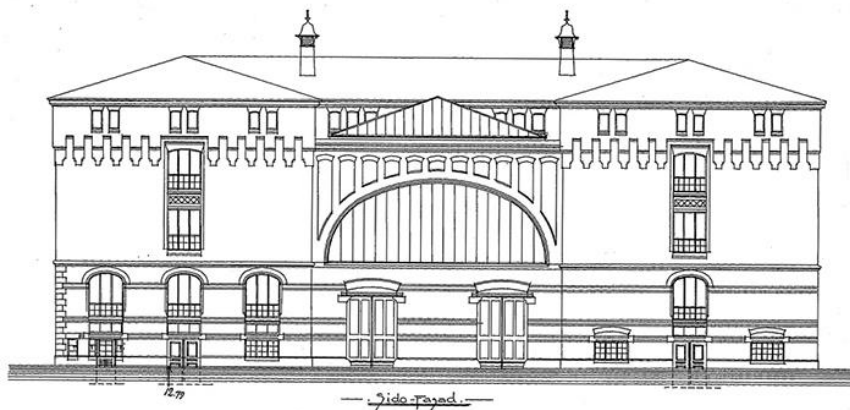
B19. Kontor/Lager, Olskroken 18:7

B19 är en stor, närmast kvadratisk byggnad med fyra plan och källare. Byggnaden är översållad med mönstermurning och översta planet är utformat som en attikavåning. Östra och södra sidan har ett rusticerat bottenplan hugget i granit. Över den kraftiga gesimsen av granit mellan sockelplanet och tegelplanet finns olika regelbundna mönstermurningar i gult tegel som dominerar fasaden. Norra fasadens mittparti är utformat som en insjunken mittrisalit. Takfoten är av sten och ornamenterad, något parti har lagats och gjutits om i betong. Taket är belagt med grön kopparplåt. Byggnaden har moderna rödmålade fönsterpartier och moderna portar. Östra fasaden har en ursprunglig ekport med ett överljusfönster i typisk jugendstil. Även bottenplanets stora, upptill rundade fönster har drag av jugend.

Denna kontorsbyggnad stod klar 1903 och byggdes om 1938 och 1959. Vid ombyggnaden 1938 ändrades norra fasaden. Ljuskårdens stora halvcirkelformade fönsterparti som dominerade fasaden ändrades till horisontella fönsterband vilket bidrog till att byggnadens jugenddrag tonades ner. 1959 togs entré-dörrarna i partiet bort och ersattes med dagens mindre fönsterpartier. Moderna fönster och portar sattes in 1991 men har anpassats väl till byggnadens stil.

Byggnaden stod klar 1903 och ritades 1902 av arkitekt Ernst Krüger som kontors- och lagerhus. Ombyggnaderna ritades av civilingenjör Carl Ritzén (1938) och arkitekt Ingemar Wennström (1959).

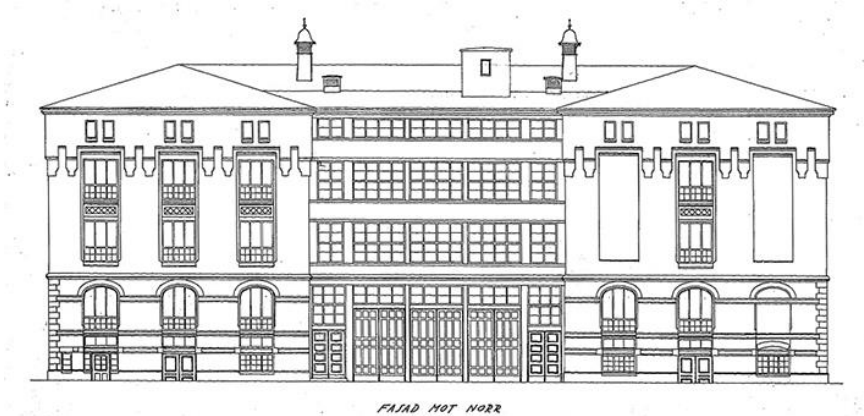
Östra fasaden med den ursprungliga ekporten i jugendstil. Foto LKU 2021.

Ritning av norra fasaden med dess ursprungliga stora halvcirkelformade fönsterparti. Byggnaden ritades, som så många andra av Gamlestadens Fabrikers byggnader, av Ernst Krüger.

B19, bilden visar norra och västra fasaderna. Notera norra fasadens mittparti och jämför med ritningen nedan. Foto LKU 2021.

Ombyggnadsritning från 1938 av norra fasaden, då det stora halvcirkelformade fönsterpartiet ersattes med horisontella fönsterband. Det nedre entrépartiet har senare ersatts med mindre fönster. Ritningar från Stadsbyggnadskontoret. Ritningarna är beskurna.

B21. Dressbyggnad/Konfektionsfabrik, Olskroken 18:10

B21 är uppförd i ett plan med en stomme av betong som är klädd med rött tegel. Byggnaden har en låg betongsockel och taket består av lättbetongpannor täckta med papp. På taket sitter flera längsgående, igensatta lanterniner. På västra gaveln finns två större industriportar med ett mindre skärmtak över. Nya väverilokaler uppfördes 1938 och 1960 gjordes en tillbyggnad mot väster. Byggnaden låg tidigare dikt an mot den idag rivna dressbyggnaden (B8) från 1939. Inför byggandet av B27 revs det sydöstra hörnet av B21 år 1945. Trots B21:s orientering längs den väg som skiljer fabriksområdets norra delar från de södra valde man att placera B27 i en annan vinkel. Större delen av B21 lämnades kvar och byggdes ihop med nybyggnaden, men det är på den sneda vinkeln tydligt att det egentligen är två olika byggnader.

Byggnaden uppfördes 1938 efter ritningar av civilingenjör Carl Ritzén och tillbyggnaden 1960 ritades av Westdahls Ingenjörbyrå.

B21 Dressbyggnad/Konfektionsfabrik. Den röda byggnaden till höger är norra delen av B27. Foto LKU 2021.

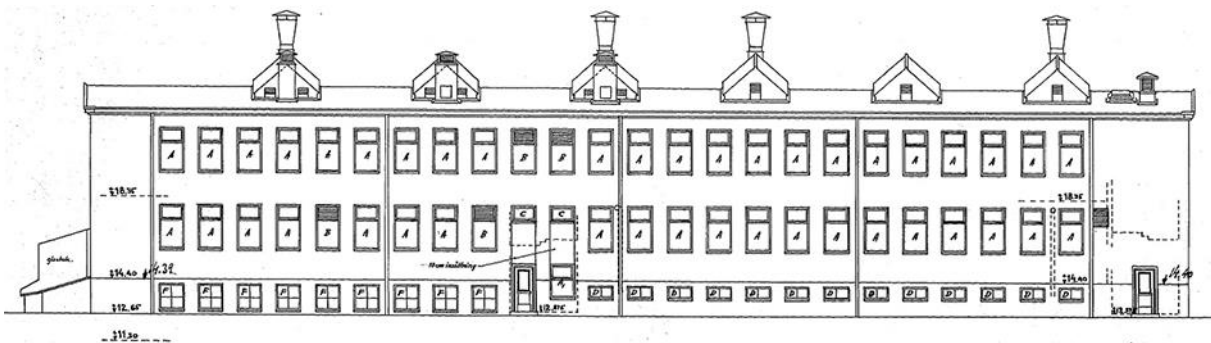
B22. AB Carma Konfektionsfabrik, Olskroken 18:7

B22 är en tvåplansbyggnad med källare. Såväl grundmurar, bjälklag som bärande väggar är av betong, medan ytterväggarna är av gult tegel. Yttertaket består av lättbetongplattor med papp och är försett med lanterniner. Alla fönsterpartier och dörrar är moderna. Byggnaden är funktionell och enkel i sin konstruktion. Runt dörrpartiet mot öster finns en äldre omfattning med ornament i sten, men med ett modernare dörrblad.

AB Carma var Gamlestadens Fabrikers konfektionsgren som hade huserat på olika platser i området innan verksamheten flyttade in i denna fristående byggnad. Byggnaden stod klar 1942 och ritades av F. O. Peterson.

AB Carma Konfektionsfabrik sedd från nordväst. Foto LKU 2021.

Fasad mot söder.

Konfektionsfabrikens södra fasad är ganska intakt från 1942. Den glasade entrén i byggnadens mitt har tillkommit senare. Foto LKU 2021. Ovan ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

B27. Väveri, Olskroken 18:10

Byggnaden består egentligen av både B27, B29 och B30 och är en långsträckt tegelbyggnad i ett högt plan med källare och delvis ett entresolplan. Ytterväggarna är av tegel medan bjälklagen är av betong. Arkitekturen är enkel, men på fasaden finns mönstermurningar i teglet i form av insjunkna tvärband som löper längs fasaden.

Västra fasaden är anpassad till banvallen som utgör yttre gränsen för området mot väster, vilket har gett byggnaden en säregen trappstegsformad gavel. Fasaden mot öster utgör byggnadens framsida och här finns fönster i två, ibland tre, plan. På övriga fasader finns antingen inga fönster alls eller enbart ett högt fönsterband strax under takfoten, bestående av kvadratiska enlufts-fönster på rad. I västra fasaden mot järnvägen blir detta mycket karakteristiskt för byggnaden. Eftersom byggnaden har så få fönster finns istället sågtandslika lanterniner på taket, riktade mot öster. Nästan alla fönsterpartier är nya, men några ursprungliga finns ännu bevarade. Taket är täckt med ärgad koppar och papp.

År 1947 uppfördes första etappen av en ny väveribyggnad (B27). I nästa etapp 1952 expanderade byggnaden söderut med en ny väveridel (eg. B29). Dessutom bereddes möjligheter för parkering i dess undre plan. År 1954 skedde ytterligare expansioner av väveriet (eg. B30), nu österut. Denna del inrymde delvis en entresolvåning.

B27 orienterades på ett annat sätt än övriga byggnader (B19, B21 och B22) som ligger söder om den väg som går som skiljelinje mellan södra och norra delen av området. Troligen gjordes detta som en anpassning efter järnvägens dragning i väster och eventuellt också för att byggnadens lanterniner för ljusinsläpp skulle få en lämpligare riktning. Se även situationsplanen på sidan 44.

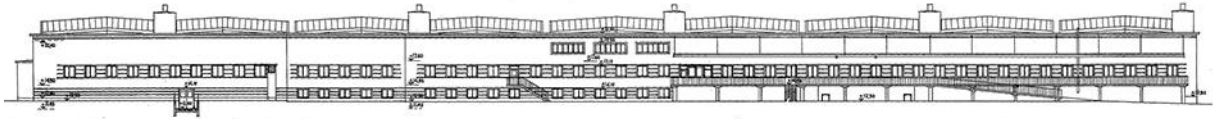
Byggnaden uppfördes 1947 efter ritningar av civilingenjör Ivar Svahn vid Göteborgs Allmänna Byggnadsbyrå. Den byggdes ut 1952 och ritningarna signerades nu av Jan Steen vid F. O. Peterson & Söner. Nästa utbyggnad gjordes 1954 efter ritningar av civilingenjör Gunnar Westdahl.

Väveriets södra fasad.
Foto LKU 2021.

Väveriets östra och södra fasader. Foto LKU 2021.

Ritning från Stadsbyggnadskontoret som visar östra fasaden. Ritningen är beskuren.

Väveribyggnadens västra fasader med sin karaktäristiska sågtandsliknande yttre form, sedd från andra sidan järnvägen.
Foto LKU 2021.

Gamlestadens Fabriker – kulturhistorisk motivering

Gamlestadens Fabriker har som helhet ett mycket högt kulturhistoriskt värde som ett, trots alla rivningar, ännu tätt och sammanhållet textilindustriområde med en lång historia representerad i sitt byggnadsbestånd.

Byggnaderna som alla är historiska årsringar i sig själva, tillkomna under olika etapper med olika förutsättningar, arkitektur och tekniska behov, utgör också årsringar i områdets utveckling. Kulturhistoriska värdebärare är de olika byggnadernas arkitektoniska särart, så som specificeras under respektive byggnad ovan. Kulturhistoriska värdebärare är också sådana element i bebyggelsen som berättar om byggnadernas tidigare funktion, exempelvis deras inbördes placering och spår av tidigare transportvägar så som passager mellan byggnader, hisschakt eller ventilationsschakt.

Företaget har också ett mycket stort symbolvärde för Göteborg vilket ger bebyggelsen extra kulturhistorisk tyngd. Gamlestadens Fabriker hade stor betydelse för uppbyggnaden av andra storföretag och har exempelvis varit bidragande till uppfinnandet av det sfäriska kullagret, grundandet av SKF och etableringen av Original Odhner.

Två byggnader som ofta får representera detta symbolvärde, på grund av sina karakteristiska och väl synliga uttryck, är den strikt tjugotalsskandinaviska byggnaden B15 längs med Gamlestadsvägen och Säveån och den funktionalistiskt utformade och även byggnadstekniskt nytänkande B3 från 1917 som med sin profil och sitt torn kommit att fungera som logotyp för området. Detta är också det sista tornet på området, som tidigare haft flera signifikanta torn och skorstenar som rest sig över bebyggelsen.

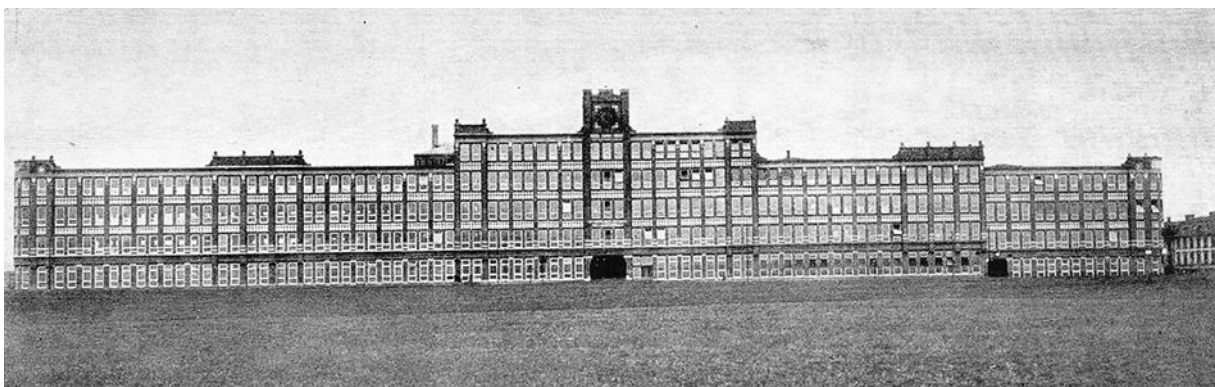
Den industrihistoriska utvecklingen i Göteborg har av Lisbeth Birgersson och Trad Wrigglesworth (*Industrihistorisk inventering av Göteborgsområdet, 1984*) delats in i fyra stadier; hantverksmässig industri, textilindustrins glansålder, svenska innovationer inom verkstadsindustrin samt tidsperioden när industribyggnaderna växte på bredden istället för på höjden. Att Gamlestadens Fabriker är representerade i alla dessa stadier förstärker självklart områdets industrihistoriska och lokalhistoriska värde.

ännu begränsade de tätt sittande fönstrens storlek. Här finns den påföljande versionen av byggnad för samma typ av verksamhet, i flera plan men med en stomme av armerad betong, starkt influerad av USA:s dagsljusfabriker. Där möjliggjordes större ljusinsläpp av den nätta betongkonstruktionen i sig (K-fabriken och C-fabriken). Här finns den under 1900-talets första decennier så vanligt förekommande hallbyggnaden, utformad som en basilika med tre skepp, utan både mellanstöd och bjälklag och som rymde traverser med tunga och ytkrävande lyft (M-fabriken och V-fabriken).

Här finns den klassiska sågtandstaksbyggnaden som uppfördes med nordligt riktade takfönster (R-fabriken). Här finns dessa hallars efterföljare i enplansbyggnaden av betongkonstruktion med platta tak och rader av lanterniner som utvecklades när konstljuset kom och behovet av klimatkontroll ökade (S-fabriken). Därpå följer 1960-talets lådliknande anonyma industribyggnader som är fullständigt dekorlösa eftersom industrin nu inte längre var något att skryta med (S-fabriken och delar av C-fabriken). Men på SKF kompletterades dessa av en mer eller mindre samtida kontorsbyggnad med ett betydligt mer arkitektoniskt modernt uttryck (Huvudkontor 3). Nu var det istället administrationen och dess system som fick representera och visa upp företaget. Även de äldre huvudkontoren, det jugendinspirerade Huvudkontor 1 och det funktionalistiska Huvudkontor 2, fick arkitektoniska uttryck som tydligt skiljde dem från industriverksamhetens byggnader och alla tre generationers kontor står idag tätt intill varandra inne på området.

Trots att årsringar har tillkommit, både under verksamhetstiden och därefter, framträder dessa skilda och representativa byggnadstyper ännu tydligt. Detta samtidigt som partier med originalfönster och dörröppningar som skvallrar om verksamhetens tekniska behov, enskilda byggnadsdetaljer och industrihistorisk grammatik gör området både varierat och fullt av historia och med en förmåga att väcka åskådarens nyfikenhet. Den förändring i senare tid som påverkat området mest är utbyten av fönster samt den ganska genomgående igensättningen av fönstrens överdelar med rödmålade skivor.

SKF:s första fabriksbyggnad uppfördes 1907 på Hornsgatan vid Säveån. Redan på 1880-talet hade kullager börjat tillverkas, men de var alla "stela" till sin funktion, vilket ledde till stora påfrestningar på de lagrade maskinaxlarna. Vid Gamlestadens Fabriker som hade många och långa axlar och dessutom byggnader som stod på lera, skar de stela kullagren ständigt ihop. Fabrikens driftingenjör Sven Wingqvist experimenterade därför ihärdigt och arbetade fram ett sfäriskt kullager. Uppfinningen ledde till att Svenska Kullagerfabriken (SKF) bildades 1907.

Fasaden mot Artillerigatan (A-fabriken) 1914. Bild ur Steckzén 1957.

Kullagren blev en omedelbar succé och produktionen ökade explosionsartat, inte minst på exportmarknaden. Fabriken byggdes ut och blev större för varje år, både längs Artillerigatan och runt innergården. Med en mer utvecklad version av det sfäriska kullagret och med aktiekapital från Gamlestadens Fabriker blev SKF snabbt Göteborgs största industri som växte till ett stort internationellt företag. Dotterbolag bildades i Tyskland och Storbritannien. Från början sysselsatte

fabriken fyra tjänstemän och tolv arbetare men redan 1918 hade koncernen omkring 12 000 anställda, varav 5 000 i Göteborg. Man var därmed stadens största arbetsplats.

Den första fabriksbyggnaden från 1907 var en för tiden ovanligt modern och rationell industribyggnad med tydliga influenser från USA:s industriarkitektur. Byggnaden revs 1964. Runt andra världskriget byggdes SKF i Gamlestaden ut i olika etapper. Bland annat tillkom svarverier (1937-1964) och en större fabriksbyggnad för stora rullager i anslutning till A-fabriken (C-fabriken, 1936-1960). I mitten på 1940-talet började SKF expandera söder om Säveån där nästa stora kullagerfabrik uppfördes (D-fabriken, 1943) och snart köptes även det stora angränsande fabrikskomplexet som tillhört Säfveåns AB för att kunna fortsätta utvidgningen söderut och österut. Efter krigets slut rådde en mycket hög arbetslöshet i Europa men i Sverige var det däremot brist på arbetare. 1947 började bland annat SKF, Asea, Kockums och Bofors att värva arbetare från Italien och samma år anställdes de 171 första italienarna på SKF i Göteborg. Med sina familjer flyttade de in i baracker vid dagens Brahegatan, ett område som sedan kom att kallas Milanokolonin. 1965 hyste Milanokolonin totalt 550 personer med ursprung från Italien, Finland, Jugoslavien, Polen, Bulgarien och Grekland. Milanokolonin är riven sedan länge och idag ligger här en av Gamlestadens högsta byggnader.

I början av 1960-talet var SKF, inklusive dotterbolag, Nordens största industriföretag med fabriker i 40 länder. Fabriken i Göteborg tillverkade flera tusen olika slags kul- och rullager med olika dimensioner.

1966 byggdes ett nytt stort kontor och 1973 stod den nya E-fabriken klar på södra sidan om Säveån. I E-fabriken var produktionen uppbyggd på automatiserade linjer där arbetarnas insats var att tillföra material, övervaka maskinerna och ta hand om färdiga kullager. 1976 uppfördes en byggnad för företagets datacentral som skulle ge koncernkontoret och övriga SKF-enheter i Sverige effektiva tjänster ifråga om databehandling. Via något man kallade "hyrda telelinjer" var även flera kontinentala SKF-bolag knutna till centret.

SKF i Göteborg förlorade under 1970-talet sin starka ställning inom koncernen. Orsaker till detta ska bland annat ha varit oförmåga att hålla leveranstider, en negativ produktionsutveckling och allt större konkurrens. Göteborgsfabrikens ställning som koncernens främsta exportör försvann och 1979 tillverkades 85 % av SKF:s produkter utomlands.

Under fyra år på 1970-talet minskade antalet anställda i Göteborg med 1 500 personer men under 1980-talet lyckades man bromsa denna utveckling. Både den ökade datoriseringen och ny robotteknik fick allt större betydelse i tillverkningsprocessen. SKF:s rationaliseringar och diversifieringar under 1970- och 1980-talet hade lett till förbättrad produktivitet men man hade fortfarande överkapacitet och 1990-talets kris möttes med lägre kapacitet med fabriksnedläggningar och uppsägningar som följd.

SKF byggde på erfarenheter och kapital från Gamlestadens Fabrikers bomullsindustri. Senare satsade SKF i sin tur det kapital som behövdes för att starta bilfabriken Volvo. I backspegeln kan man konstatera att SKF och Volvo, tillsammans med varven, kom att bli motorn för stora delar av näringslivet i såväl Göteborg som i hela Västsverige för lång tid framåt. SKF:s och Gamlestadens Fabrikers betydelse i denna utveckling var helt avgörande.

De enskilda byggnaderna beskrivs mer utförligt nedan:

A-fabriken, Artillerigatan 17, Gamlestaden 2:5

A-fabriken är en knappt 200 meter lång byggnad i fyra plan, uppförd i rött tegel med dekorativa inslag av ljusare tegel. Fasaden domineras av täta fönsterrader. Byggnaden är sammanbyggd med K-fabriken och C-fabriken och utgör den äldsta delen av deras gemensamma, 450 meter långa fasad mot Artillerigatan.

Byggnaden är uppförd som en tidig rationell fabrik, en byggnad i flera plan med gjutjärnsplattor och stålbalkskonstruktioner och så många fönster som konstruktionen tillät. Formen styrdes av de behov som kraftöverföring och maskiners placering skapade. Men byggnaden är inte enbart rationell utan gavs även många dekorativa inslag i fasaden.

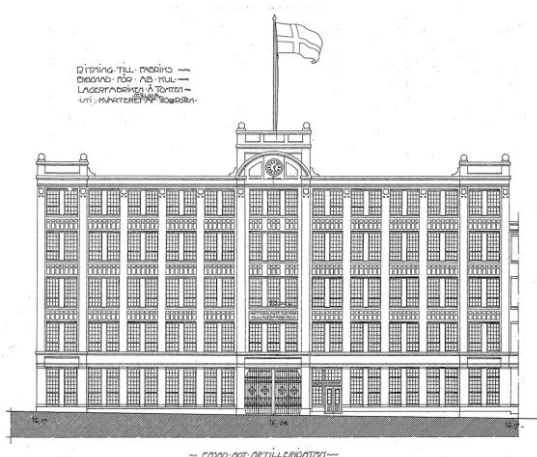
Vissa av byggnadens originalfönster finns bevarade på delar av fasaden mot Artillerigatan-Hornsgatan och mot gården och har stora, smårutsindelade bågar med spröjs. Dessa kunde vinklas ut om man behövde få in luft i fabriken. En stor del av fönstren är dock utbytta och till hälften igensatta med röda skivor.

A-fabriken har ett förhöjt mittparti som markeras ytterligare av ett klocktorn och två mindre sidotorn. Den gamla fabriksentrén in till gården har dekorativt utformade järngrindar och på var sida om entrén finns äldre träportar med sido- och överljus.

A-fabriken med sitt förhöjda mittparti. Foto LKU 2021.

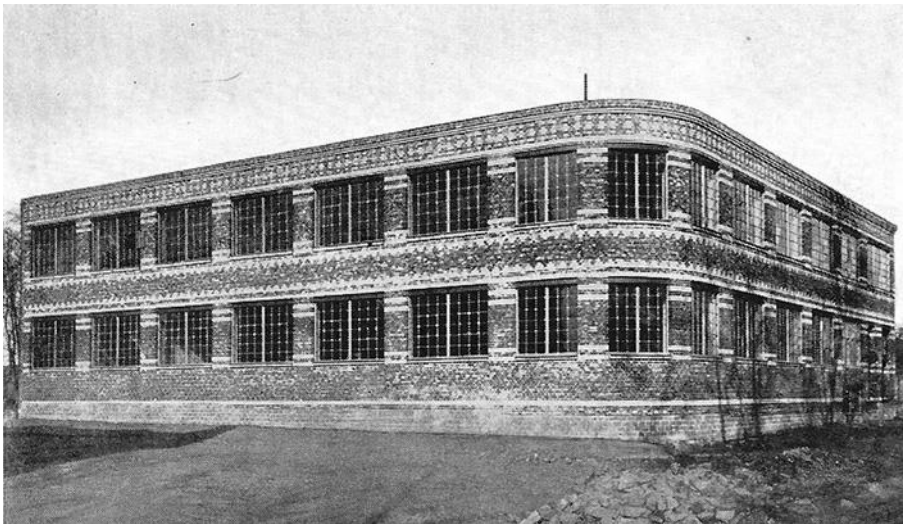
Den vänstra ritningen nedan är signerad 1912 av Ernst Krüger. Till höger en ombyggnadsritning från 1986 som till stora delar motsvarar dagens utseende. Ritningar från Stadsbyggnadskontoret. Ritningarna är beskurna.

A-fabriken uppfördes i etapper med bygglov 1909-1913. Den ritades av Ernst Krüger (precis som den första byggnaden från 1907 som tidigare var en del av A-fabriken i söder, men som revs 1964). Ernst Krüger fungerade både som arkitekt och byggmästare och var som sådan nytänkande. Byggnaden var modern i sitt utförande med en för sin tid rationell och arbetarvänlig planlösning. Vid 1900-talets början saknade fabriker som regel separata personalutrymmen men i A-fabriken fanns skilda omklädningsrum med toaletter i direkt anslutning till samtliga fabrikslokaler på alla plan och 1917 inreddes dessutom matsalar för personalen.

A-fabriken var till en början avsedd för 150 arbetare (delen från 1909) och inrymde utöver kullagertillverkning också kontor, verkstadslokaler, lagerlokaler och värmecentral. Den fick dock inte ett lika avskalat och rationellt utseende som den första, nu rivna delen från 1907. Istället fick A-byggnaden många dekorativa och representativa inslag i sina fasader.

A-fabriken uppfördes alltså i etapper 1909-1913 och ritades av arkitekt Ernst Krüger.

I oktober 1907 flyttade man in i den första byggnaden (idag rivna). Bild ur Steckzén 1957.

Hörnet Artillerigatan/Hornsgatan i slutet av 1950-talet och idag. Foto LKU 2021 och bild ur Steckzén 1957.

K-fabriken/Kulfabriken, Rullagergatan 12, Gamlestad 2:9

K-fabriken eller Kulfabriken, som är sammanbyggd med A-fabriken, är framförallt synlig med sin norra fasad ut mot Artillerigatan klädd i rödlackerad trapetskorrugerad plåt. Den är uppförd i fem plan med en stomme av armerad betong. De icke-bärande fasaderna kunde därmed förses med ännu större fönsteröppningar än A-fabriken.

På baksidan finns flera hiss- och trapphus och en hel del utvändiga rördragningar och annan industrihistorisk grammatik. Fönstren som sitter tre och tre är idag moderna och i varje fönster är den övre fönsterrutan ersatt av en röd skiva. Nedre planets fönsterpartier är ersatta av glasbetongpartier. På baksidan, mot innergården, är samtliga fönster igensatta med grå skivor.

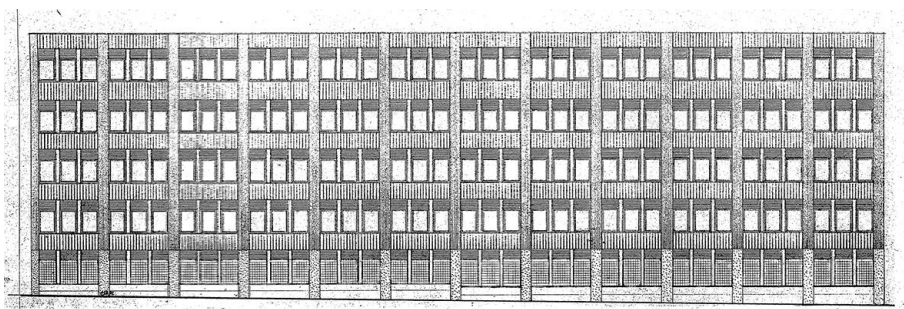
Byggnaden uppfördes som kulfabrik med kapprum och WC i anslutning till fabrikslokalen på varje plan. Mellanrummet mellan A- och K-fabriken byggdes igen 1938. Att byggnaden fick en stomme av armerad betong gjorde alltså att de icke-bärande fasaderna kunde förses med ännu större fönsteröppningar än A-fabriken. Fabriksbyggnadstypen hade förebilder i USA där den kallades dagsljusfabrik. Fabrikstypen möjliggjordes av byggnadsstommar av armerad betong och kom till användning i ljus- och personalkrävande industrier som verkstads- och textilindustri.

Enligt Lindholms Restaurerings varsamhetsplan för området från 2011 verkar fasaden vid 1920-talets början ha varit putsad i en ganska ljus kulör, något som gällt för fler av SKF:s byggnader. Byggnaden fick ny fasadbeklädnad och nya fönster 1970-1974, vilket förändrade dess utseende drastiskt. Norra fasaden var ursprungligen prydd med två symmetriskt placerade frontonpartier som idag är borta. Utmed takfoten fanns dekorativa förhöjningar och fasaderna var utsmyckade med horisontella listverk, gesimser. Det är oklart om dessa finns kvar under fasadplåten.

K-fabriken uppfördes 1917 ritades av Hjalmar Lyvander.

K-fabriken mot Artillerigatan. Foto LKU 2021.

Ritningen visar den nya fasadbeklädnaden som tillkom i början av 1970-talet. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

C-fabriken, Artillerigatan 38, Gamlestad 2:9

C-fabriken består av tre plan och är sammanbyggd med K-fabriken som i sin tur är sammanbyggd med A-fabriken längs med Artillerigatan. C-fabrikens norra fasad utgör de nordligaste 185 meterna av den 450 meter långa fasaden längs gatan. Byggnadens våningsplan har täta fönsterband, helt utan synliga betongbalkar som på tidigare fabriksdelar. Fönstren är som på stora delar av SKF:s norra fasad enluftsfönster som delats av upptill där en del av fönsterglasets bytts ut mot en röd skiva. Fasaderna, där fönsterytan dominerar, är av ljust rött och enhetligt tegel. I fönsterradernas underkant sitter en enkel gesims som fungerar som solbänk. Mittpartiet har markerats med en murad förhöjning med en enkel dekor som bildas av takfotens förlängning och där sitter ännu SKF:s logotyp.

År 1936 uppfördes C-fabriken som en tvåplansfabrik för stora rulllager. Redan 1942 byggdes den på med ett tredje plan. C-fabrikens fasader uppfördes med en stomme av armerad betong och med fasader av rött tegel med stora, tätt sittande rektangulära, spröjsade fönster. Fasaderna kunde förses med stora fönsteröppningar eftersom de inte var bärande.

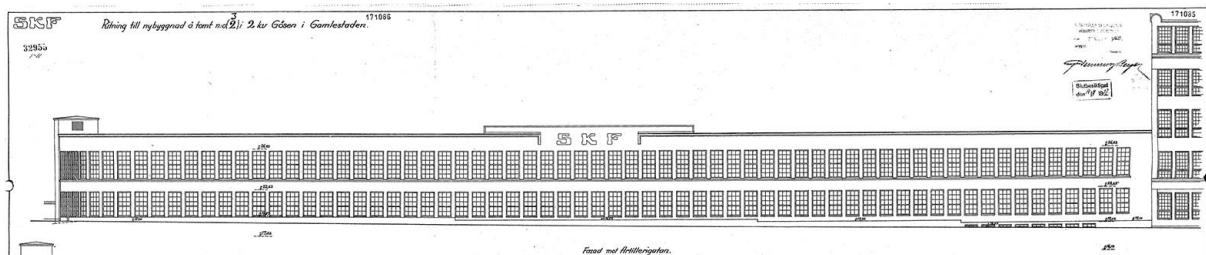
1960 byggdes C-fabriken till med en hörnbyggnad som avslutade fabriksbyggnaden mot Ryttmästaregatan och i samband med detta försvann det tidigare rundade hörnet i öster. År 1964 uppfördes S-fabriken längs Ryttmästaregatan som då byggdes ihop med C-fabriken. De ursprungliga småspröjsade fönstren på de äldsta delarna av C-fabriken byttes 1983 och 1989.

C-fabriken uppfördes 1936 och byggdes till 1942 och 1960. De första två etapperna ritades av arkitekt John Andréén och uppfördes av F. O. Peterson.

C-fabrikens långsträckta fasad längs Artillerigatan med "SKF" centralt placerat i byggnadens mitt.
Foto LKU 2021.

Ritning från Stadsbyggnadskontoret, daterad 1935. Ritningen är beskuren.

S-fabriken/Svarven, Kullagergatan 50, Gamlestaden 2:9

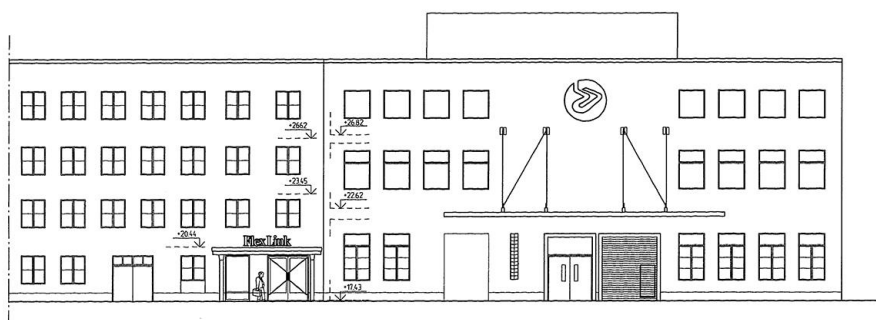
S-fabriken eller Svarven består av olika byggnadskroppar med delvis olika uppbyggnad och fasaduttryck. Den är sammanbyggd med C-fabriken i norr och, via en överbyggd passage, även med V-fabriken längs hela västra långsidan. Fasaden mot norr är idag väldigt otillgänglig. S-fabrikens mest exponerade delar är främst den östra, och i viss mån även den södra fasaden.

I söder är alla årsringar tydligt exponerade, där första och andra etappen ännu har två plan och täta fönsterrader. Tredje etappen från 1947 har med sina fyra plan regelbundna, men mindre och modernare rader av fönster, idag enluftsfönster med två rutor över varandra.

Den sista och fjärde etappen, som är den mest synliga delen av S-fabriken, har till stora delar kvar sina fasader i söder och öster och här ser även fönstren och lastbryggan med skärmtak ut att vara i original. Samtliga fasader är av rött tegel men de äldre delarna har ett mer varierat tegel än de nyare.

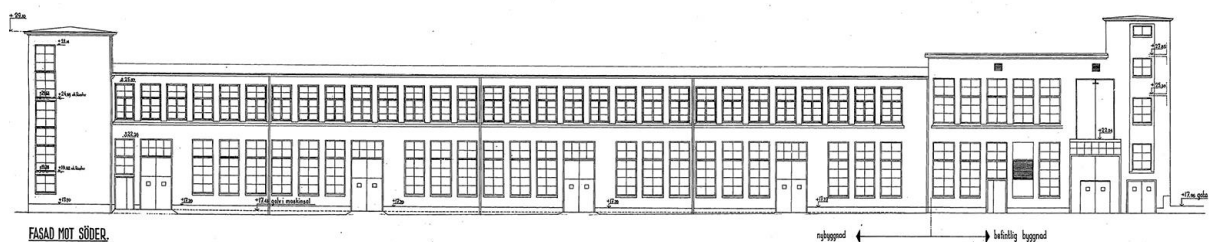

S-fabrikens södra och östra fasader. Merparten av fasaderna mot söder är avstängda med stängsel och därmed inte möjliga att inventera. Längst till vänster i bilden anas byggnadsdelarna från 1937 och 1941 som syns på ritningen längst ner. Foto LKU 2021.

FASAD MOT SÖDER

Till vänster en ritning från 1995 som till stor del motsvarar dagens utseende. Ritningen nedan från 1941 visar den idag instängslade södra fasaden som dock till stora delar ännu är intakt. Ritningar från Stadsbyggnadskontoret. Ritningarna är beskurna.

FASAD MOT SÖDER.

nybyggd ← → bebyggd byggad

S-fabriken räknas idag som en enhet men bestod ursprungligen av olika byggnadskroppar med delvis olika uppbyggnad och fasaduttryck. Det inre av de två äldsta delarna uppfördes som enplansbyggnader med sågtandstak och fönster mot norr för att skapa ett skuggfritt ljus inne i lokalerna. Ut mot sidorna uppfördes istället sektioner med flera plan och fasader med stora ljusinsläpp.

Den tredje etappen uppfördes på liknande sätt men nu med taklanterniner i prydliga rader, en typ av ljusinsläpp som kom att konkurrera ut de äldre sågtandstaken när konstbelysningen utvecklades och behovet av klimatkontroll ökade. I flerplansdelen längst i söder uppfördes en matsal två trappor upp med plats för cirka 600 personer. Fjärde etappen byggdes som en avslutning av S-fabriken mot Ryttmästaregatan. Den byggdes också ihop med den sista delen av C-fabriken. Mot den stora fabrikslokalen anslöt sista etappen av S-fabriken med en mindre del i ett plan medan övriga delen av fabriken ritades i tre plan med en hästskoform. Likt övriga S-byggnader försågs även denna med fasader i rött tegel.

S-fabriken uppfördes i fyra etapper; 1937, 1941, 1947 och 1964. Etapp 1-3 ritades och uppfördes av F. O. Peterson, medan etapp 4 ritades av Tekniska Byggnadsbyrån.

S-fabrikens taklandskap som inte syns från marken kan beskådas på flygfotografier från Eniro eller, som här, Lantmäteriet. Fotot berättar en hel del om S-fabrikens olika delar och dess konstruktion: sågtandstaket från 1937 och 1941 samt taklanterninerna från 1947 finns ännu kvar. ©Lantmäteriet.

V-fabriken/Härden, Kullagergatan 24, Gamlestaden 2:9

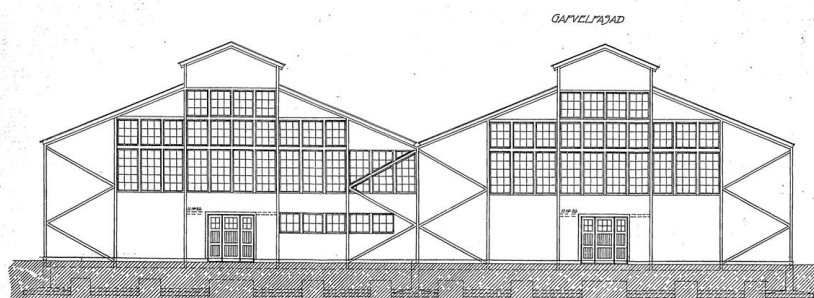
V-fabriken eller Härden utgörs av två öppna hallbyggnader, var och en med formen av en treskeppig basilika med avslutande lägre sidoskepp och med ett högt ljusinsläpp på mittskeppets båda sidor. Byggnaderna sitter ihop längs ena långsidan och idag är endast norra gaveln synlig. I och med tillbyggnader 1956 och 1960 doldes byggnadens båda yttre långsidor. I söder syns enbart den anonyma tegelbyggnaden i två plan från 1971-1974 som med sina enkla, diskreta fönsterrader och enhetliga tegel knappast avslöjar något om byggnadens inre med såväl hädverk som personallokaler.

På norra gaveln syns de två basilikaformerna tydligt. Ljusinsläppen längs med mittskeppets båda sidor är igensatta med plåt. Flera av de ursprungliga fönsterbågarna på gaveln finns kvar medan portar genomgående satts igen. Den spritputsade ljusgula fasaden i norr har många skador och spår av tidigare armatur, ventilationsöppningar eller liknande. På gaveln sitter också ett större plåtskåp med diverse varningsskyltar. Byggnaden ser av gaveln att döma mycket nedgången ut. Taket mot norr ser idag ut att vara täckt av korrugerade asbest- eller liknande fiberskivor.

V-fabriken byggdes i två etapper 1916-1917 som en treskeppig basilika. Denna traditionella byggnadstyp med rötter inom kyrkobyggnadskonsten vidareutvecklades inom industrin för tunga och ytkrävande lyft. Härden utfördes, enligt Lindholmen Restaurerings varsamhetsplan, dock med en relativt klen stomme och var aldrig avsedd för tyngre lyft. Byggnadens väggar består av en lätt stålkonstruktion med vertikala pelare och snedsträvor i hörnen samt i mötet mellan de två hädbyggnaderna.

V-fabriken uppfördes i två etapper 1916-1917. Den första byggnaden ritades av Ernst Krüger och den andra av A Krüger & Son genom Hjalmar Lyvander. Båda uppfördes sannolikt av A Krüger & Son.

V-fabrikens konstruktion med sin basilikaform är, trots förfall och diverse senare tillkomna rör och plåtskåp samt igensatta portar, fortfarande väl synlig på byggnadens norra gavel. Foto LKU 2021. Ritning nedan från 1917. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

R-fabriken/Rullfabriken, Arvid Palmgrens gata, Gamlestaden 2:9

R-fabriken eller Rullfabriken utgörs av ett mittskepp i ett plan med ett sågtandstak med fönsterpartier mot norr och en byggnadsdel i två plan med platt tak mot vardera gaveln. Längs den västra långsidan syns sågtandstaket tydligt och fönsterpartierna ser ännu ut att vara i originalutförande. Byggnaden är uppförd i rött, något varierat tegel med få och enkla dekorativa inslag så som takgesims med fris över på gavlarna och cirkelrunda murade ramar på gavelspetsarna av varje sågtand. R-fabriken är sammanbyggd med V-fabriken (Härden) och den östra fasaden är därför dold. Södra gavelbyggnadens fris har ett något förhöjt mittparti och vad som ser ut som ursprungliga fönsterbågar i två lufter med sex rutor på nedre plan och fyra på övre. Längsidan har nya fönster som med sin ursprungliga fönsterform och sina småspröjsade lufter (4 x 4 rutor) väl ersätter de ursprungliga fönsterrutorna (5 x 5 rutor). Detta är Göteborgs i särklass mest välbevarade äldre sågtandstaksbyggnad.

R-fabrikens södra och västra fasader. Byggnaden är relativt välbevarad med vad som ser ut som ursprungliga fönsterbågar i söder. Foto LKU 2021.

Ritningen är från 1932 och visar södra fasaden. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Byggnaden har fått en högre mittdel. I bakgrunden ansas K-fabriken, jämför med dagens fotografi ovan. Bild ur Steckzén 1957.

R-fabriken är ett exempel på en klassisk sågtandstaksbyggnad. Som byggnadstyp uppfördes den vanligtvis i ett plan och precis som här med takfönstren orienterade mot norr/nordost med syftet att släppa in skuggfritt dagsljus över en större arbetsyta. Taket bars upp av pelare och ibland gjordes själva fasaderna fönsterlösa. Byggnadstypen uppstod i Englands textilfabriker runt 1830 och hade sin höjdpunkt som industrilokal under perioden 1880-1920.

R-fabriken är sedan 1956 sammanbyggd med V-fabriken.

Rullfabriken uppfördes i två etapper under åren 1929-1932 och ritades av A Krüger & Son genom Axel R Petersson.

R-fabriken är Göteborgs i särklass mest välbevarade äldre sågtandstaksbyggnad. De äldre fönstren med 5 x 5 rutor (syns på ritningen nedan) har ersatts med fönster med 3 x 4 rutor men sitter på sina ursprungliga platser. Foto LKU 2021. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

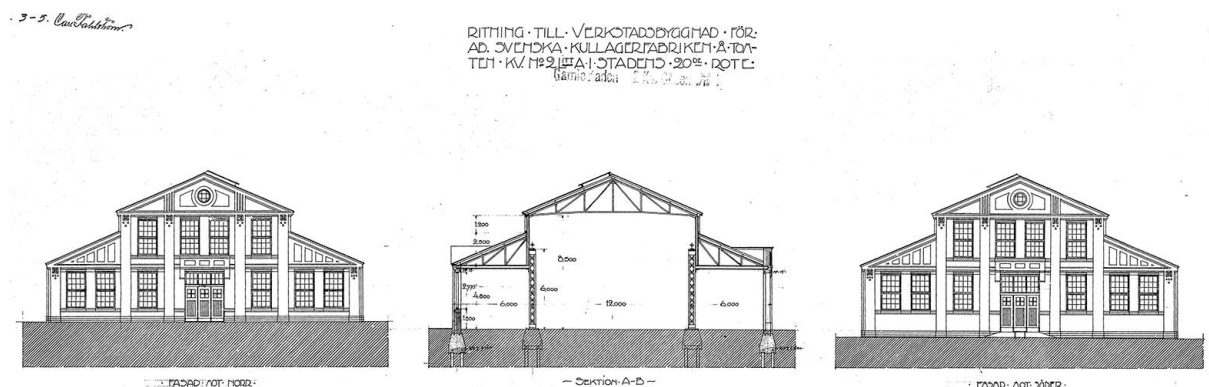
M-fabriken/Maskinverkstaden, Sven Wingquists gata 7, Gamlestad 2:9

M-fabriken eller Maskinverkstaden består av tre sammanbyggda byggnadsskepp. De har fasader av ett varierat orangerött tegel med tydliga, dekorativa mönstermurningar i vitt tegel och markerade gavelpartier.

Den äldsta, västra verkstaden är uppförd som en treskeppig basilika med avslutande lägre sidoskepp med ett högt ljusinsläpp längs mittskeppets båda sidor. Stommen är uppförd i stål med pelare och takstolar i fackverkskonstruktion. På norra gaveln sitter idag modernare ventilationsanordningar och de flesta fönsterpartier är igenmurade med ljusare orange tegel. De enda bevarade fönstren samt portinfattning och dörrblad med överljus ser dock ut att vara ursprungliga. På södra gavelns övre plan finns flera fönster med ursprunglig storlek och spröjsindelning, medan nedre planet är mer förändrat. Hela den västra långsidans fasad är överlag mycket välbevarad med stora fönsterpartier med vad som ser ut att vara originalfönster.

M-fabriken med den äldsta västra verkstadens norra gavel i förgrunden. Foto LKU 2021. Ritningen nedan är signerad Ernst Krüger 1913. Ritningen från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

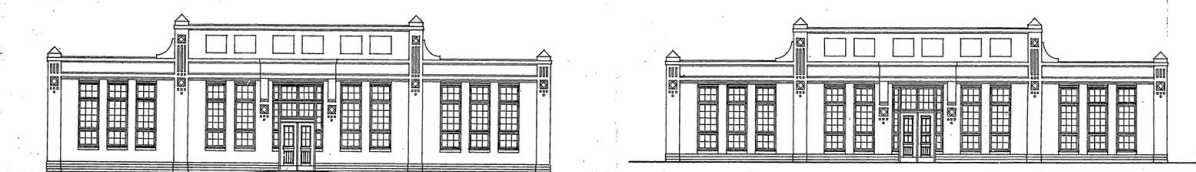

Östra verkstaden är utformad på liknande sätt som den västra, men med platta tak på de tre skeppen. Byggnadens stomme och takstolar verkar av ritningarna att döma dessutom vara av betong. Gaveln mot söder är relativt välbevarad även om den ursprungliga porten murats igen. I norr har fönsterpartierna delvis satts igen för att skapa ett andra våningsplan men detta har gjorts varsamt. Fasaden mot öster är till stora delar intakt med många fönster som ser ut att vara i original. Fönsterpartierna dominerar fasaden och går från strax under takfoten och ända ner till grunden. Mönstermurning och takgesims binder ihop byggnadens symmetri på ett elegant vis.

M-fabriken med östra verkstadens södra gavel och östra fasad i förgrunden. Till vänster anas också M-fabriken två andra verkstäder, alla sammanbyggda. Jämför med ritningen nedan, även den signerad Ernst Krüger 1913. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

RITNING · TILL · VERKSTADSBYGGNAD · FÖR ·
 AD. SVENSKA · KULLAGERFABRIKEN · Å · DA-
 TEN · KV. N:2 · I · STADENS · 20% · ZONE ·
 Gavelpartier 2 Kv. Gavel II 1

· GAVEL · FASADER ·

Den mittersta verkstaden består av en smalare byggnadsdel men där gavlarna har liknande utseende som den östra verkstaden. Gavelpartiernas hörn på både östra och mittersta verkstaden kröns av små dekorativa tornavslutningar.

Längs västra verkstadens mittskepp finns fönsterband som ser ut att vara original. Övriga takfönster är av varierande slag men flera ser dock ut att vara igensatta. Här finns mycket industrihistorisk grammatik som exempelvis ventilationsrör, fläktanordningar och armaturer som speglar verksamheten i byggnaden. Verkstaden är överlag väldigt välbevarad och med många kulturhistoriskt värdefulla och förtydligande årsringar och detaljer.

M-fabriken uppfördes i tre etapper och hade ursprungligen en närmast kyrkoliknande fasad mot norr med stora fönsterpartier. År 1914 uppfördes skeppet närmast R-fabriken. 1915 byggdes de båda skeppen ihop genom ett tredje skepp i mitten vilket medförde att två av de äldre fasaderna doldes.

Ritningar visar att den äldsta delen uppfördes med stora fundament för maskiner och att den östra byggnaden uppfördes för bland annat betsnings och sandblästers. Verksamhetens skiftande behov har resulterat i många förändringar av portar och fönster, men samtidigt har ovanligt många detaljer lämnats i originalskick.

Maskinverkstaden uppfördes i tre etapper mellan 1913 och 1915 och ritades av arkitekt Ernst Krüger.

Huvudkontor 1 – HK1, Rullagergatan 5, Gamlestaden 2:5

Huvudkontor 1 är uppfört i fyra plan samt två inredda takvåningar under ett brant valmat tegeltak. Fasaden har ett beigerött varierat tegel med dekorativa detaljer i ljus beige puts. Taket är täckt med enkupigt lertegel och har rödlackerade plåtdetaljer. Byggnaden är uppförd i jugendstil, vilket avspglas i såväl fönsterindelningen som i de dekorativt utformade stenpartierna kring entrén och under burspråken. Två förbindelsegångar med fri passage under förbinder byggnaden med A-fabriken och Huvudkontor 2.

Huvudkontor 1 uppfördes 1913 och ritades av arkitekt Ernst Krüger. Förbindelsegången till A-fabriken uppfördes 1913 av Betonaktiebolaget Vestra Sverige och ritades av Gösta Landby. Förbindelsegången till Huvudkontor 2 uppfördes 1954, samtidigt som Huvudkontor 2 uppfördes, och ritades av arkitekt Wilhelm Mattson.

Huvudkontor 1, norra fasaden. Notera förbindelsegången till A-fabriken till höger i bild. Foto LKU 2021.

SKF:s första huvudkontor uppfördes i påkostad, tidstypisk jugendstil. Byggnaden är välbevarad. Mittpartiet har vid något tillfälle höjts och därmed fått ett annat utseende upptill. Ritning från 1913. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

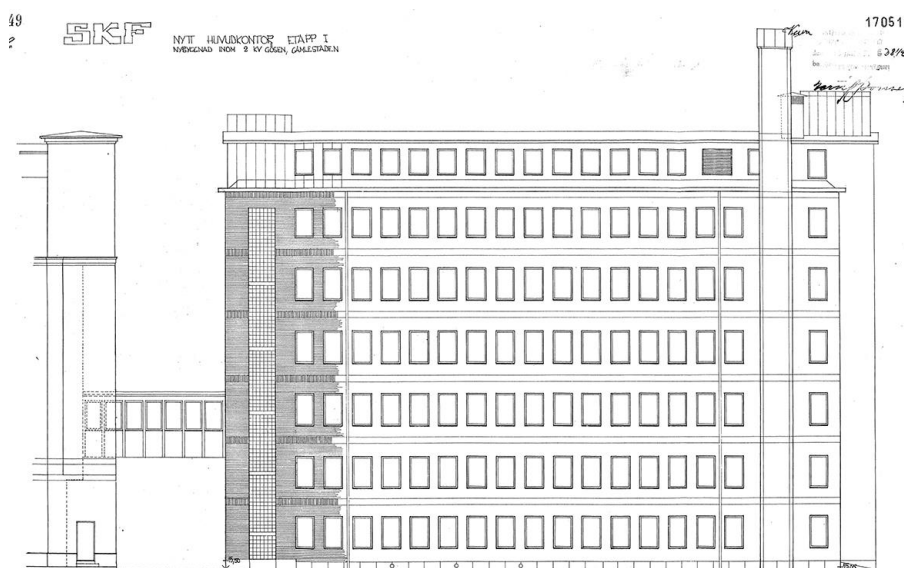
Huvudkontor 2 – HK2, Rullagergatan 3, Gamlestan 2:5

Huvudkontor 2 är uppförd i sex plan med en något högre mittdel. Fasaden är täckt med ett varierat gult tegel och är stram och rytmiskt indelad av horisontella skift med våningsgesims av stående tegel mellan våningsplanen och deras fönsterband. I västra delen finns en kvadratisk skorsten med samma indelning, kopplad till källarens stora pannrum. Byggnaden har glasade trapphus med betongtegel i norr och öster samt en kopparklädd förbindelsegång till Huvudkontor 1. I öster finns en port med omfattning i originalutförande och äldre dörrblad som dock inte stämmer med ursprungsritningen. På västra gaveln har vad som ser ut som ett utvändigt hiss- och trapphus tillkommit senare och putsats med grå slätputs.

HK2 uppfördes efter bygglov 1954 och ritades av arkitekt Wilhelm Mattson.

Huvudkontor 2 är, liksom Huvudkontor 1, en byggnad starkt präglad av sin tid, i det här fallet 1950-talet. Den har fått en stram utformning med gult fasadtegel och symmetriskt placerade fönster. Den kvadratiske skorstenen har fått en integrerad form som ger ytterligare karaktär åt byggnaden. Foto LKU 2021.

Ritning från 1953 som visar samma fasad som fotot ovan. Här syns även förbindelsegången till Huvudkontor 1. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

Huvudkontor 3 – HK3, Hornsgatan 1, Gamlestaden 2:8

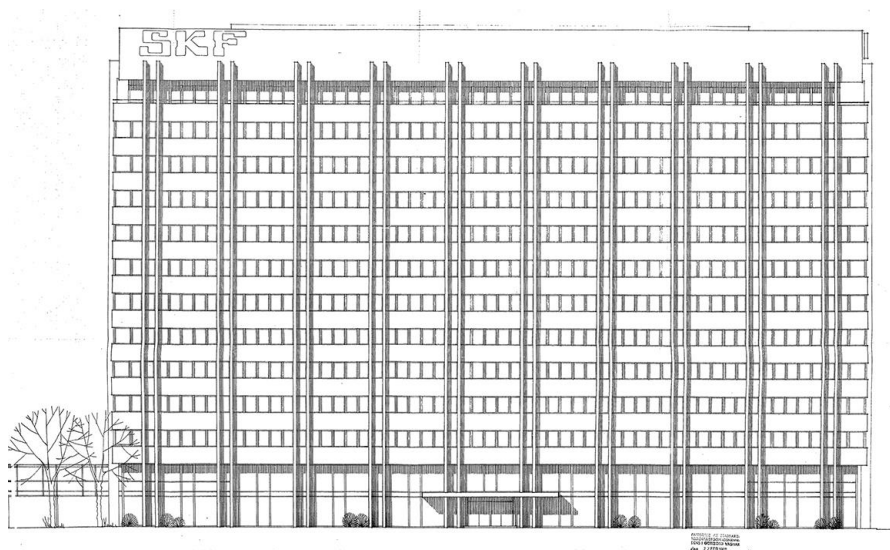
Huvudkontor 3, även kallad "SKF-team" är en byggnad i tolv plan i utkanten av det gamla fabriksområdet. Kontorets fasad är uppbyggd kring kontrasten mellan fönsterband som går över hörn och kakelklädda väggpartier som bryts av vertikala parställda element från byggnadens tak ända ner till grunden. Allt detta skapar en modernistisk och högre byggnad och hela SKF:s äldre industriområde ser ut att hamna i dess skugga. I öster och väster finns entréer som ser ut att vara i originalutförande och mot söder finns en nerfart för bilar till källarplanet med svängd fasad och fönsterrad som följer rundningen. Den tidigare elegant skimrande kakelfasaden ser idag snarast senapsgul ut på grund av smuts som satt sig på fasaden genom åren. Mellan fabriksområdet och kontorsområdet sitter ett enkelt staket av svartmålat smide med en konstnärligt formgiven grind av svart smide och blått glas format till en cirkel.

Inför uppförandet av Huvudkontor 3 revs den södra delen av A-fabriken, den äldsta byggnaden på SKF:s område från 1907.

Byggnaden uppfördes efter 1967 och ritades av Gustaf Lettström på F. O. Peterson & Söner.

Huvudkontor 3 är en modernistisk och monumental byggnad, och den är med sina tolv våningar mycket högre än alla övriga byggnader inom SKF:s område. Foto LKU 2021.

Vid en jämförelse med ritningar från uppförandet syns att byggnaden är i stort sett oförändrad. Ritning från 1968. Ritning från Stadsbyggnadskontoret. Ritningen är beskuren.

SKF norra – kulturhistorisk motivering

Anläggningen SKF norra har som helhet ett högt kulturhistoriskt värde där särskilt de många typiska verkstadsbyggnadstyperna, som årsringar i den kontinuerliga miljön, är kulturhistoriska värdebärare. Den äldsta delen av anläggningen, med all bebyggelse från 1909 och fram till 1932 när R-fabriken stod klar, har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa byggnader är välbevarade och mycket representativa för sina olika byggnadstyper. Kulturhistoriska värdebärare, är såväl helheten med byggnadsvolymer och placering av fönster och dörröppningar som skvallrar om verksamhetens tekniska behov som enskilda byggnadsdetaljer med ursprungliga byggnadselement, industrihistorisk grammatik, årsringar, material och arkitektonisk egenart.

Den industriella miljön i SKF norra är komplex men också otroligt representativ för svenska verkstadsindustriföretags byggnadsutveckling under 1900-talets första sex decennier. Ingenjörskonsten var här helt styrande och att dela in industribyggnaderna efter byggnadstyper med faktorer såsom form, teknisk konstruktion och funktion berättar mer om anläggningens kulturhistoriska värde än gängse arkitektonisk terminologi.

Här finns nämligen hela utvecklingskedjan representerad. Här finns de första stegen till rationella fabriker, nämligen byggnaden i flera plan med gjutjärnspelare och stålbalkskonstruktion som anpassade sig efter kraftöverföringens och maskinernas placering och där byggnadskonstruktionen begränsade de tätt sittande fönstrens storlek. Här finns den påföljande byggnaden i flera plan av armerad betong, starkt influerad av USA:s dagsljusfabriker, där större ljusinsläpp möjliggjordes av betongkonstruktionen. Här finns den basilikalika, ofta treskeppiga, hallbyggnaden som saknar både mellanstöd och bjälklag och utformades för traverser med tunga och ytkrävande lyft. Här finns den klassiska sågtandstaksbyggnaden på klassiskt vis med nordligt riktade takfönster och dess efterföljare i enplansbyggnaden med platta tak och system av lanterniner som kom när konstljuset utvecklades och behovet av klimatkontroll ökade. Därpå följer 1960-talets lådliknande anonyma industribyggnader som är fullständigt dekorlösa men som kompletteras av en mer eller mindre samtida kontorsbyggnad med ett betydligt mer arkitektoniskt modernt uttryck.

Området kan också, om man lyfter blicken, presenteras som en typisk stad i staden. Där bostäderna till fabriken hörde till helheten samtidigt som fabriken i sig uppfördes som ett eget, lite hemligt, kvarter med entréer för arbetare, precis som Mimerkvarteret i Västerås eller före detta Papyrus i Mölndal.

Arkitekt Ernst Krüger och firman A Krüger & Son har haft en dominerande roll för SKF:s väl sammanhållna fabriksanläggning.

Källförteckning

Publicerade källor

- Atlestam, Ingrid, *Gamlestaden – Kviberg från forntid till nutid*, 2004
- Attman, Artur, *Göteborgs stadsfullmäktige 1863-1962*, 1963
- Birgersson, Lisbeth, Wrigglesworth, Trad, *Industrihistorisk inventering av Göteborgsområdet, arbetsrapport*, 1984
- Brunnström, Lisa, *Den rationella fabriken, om funktionalismens rötter*, 1990
- Cleveson, Örjan, Varopoulos, Nic, *Materialhantering och lay-out-förslag vid Galon AB*, Examensarbete Chalmers, 1971
- Dicksson, Ida, Knutson Udd, Lena, *Hamn- och industrimiljöer i Göteborgs stad – En historisk bakgrund*, 2017
- Forsberg, Patrik, Ljungne, Peter m.fl. *Arbete – trafik – bostad – Industrisamhällets stadsbygge i Gamlestaden*, 1979
- Gamlestadens pendelstation invigs på söndag, i Göteborg Direkt, 2012-12-07
- Hamnbanan i Göteborg från Marieholmsbron till Älvsborgsbangården, 2010, Banverkets *Kongl. Majts proposition nr 104*, 1930
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – ett program för bevarande – del II*, 2000
- Lange, Johanna, Lindholm, Martin, Rodin, Anna, *SKF Svenska Kullagerfabriken i Gamlestaden – Antikvarisk varsamhetsplan*, Lindholm Restaurering, 2011
- Områdesbestämmelser för Bellevue industriområde inom stadsdelen Kviberg i Göteborg*, 2014
- SKF årsredovisningar 1917, 1937, 1938, 1950, 1951, 1955, 1960, 1962, 1964, 1972, 1977*
- Steckzén, Birger, *SKF – en svensk exportindustris historia 1907-1957*, 1957
- Stor-Göteborg*, 1948 och 1957
- Svenska industrier Västergötland Göteborgs och Bohus län*, 1945
- Tenov, Eva, *Bellevue – en studie av verksamhet och småindustri i stadslandskapet*, 2006, examensarbete.
- Tillverkning i världsklass – se invigningsbilderna från nya SKF-fabriken i Göteborg, i *Svensk verkstad Industri*, 2017-04-13
- Sveriges första gasbolag. De Förenade Kolsyrefabrikernas AB DFK 1893-1988*, Lundberg, Sven-Erik, 1977
- Wendel, B, *Beskrivning över Göteborg med omnejd*, 1939

Opublicerade källor

- Ask, Victoria, red. *Gamlestadens fabriker*, Antiquum – Bebyggelseantikvarisk konsult, 2003
- Göteborgs industrihistoriska museums inventeringar
- Göteborgs stad, bygglövsarkivet
- SKF-området, kvarteret Gösen, Kulturmiljöunderlag*, Melica, 2010
- SKF Svenska Kullagerfabriken i Gamlestaden – Antikvarisk varsamhetsplan*, Lindholm Restaurering, 2011
- Wikipedia - Fannyudde [www 2022-08-26]
https://sv.wikipedia.org/wiki/AB_Fannyudde
- Wikipedia – Johan Gustaf Malmsjö [www 2022-08-26]
https://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Gustaf_Malmsjö
- Wikipedia – J. G. Malmsjös Pianofabrik [www 2022-08-26]
https://sv.wikipedia.org/wiki/J._G._Malmsjös_Pianofabrik
- Wikipedia – C. H. Hillbergs Pianofabrik [www 2022-08-26]
https://sv.wikipedia.org/wiki/C._H._Billbergs_Pianofabrik
- Wikipedia – Sävenäs Industriområde [www 2022-08-26]
<https://sv.wikipedia.org/wiki/Sävenäs#Industriområdet>